

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TURGUT ÖZAL DÖNEMİ
TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Mehmet ULAŞ

Tez Danışmanı
DR. ÖĞR. ÜYE. HALİS AYHAN

Kırıkkale - 2018

KABUL – ONAY

Halis AYHAN danışmanlığında, Mehmet ULAŞ tarafından hazırlanan, “Turgut Özal Dönemi Türkiye-KKTC İlişkileri” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

...../...../2018

Adı Soyadı

İmza

Prof. Dr. Cemal FEDAİ
(Kırıkkale Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üye. Yasin POYRAZ
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üye. Halis AYHAN
(Kırıkkale Üniversitesi)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2018

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum, “Turgut Özal Dönemi Türkiye-KKTC İlişkileri” başlıklı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

30.6.2018

Mehmet ULAŞ

ÖZET

ULAŞ, Mehmet. Turgut Özal Dönemi Türkiye-KKTC İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale - 2018

Bu çalışma, Türk siyasi tarihinde Özal dönemi olarak adlandırılabilen 1983-1993 yılları arası dönemde, Türkiye-KKTC ilişkileri ve uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri incelemektedir. Özal'ın kişisel özelliğine bağlı olarak değişen Türk dış politikası ve uluslararası alandaki yansımaları, Türkiye'de yaşanan iç siyasi çekişmelerin ve bürokratik vesayetın dış politikaya etkisi göz önünde tutulacaktır. Türkiye'de Kasım 1983'te başlayan Özal dönemi ve KKTC'nin bağımsızlık ilanı, dönemin başlangıç noktasını oluşturacaktır. Dönem içinde yaşanan gelişmelerin tarihsel arka planına kısaca yer verilecektir. Uluslararası alanda KKTC'nin tanınması yönünde uygulanan politikalar ve uluslararası aktörlerin Kıbrıs konusuna yaklaşımı analiz edilecektir. Bağımsızlık ilânının uluslararası alanda kabul görmemesinin, Türk dış politikasına etkileri ve Özal döneminde Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınması yönünde uygulanan politikalarsa diğer bir konu başlığıdır. Türk ekonomisinde ve siyasi alanda yaşanan değişimlerin uluslararası alanda etkileri ve Uluslararası İlişkiler disiplini bağlamında KKTC'nin kimlik sorunu, Özal'ın kişiliği ve Türk dış politikasının uluslararası alandaki yansımaları, birey-devlet-sistem düzeyinde incelenecektir. Bu çalışma Türkiye'de, KKTC'nin bağımsızlık ilânı ve Özal dönemini birlikte inceleyen ilk tezdır.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, KKTC, Özal Dönemi Türk dış politikası, 1983-1993 Türkiye-KKTC ilişkileri, Kıbrıs, Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler

ABSTRACT

Ulaş, Mehmet. Turgut Özal Era Turkey-TRNC Relations, Master's Thesis, Kırıkkale - 2018

This study, which can be called Özal era in Turkish political history between the years of 1983-1993 period, Turkey-TRNC relations and examines the developments in the international arena. Özal's personal property varies depending on Turkish foreign policy and its impact on the international arena, the impact of domestic political wrangling and bureaucratic tutelage in Turkey's foreign policy will be considered. Özal period starting in November 1983 and the TRNC's declaration of independence, starting point of the period. The historical background of the developments experienced during the period will be briefly mentioned. The policies applied to the recognition of the TRNC in the international arena and the approach of the international actors to the Cyprus issue will be analyzed. The non-acceptance of the declaration of independence in the international arena, the Turkish foreign policy during the Özal era and the effects on Turkey's progress towards the development and implementation of policies is another topic. The identity issue of the TRNC, the personality of Özal and the international reflections of Turkish foreign policy in the context of the international field effects in the Turkish economy and the political environment and the discipline of International Relations will be examined within the framework of the individual-state-system level. In Turkey, this study is the first to examine the thesis and the TRNC's declaration of independence along the Özal period.

Keywords: Turgut Özal, TRNC, Turkish foreign policy of Özal era, Turkey-TRNC relations, Cyprus, Events of international area

KISALTMALAR

- AB : Avrupa Birliği
- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
- AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu
- AKEL : Emekçi Halkın İlerici Partisi [Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ)]
- ANAP : Anavatan Partisi
- AT : Avrupa Topluluğu
- BM : Birleşmiş Milletler
- C. : Cilt
- Çev. : Çeviren/Çevirmen
- Der. : Derleyen
- Ed. : Editör
- GKRY : Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
- İKÖ : İslâm Konferansı Örgütü
- KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
- KTFD : Kıbrıs Türk Federe Devleti
- MGK : Millî Güvenlik Kurulu
- NATO : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
- s. / ss. : sayfa / sayfalar
- UAD : Uluslararası Adalet Divanı
- Yay. : Yayınevi, Yayınları

ÇİZELGELER DİZİNİ

- Çizelge 1: Özal Döneminde Türkiye'nin ve KKTC'nin Elçileri
- Çizelge 2: KKTC'ye Gönderilen Yardımlar
- Çizelge 3: KKTC Bütçe Dengesi
- Çizelge 4: KKTC'nin Ekonomik Göstergeleri
- Çizelge 5: KKTC'nin Dış Ticaret Yaptığı Ülkeler
- Çizelge 6: KKTC'deki Konaklama Tesis ve Yatak Sayıları
- Çizelge 7: KKTC'de Yıllara Göre Yükseköğretimdeki Öğrenci Sayıları

İÇİNDEKİLER

ONAY	ii
KİŞİSEL KABUL	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	vi
TABLolar DİZİNİ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL'IN KİŞİLİĞİ BAĞLAMINDA 1983-1993 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE YAŞANAN GELİŞMELER

I. 1980'Lİ YILLARDA YAŞANAN GELİŞMELERİN ÖZAL DÖNEMİNE ETKİLERİ	8
A. Özal Öncesi Dönemde Türkiye'de Yaşanan Gelişmeler	8
B. Özal Öncesi Dönemde Türk Dış Politikasında Yaşanan Gelişmeler	10
II. ÖZAL DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN DEĞİŞİM POLİTİKALARI	11
A. Siyasi Alanda Yaşanan Gelişmeler	13
1. Askerî Vesayet'in Özal Politikaları Üzerindeki Etkisi	14
2. Muhalefet ve Bürokrasinin Özal Politikalarına Etkisi	15
B. Ekonomide Yaşanan Gelişmeler	17
C. Halkın Değişen Yaşam Standardı ve Sosyal Alandaki Değişimler	20
III. TURGUT ÖZAL'IN KİŞİSEL ÖZELLİĞİ	24

IV. ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE GELENEKSEL DIŞ POLİTİKADA YAŞANAN DEĞİŞİM	26
V. ÖZAL'A YÖNELİK ELEŞTİRİLER VE ÖZELEŞTİRİ	32
VI. ÖZAL'IN VEFATI VE VEFATININ ÜZERİNDEKİ ŞÜPHELER.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

KKTC'NİN BAĞIMSIZLIĞI VE ULUSLARARASI ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER

I. KIBRIS CUMHURİYETİ'NDEN KKTC'NİN KURULUŞUNA GİDEN SÜREÇ	39
A. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu	39
B. 1963 Sonrası Kıbrıs'ta Yaşanan Gelişmeler ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Sonu	40
C. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Adanın Fiilen İkiye Bölünmesi.....	43
II. 1983 YILINDA KKTC'NİN BAĞIMSIZLIK İLÂNI VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER	45
III. KIBRIS'TA TOPLUMLAR ARASINDA YAŞANAN SORUNLAR.....	48
IV. KIBRIS SORUNU BAĞLAMINDA ULUSLARARASI ALANDAKİ GELİŞMELER	53
V. 1980'LERDE YAŞANAN ULUSLARARASI GELİŞMELERİN ÖZAL DÖNEMİNE ETKİLERİ	56
VI. ULUSLARARASI ALANDA ETKİN OLAN AKTÖRLERİN KIBRIS SORUNUNA BAKIŞI.....	58
A. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul Kararlarının Kıbrıs'a Etkileri	58
B. İslâm Konferansı Örgütü'nün Kıbrıs Kararları ve Uluslararası Alana Yansımaları	61
C. Avrupa Topluluğu'nun Kıbrıs Politikası ve Soruna Müdahil Olması	63

Ç. ABD'nin Kıbrıs Politikaları ve NATO Etkisi	67
D. Garantör İngiltere'nin Kıbrıs Politikaları	69
E. Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'a Bakışı ve Uyguladığı Stratejiler	71
VII. KIBRIS'IN LEVANT BÖLGESİ VE DOĞU AKDENİZ İÇİN ÖNEMİ	73
A. İsrail'in Kıbrıs Politikası	74
B. Bağlantısız Ülkeler ve Kıbrıs Sorunu	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖZAL'IN KIBRIS POLİTİKASI VE TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ

I. ÖZAL DÖNEMİ TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ.....	77
A. Türkiye-Kıbrıs İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi	81
B. Türkiye-KKTC Arasında Büyükelçiler Teatresi.....	83
C. Türkiye'nin KKTC'ye Yönelik Ekonomik Politikaları.....	84
1. KKTC'nin Ekonomik Yapısı.....	89
2. KKTC'de Turizm	92
3. Özal Döneminde KKTC'de Gelişen Eğitim Sistemi	96
4. KKTC'nin Su ve Enerji Sorunu	98
II. ÖZAL'IN KIBRIS POLİTİKASI VE ADADA ÇÖZÜM ARAYIŞLARI	99
A. Bürokrasi, Askerî Vesayet ve KKTC Yöneticilerinin Çözüm Politikalarına Etkisi	102
B. Uluslararası Alanda Etkin Aktörlerin Çözümüne Etkisi.....	106
III. ÖZAL DÖNEMİNDE KIBRIS SORUNU BAĞLAMINDA YUNANİSTAN'LA İLİŞKİLER	108
IV. KIBRIS TÜRKLERİNİN ÖZAL POLİTİKALARINA BAKIŞI.....	112
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA.....	118

GİRİŞ

1983 yılının sonlarına doğru, Türkiye ve KKTC için tarihe izler bırakan gelişmeler yaşandı. Türkiye’de askerî vesayet bitmesi ve demokrasiye dönüşün adımları atılırken, KKTC’nin bağımsızlığı ilân edildi. Turgut Özal’ın ANAP’ı, 6.11.1983’te yapılan genel seçimde oyların %45’ini alarak seçimi kazandı. Özal’ın hükümeti kurma çalışmaları sürerken ilân edilen bağımsızlık, uluslararası alanda her iki ülke için zor bir dönemin başlangıcı oldu.

Kıbrıs’ta yaşanan gelişmelere bakıldığında, Türk toplumu açısından önemli konuların gündeme geldiği dönemlerde, Türkiye’de düzenli bir yönetimin olmadığı görülür. 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğunda, Türkiye’de hükümet yoktu. 1974 müdahalesi sonrası ada iki bölgeye ayrıldığında, Türkiye’de Kıbrıs Türklerini uluslararası alanda temsil edebilecek hükümet krizi yaşanıyordu. 1983’te yapılan KKTC’nin bağımsızlık ilânı yine Türkiye’deki siyasi boşluk dönemine denk gelmişti. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda Türkiye ve KKTC için Özal dönemi, iç politika ve dış politikada yoğun ve zorlu bir süreçle başlıyordu.

Özal öncesi dönemde askerî hükümet görevdeydi. Türkiye’de demokrasi sık sık askerî darbelerle kesintiye uğruyordu. İktidara gelen siyasi partilerin ekonomik ve siyasi alandaki başarısızlığı, ülkede istikrarsızlık yaratıyordu. İstikrarsız ortamda öne çıkan örgütsel olaylar ve karışıklıklar sonucu huzursuzluk artmıştı. Özal, 1980 askerî darbe yönetimiyle çalışmış, darbe döneminde 24 Ocak Kararları’nın uygulanmasını sağlamıştı. Bu kararlar doğrultusunda uygulanan doğru stratejiler sonucu ülke ekonomisi rahatlamış, örgütsel aşırılıklar askerî hükümetin sert önlemleriyle sonlandırılmıştı. Darbe hükümetiyle çalışan Özal, sürekli bürokratik engellerden şikâyet ediyordu. Uygulamak istediği politikalara askerî yönetimin karşı gelmesi sonucu, görevinden istifa etti. Özal, ANAP’ı kurarak 1983’te yapılan genel seçimde tek başına iktidar oldu. Böylece askerî yönetim sona eriyor, Türkiye demokrasiye dönüyordu.

İktidara geldiğinde, kendi politikalarını uygulamak için önünde bir engel kalmamış gibi görünüyordu. Askerî yönetimin dış politika ve güvenlik konusunda

etkisi, bir süre daha devam etti. Askerî vesayet güvenliği sağlarken, Özal'ın uyguladığı politikalarla ekonomik gelişim hızlandı ve siyasi istikrar sağlandı. Gelişen ekonomi ve siyasi istikrar sonucunda, Türkiye'nin uluslararası alanda görünürlüğü arttı.

Özal hem Başbakanlığı hem de Cumhurbaşkanlığı döneminde aktif politikadan vazgeçmedi. Bu dönemde Türkiye, iç ve dış politikada önemli kazanımlar elde etti. Hızlı karar alma ve uygulama yeteneğine sahip olan Özal, toplumun "Ton Ton Amca"sı olmayı başarmıştı. Özal devletin birçok kademesinde ve uluslararası kuruluşlarda görev almıştı. Tecrübesi sayesinde ülkenin ihtiyacını iyi analiz ederek, uluslararası alandaki gelişmeleri ülkeye uyarladı. Teknolojide yaşanan gelişmeleri ülkeye getirerek, bilgi toplumu oluşturmaya çalıştı. Özal uluslararası alanda devlet başkanlarıyla iyi ilişkiler kurarak, karşılıklı kazanç ilkesiyle hareket eden ve sevilen bir liderdi.

Kıbrıs konusunda Özal, zamanlamasından dolayı KKTC'nin ilân edilmesinden duyduğu rahatsızlığı sık sık dile getiriyordu. Kendisine danışılmadan alınan bağımsızlık kararına tepki gösterdi. KKTC'nin ilânı, uluslararası alanda şok etkisi yaratmış, BM tarafından kabul görmeyen bağımsızlık ilânı, sadece Türkiye tarafından tanınmıştı. KKTC günümüze kadar uluslararası alanda tanınmadı ve kimlik sorununu aşamadı. Tanımak isteyen bazı devletler de, uluslararası alandan gelen baskılar sonucunda tanımadan vazgeçmişti.

KKTC'nin bağımsızlık ilânının, Türk dış politikasına da önemli etkileri oldu. Uluslararası alanda yapılan toplantı ve görüşmelerde sürekli öne çıkarıldı. Özal bağımsızlığı eleştirmesine rağmen, KKTC lideri Rauf Denktaş'la görüşmelerde bulundu. Hedefinde KKTC'yi maruz kaldığı ambargo ve yaptırımlardan kurtarmak vardı. Fakat adadaki sorunu çözüme kavuşturmak isteyen Özal, dış politikada olduğu gibi, iç politikada da önüne çıkan engelleri aşamadı. Özal'ın çözüm arayışları, iç politikada statükocu görüşün muhalefetini takıldı. Uluslararası alanda Davos görüşmesinin yanı sıra, ABD başkanıyla çözüm arayışına yöneldi. Çözüm çalışmalarına dış ve iç politikada destek bulamaması sonucu, adadaki sorun Özal döneminde çözülemedi.

KKTC'nin bağımsızlığı, Kıbrıs Türklerinin hem iç politikada hem uluslararası alanda zorluklar yaşamasına neden oldu. İç politikada siyasi istikrarsızlık ve ekonomik sıkıntılar arttı. Uluslararası alanda ambargo ve kınamalara maruz kaldı. Kıbrıs Türklerinin uluslararası alanda yalnız kalması sonucu KKTC, Türkiye'ye bağımlı hale geldi. Çözüm öncelikli yürütülen politikalar, uluslararası alanda istenilen karşılığı

bulamadı. Kıbrıs için federal bir çatı oluşturma önerileri yapıldı. Sınırların kesinleştirilmesiyle, iki ayrı devlet olarak devam edilmesi fikri tartışıldı. Altyapısı oluşturulmadan ilân edilen bağımsızlık, Kıbrıs Türkleri için sorunların artmasına neden olmuştu.

Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ışığında bakıldığında KKTC'nin ilânı, Soğuk Savaş'ın etkisinin azaldığı bir döneme rastlamaktaydı. Yugoslavya'da yaşanan gelişmeler, Balkanlarda istikrarı bozdu. İran'daki gelişmeler ve İran-Irak savaşı, bölgede yaşanan sorunların başında geliyordu. Batılı devletler, bölgede yaşanan gelişmeleri kaygıyla izliyordu. Kıbrıs'ın jeopolitik konumu, bölgede yaşanan istikrarsızlık ortamında güç mücadelesinde olan aktörlerin gündeminde yerini aldı. Böyle bir dönemde, bağımsızlık ilânının oldubittiye getirilmesi tartışmaya açıktı. BM anında tepki göstermiş, kararın geri çekilmesini önermiş, tanımak isteyen üye devletlerin tanımayı kabul etmemesini tavsiye etmişti. Bölge ülkelerinin çıkış kapısı olan Kıbrıs, sadece toplumlararası bir sorun olmaktan çıkıyordu.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Turgut Özal'ın Türk siyasetine yaptığı katkıları anlamak, uluslararası alanda Türkiye'nin konumunu güçlendiren yönünü görebilmek ve KKTC ilişkilerinde izlediği politikaları inceleyip değerlendirebilmektir. Türkiye-KKTC ilişkilerinin tarihsel süreci göz önünde tutularak, dönem itibariyle uygulanan politikaların olumlu ve olumsuz yönlerini tartışmaya açmaktır. Özal'ın Türk siyasi tarihindeki yöneticilerden farklı olan özellikleri, ülke gelişimine katkılarını ve küreselleşme döneminde Türkiye'nin uluslararası sistemle bütünleşebilmesinin sonuçlarını gözlemleyebilmektir. Uluslararası ilişkilerde Türk dış politikasından ayrı görülmeyen Kıbrıs sorununu yönetebilmek ve adadaki Türk toplumunun çıkarlarını koruyabilmek için ne gibi politikalar üretildiği, Özal dönemi olarak anılan 1983-1993 yılları arasında Türkiye-KKTC ilişkileri ve yaşanan gelişmeler birey-devlet-sistem üçgeninde harmanlanmaya çalışılmıştır.

Literatür Taraması

Hüner Tuncer, “Kıbrıs Sarmalı, Nasıl Bir Çözüm”, “Özal'ın Dış Politikası (1983-1989)” ve “Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)” adlı eserlerinde, Turgut Özal, KKTC ve Türk dış politikasını işlemiştir. Özal'ın Kıbrıs politikası ve uygulamalarını değerlendirmenin yanında, uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin ve etkin aktörlerin Kıbrıs sorununa müdahalelerini ele almıştır. Dönem

itibariyle Türkiye ve KKTC'nin uluslararası alanda maruz kaldığı tepkilerin yanında BM kararlarını ayrıntılarıyla açıklamıştır.

Muhittin Ataman'ın "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış" adlı çalışmasında, Özal'ın kişisel özelliği ve dış politikanın yanı sıra Türkiye'nin çözmesi gereken önemli sorunlarını incelemiştir. Özal politikalarını kavramsal zemine oturtarak, ekonomik ve siyasi ilişkilerin dış politikada yansımalarını ele almıştır. İdeolojik saplantılardan Türkiye'yi kurtaran Özal'ın kişisel olarak icraatları, ülkenin yeniden oluşturulan görünümüne bağlı olarak gelişen bölgesel ve küresel ilişkiler ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Özal'ın danışmanlarından olan Engin Güner'in, "Özal'lı Yıllarım: Başdanışman Anlatıyor" ismini verdiği eseri, dönemi aydınlatan önemli bir kaynak olmuştur. Özal'ın kişisel özelliğinin yanında, Kıbrıs sorununu çözmek için girişimlerin bürokratik engellerle karşılaşmasını ayrıntılı olarak incelemiştir. Özal döneminde ulusal ve uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri ele almıştır.

Hikmet Özdemir'in "Turgut Özal Biyografisi" adlı eserinde Engin Güner'in kitabından alıntılar yaparak, dönemin gelişmelerini farklı bir üslupla ele almıştır.

M. Ali Birand ve Soner Yalçın'ın "The Özal: Bir Davanın Öyküsü" eseri, dönemin etkili isimleriyle yapılan görüşmelerle şekillenmiştir. Özellikle Özal'ın kişiliği, ekonomik ve siyasi icraatlarının ülkeye katkısı ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Turgay Yavuz'un yazdığı "Anılarıyla Ekrem Pakdemirli Özal'ın Mirası" adlı eserinde Özal dönemi, iç siyasette yaşanan gelişmelerle şekillenmiştir. Özal'a yakınlığıyla bilinen Pakdemirli'nin açıklamaları ve kattığı yorumlar, döneme farklı bir bakış kazandırmıştır.

İhsan Sezal ve İhsan Dağı'nın editörlüğünde "Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet" adlı eserde, birçok akademik makale bir araya getirilmiştir. Özal döneminin ekonomik ve siyasi olarak ele alındığı, Özal'ın farklı yönleriyle değerlendirildiği önemli bir kaynaktır. Aynı eser sonraki yıllarda "Özal'lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet" ismi altında, çok az bir eklemeye tekrar yayınlanmıştır.

Önem

Bu çalışmanın önemi Turgut Özal, KKTC'nin ilânı ve Özal Dönemi Türkiye-KKTC ilişkilerini tek bir başlık altında incelemesidir. Özal'ın kişisel özelliğine bağlı yürütülen politikaların, iki ülke ilişkilerinde ve uluslararası alandaki yansımalarını gözlemleyebilmek, iç siyasi gelişmelerin dış politikaya etkilerini anlayabilmektir. Yakın tarih olması ve Türk siyasi tarihine önemli izler bırakan dönemin incelenmesine

gereken önemin verilmediği düşünülerek, yapılan bu çalışmayla bir nebze de olsa dönem içinde yaşanan gelişmeleri ilmî literatüre kazandırmaktır. Tarihsel sürecin işlenmesi, konunun daha iyi anlaşılması için çalışmaya katılmış, uluslararası örgütler ve aktörlerin olaylara verdiği tepkiler göz önünde tutulmuştur.

Varsayımlar

Bu tez çalışmasında birey olarak Turgut Özal'ın kişisel özelliğine bağlı uyguladığı politikalar, devlet düzeyinde KKTC'nin bağımsızlık ilânı ve Türkiye-KKTC ilişkileri, sistem analizinde uluslararası alanda yaşanan değişim ve Türk dış politikasına etkileri göz önünde tutularak, Özal dönemi farklı açılardan değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmada, Özal hükümetinin kurulması ve KKTC'nin bağımsızlık ilânının aynı tarihe denk gelmesi, konunun birlikte incelenmesine neden olmuştur. KKTC'nin tanınma ve kimlik sorunu, uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ve Türk karar alıcılarının soruna etkileri bir arada incelenmiştir. Türk dış politikasının ve KKTC'ye yönelik uygulanan politikaların daha iyi değerlendirilebilmesi için çalışma, farklı varsayımlar üzerine kurulmuştur.

İlk varsayım, Özal'ın siyasi kariyeri Kıbrıs sorununu çözebilmek için yeterli tecrübe ve donanımına sahip olup olmadığı üzerine bir yargıya varabilmektir. KKTC'nin ilânının Özal dönemine denk gelmesi bir şansızlık olarak görülebilir mi? Darbe hükümeti yönetiminin devam etmesi halinde bağımsızlık ilânının uluslararası alanda kabul görmesi sağlanabilir miydi?

İkinci varsayım, KKTC'nin ilân edilmesinin nedenleri ve tarihsel gelişimi üzerine kurulmuştur. Kıbrıs Türklerinin uluslararası alanda maruz kaldığı tepkiler ve aktörler arası ilişkilerin kurulamamasının sebepleri analiz edilecektir. Uluslararası alanda Özal döneminin Türkiye açısından başarılı görünmesine karşılık, KKTC'nin tanınması sağlanamamış ve kimlik sorunu aşılammıştır. Türkiye'nin uluslararası alanda siyasi ve ekonomik olarak güçlendirilmesine yönelik çalışmaların, KKTC için kapsayıcı olabilmesinin önündeki dış engeller ayrıca değerlendirilecektir. Uluslararası alanda başat olan aktörlerin Kıbrıs sorununa etkileri ve kendi ulusal çıkarlarına yönelik çözüm arayışlarının önüne geçebilecek bir strateji neden geliştirilememiştir?

Üçüncü varsayım, bürokrasi ve askerî vesayet altında yürütülen politikaların, iktidardaki yöneticiler açısından zorluklarını gözlemleyebilmektir. İç siyasi müdahalelerin yanı sıra KKTC yöneticilerinin Türk hükümetiyle farklı olan talep ve görüşleri, iki ülke politikasının bir arada yürütülemediği konusu, savunulan savı destekleyecek şekilde çalışmaya eklenmiştir. İki ülke/toplum arasında yaşanan görüş

farklılığının, uluslararası alanda Türk tarafının elini zayıflattığı gözler önüne serilerek, öncelikle savunulacak ortak bir tezin oluşturulması zorunluluğu çalışmada değerlendirilmiştir. Ülke içinde uygulanan dikey anarşinin, uluslararası alandaki yatay anarşiye uyarlanabilmesinin zorluğu, uluslararası alanda yürütülen politikaların iç siyasi çekişmelere malzeme edilmesinin ulusal çıkara olumsuz etkileri, çalışmada iddia edilen önemli konuların başında gelmektedir.

Sorunsal

Çalışmanın ana sorunsalı, Türkiye’de Özal dönemi başlarken ilân edilen KKTC’nin, uluslararası alanla bütünleşmesinin neden başarısız olduğunu. Bağımsızlığın uluslararası alanda tanınması, Özal’ın sadece kişisel özelliğine ve Türk dış politikasının başarısına mı, yoksa başka etkenlerin varlığına mı bağlıdır. Ana sorunsala bağlı olarak, uluslararası alanda etkin olan aktörlerin konuya bakışı ve etkilerinin neler olduğu da incelemenin diğer bir başlığını oluşturmaktadır. Diğer sorunsal ise Özal politikalarının Türkiye içinde yarattığı gelişmeler, bunun sonucunda uluslararası alanda yaşanan siyasi ve ekonomik ilişkilerin, KKTC’ye yansımalarının ne derecede uygulanabildiğidir. Tanınma sorununu aşabilmek için uluslararası alanda yürütülen çalışmalar ve bu süreçte Özal’ın KKTC’ye yönelik uyguladığı politikalar, sorunsalın inceleme konuları arasındadır.

Yöntem-Sınırlılık

Tezin bilimsel bir zemine oturtulması için, konuyla ilgili kitap, makale, tezler, yazılı ve görsel yayınların yanında, araştırma yapan dernek/vakıf yayınlarından faydalanılmıştır. Ayrıca dönemin siyasi yapısı içinde yer alan kişiler ve dönemle ilgili makale/kitap yazan kişilerle görüşmeler/mülakat yapılmıştır. Çalışma, tümdengelim yöntemiyle hazırlanmıştır. Tezin Özal dönemini (1983-1993) incelemesinin amacı, dönem içinde yaşanan gelişmelere odaklanmak ve konuyu dönemle sınırlandırmaktır. Varsayımlara ve sonuçlara etkisi bakımından tarihsel arka plana kısaca değinmek, dönemi anlamlandırması açısından çalışmaya katılmıştır. Konuyu doğrudan inceleyen kaynakların az olması nedeniyle Özal, KKTC, Türk dış politikası ve Uluslararası İlişkiler disiplini teorileri ayrı ayrı araştırılmıştır.

Tezin Akışı

Çalışma üç ana bölüme ayrılarak birey-devlet-sistem incelemesine uygun hale getirilmesinin yanı sıra, Özal dönemi Türkiye-KKTC ilişkileri incelenmiştir.

Birinci bölümde, Turgut Özal’ın kişisel özelliği, Türkiye’ye getirdiği değişim ve dönüşüm siyasetleri incelenmiştir. Uygulanan politikaların ülke içinde ve

uluslararası alanda yarattığı olumlu yansımaları, gelişen ekonomi ve ilişkiler üzerinde durulmuştur. Özal'a yönelik eleştiriler ve vefatı, vefatının üzerindeki şüpheler de bu bölümde açıklanmıştır.

İkinci bölüm devlet ve sistem üzerine kurulmuş, KKTC'nin ilânı ve uluslararası alanda yaşanan gelişmeler işlenmiştir. Etkin aktörlerin bağımsızlığa bakışı, Kıbrıs'ın coğrafi konumuna bağlı olarak bölgesel aktörlerin yürüttüğü stratejilere de bu bölümde yer verilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nden KKTC'nin ilânına uzanan süreç ve adada yaşayan toplumlar arası gelişmeler, döneme etkisi açısından çalışmaya katılmıştır.

Üçüncü bölümde, Özal'ın KKTC'ye yönelik uygulamaları ve dönem itibarıyla Türkiye-KKTC ilişkileri ele alınmıştır. Bağımsızlığın tanınmasına yönelik atılan adımlar, KKTC'nin ekonomisini canlandırabilmek için Türkiye tarafından yapılan yardımlar ve yatırımlar, dönem içindeki gelişmeler ışığında değerlendirilmiştir. Kıbrıs Türklerinin ve yöneticilerinin Özal politikalarına bakışı çalışmaya katılmıştır. Bu bölümde Türkiye-Yunanistan ilişkileri ve liderler arası görüşmeler, iki ülke arasındaki en önemli konu başlığı olan Kıbrıs bağlamında işlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL'IN KİŞİLİĞİ BAĞLAMINDA 1983-1993 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE YAŞANAN GELİŞMELER

Bu bölümde Özal'ın kişiliğine bağlı olarak, siyasi, sosyal ve ekonomik icraatları değerlendirilecektir. Özal'ın uyguladığı değişim ve yeniliklerin, Türkiye'ye kazandırdığı yeni ufuk incelenecektir. Dönemin uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri, iç siyasi yapının etkileri göz önünde tutularak, Özal dönemi analiz edilecektir. Bu bölümün amacı, Özal'ın etkin olduğu dönemde yapmış olduğu değişim ve yenilikçi anlayışın, uygulamada başarı oranını açıklamaktır. Uluslararası alanda yaşanan güç mücadelesi, Türkiye'nin iç siyasetinde yaşanan askerî ve bürokratik vesayetın hükümete uyguladığı baskılar sonucu, yürütölmek zorunda kalınan politikaların sonuçlarını görebilmeyi sağlamaktır. Özal'ın yönetimi bir darbe hükümetinden devralması ve iktidarı döneminde askerî vesayetın hissedilir derecede etkili olması, dönemin hem iç hem de dış politikada bazı zorluklarla başlamasına neden olmuştur.

I. 1980'Lİ YILLARDA YAŞANAN GELİŞMELERİN ÖZAL DÖNEMİNE ETKİLERİ

A. Özal Öncesi Dönemde Türkiye'de Yaşanan Gelişmeler

1980'li yıllar, uluslararası alanda değişimlerin yaşandığı bir dönemdi. Türkiye'nin uluslararası alana uygun politikalar geliştirmesi, 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasıyla başladı. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve Özal'ın katkılarıyla hazırlanan 24 Ocak Kararları, 1980 askerî darbe hükümeti tarafından da

uygulandı. Sanayi gelişimini destekleyen krediler sunularak, özel sektör canlandırıldı.¹ Asıl hedef, Türkiye'nin uluslararası alana entegre edilmesi ve güvenlik endişesinden kurtularak ekonomik gelişimini sağlamaktı. Darbe hükümeti uluslararası alanda olumsuz karşılanıyor, ilişkiler düşük seviyelerde yürütülüyordu.

24 Ocak Kararları öncesi, Türkiye'de yüksek enflasyon, döviz sıkıntısı, karaborsa, işsizlik ve üretimde düşüşler yaşanmaktaydı.² Bu kararlarla serbest piyasa ekonomisi getirilerek, iç piyasada genel bir rahatlama sağlandı. İhracatın önü açılarak, devletin üretime müdahalesi en aza indirildi. Özelleştirme, dövizin serbest bırakılması ve özel sektörün gelişimi için desteklenmesi Kararın öncelikleri arasındaydı. 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasında bazı sorunlar da yaşanıyordu.³

Özal döneminde Başbakan Yardımcısı olan Kaya Erdem'e göre 24 Ocak Kararları, Türk dış politikasına ve ekonomik politikalarına farklı bir bakış getirdi. Serbest piyasa ekonomisi ve ihracata yönelik kararlar uygulanarak döviz elde edilecekti. Ekonomiye döviz girişiyle, ülkenin ödeme programı düzeltilecekti. Önceki yıllarda Türk ekonomik sisteminde uygulanan döviz politikaları, ekonomik krizi tetikleyici bir role sahipti.⁴ 24 Ocak Kararları ülkenin gelişimine ve uluslararası alana uyum sağlamanın yanında, kemer sıkma politikalarını da içerdiğinden, toplum için kabullenilmesi zor kararlardı. Darbe hükümeti tarafından Kararlar'ın uygulanmasına devam edilmesi ve asayişin sağlanmasıyla, ülke geneline yayılan bir rahatlama oldu. Ecevit hükümetinde Devlet Bakanı (1978-1979) olan Hikmet Çetin, bu kararların uygulanmasında darbe hükümetinin yönetimde olmasının bir şans olduğunu, çünkü demokraside böyle kararların kolay uygulanamayacağını belirtmişti.⁵

Darbe hükümetinde Başbakan yardımcılığı görevinde bulunan Özal, devlet denetimindeki ekonomik sistemi eleştirmekte, serbest ekonomiyi savunmaktaydı.⁶ 7.11.1981'de İzmir'de yapılan Türkiye İkinci İktisat Kongresi kapanış konuşmasında, geleceğe yönelik bazı stratejiler ve fikirler paylaştı. Teşebbüsün artırılmasını, teşvik eden devlet olunmasını ve serbest piyasa ekonomisine geçilmesini önerdi. Şehirleşmenin artırılması, enflasyonun kontrol edilmesi ve üretimi artırmaya yönelik

¹ Veysel Bozkurt, "Geleceğin Toplumunu Dönüştürücü Liderlik ve Özal", Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, s. 186.

² Hikmet Özdemir, *Turgut Özal Biyografisi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014, s. 107.

³ Özdemir, s. 117.

⁴ M. Ali Birand ve Soner Yalçın, *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*, 12. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, s. 87.

⁵ Birand ve Yalçın, s. 89.

⁶ Engin Güner, *Özal'lı Yıllarım: Başdanışman Anlatıyor*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014, s. 48.

sanayilerin kurulmasına dikkat çekmişti. Bunun için de enerjinin sağlanması ve altyapısının tamamlanması gerekiyordu. Özal'ın hedefi, toplumu harekete geçirmek, halkın kendine güvenmesini sağlamak ve üreticilik cesareti kazandırmaktı.⁷ Devlet Planlama Teşkilatı'nın yönetiminde olduğu dönemde, özel sektörü geliştirmenin yolunu açtı. Araba fabrikaları ve dayanıklı tüketim mallarının üretimi artırıldı. Turizm sektörünü canlandırmak için, teşvikler verildi.⁸

B. Özal Öncesi Dönemde Türk Dış Politikasında Yaşanan Gelişmeler

Özal öncesi dönemde Türk dış politikası, ekonomiden çok güvenlik odaklıydı. 1980'lerde liberal ekonomi ve kimlik kavramı, uluslararası alana hâkim oldu. Özal'ın öne çıkan özelliklerinden biri, uluslararası alanda değişen şartları gecikmeden Türkiye'de uygulamaya koymasındı. İdeoloji ve statüko yanlısı hareket eden Türkiye, dönemin gerisinde kalarak, telafisi zor bir süreç yaşayabilirdi. Özal değişim ve yeniden yapılanma politikalarını başarılı bir şekilde uyguladı. Ekonomik krizler ve siyasi istikrarsızlık, uluslararası alanda ülkenin imajına zarar veriyordu.⁹

Türkiye'nin bölge ve Müslüman ülkelerle ilişkileri alt düzeydeydi. Laiklik tehlikesi olarak görülen İslâmcılık, Özal döneminde bir tehdit olmaktan büyük oranda çıktı.¹⁰ 1980 askerî darbesi sonrası Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren, Özal'ın etkisiyle milliyetçiliği ve İslâm'ı bir araya getirerek, Türkiye'nin sahip olduğu çok yönlü kimliği öne çıkardı.¹¹ Bu model ABD Başkanı Jimmy Carter döneminde, Sovyetler Birliği'ni¹² çevreleyen “Yeşil Kuşak” projesine uyumluydu.¹³ Evren, toplum içinde yaşanan çatışmalar ve istikrarsızlığın nedeni olarak, İslâmî kimliğin zayıflatılmasının etkisi olduğunu düşünüyordu. İlerleyen yıllarda Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türkiye'nin sahip olduğu farklı kültürlerle vurgu yapmaya başladı. Kurum, Türk milliyetçiliği ve İslâm kimliğini öne çıkararak, bu bölgelerde yıllarca hüküm süren Osmanlı'nın liderliğini kullanmaya başladı.¹⁴

Türkiye'nin uluslararası alanda Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak

⁷ Özdemir, s. 139-140.

⁸ Özdemir, s. 60.

⁹ Bülent Ecevit, *Dış Politika ve Kıbrıs Dosyası*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2011, s. 40.

¹⁰ İoannis N. Grigoriadis, *Kutsal Sentez: Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılama*, Çev. İdil Çetin, İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2014, s. 103.

¹¹ Grigoriadis, s. 77.

¹² Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, 1991 yılında Rusya Federasyonu kurulmuştur.

¹³ Hüner Tuncer, *Özal'ın Dış Politikası (1983-1989)*, İstanbul: Kaynak Yay., 2015, s. 18.

¹⁴ Grigoriadis, s. 109.

kabul edilmesi, bunun sonucunda bölgesine kapalı olması mümkün değildi. Kapılarını kapatması durumunda dahi, bölge toplumları yaşadıkları sorunlarda Türkiye'ye yöneliyorlardı.¹⁵ Tarihi ve kültürüyle barışık olan bir Türkiye, uluslararası ilişkilerini çeşitlendirme yoluna gitti. Osmanlı, Müslüman ve milliyetçilik kavramları yeniden değerlendirildi.¹⁶ Uluslararası alanda Türkiye, çok yönlü politikalar ve sahip olduğu farklı kimlikleri kullanmaya başladı. Din, Türk milliyetçiliğini belirleyen önemli bir araçtı.¹⁷ Jeopolitik konumu ve tarihsel arka planı nedeniyle Türkiye'nin, kendini tek bir kalıba sokmak yerine, farklı kimliklerine sahip çıkması ve bu yönde politikalar yürütmesi gerekiyordu.¹⁸ Özal döneminin başlamasıyla Türk dış politikası, realist tepkilerden uzaklaştı. Özal'a göre siyasi sorunlar, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesiyle azalırdı.¹⁹ Özal'ın göreve geldiğinde Dışişleri Bakanlığı'na verdiği ilk talimat, Türkiye'nin çevresinde bir barış kuşağı oluşturulmasıydı. Çünkü uygulamak istediği politikalar ve ülkenin ekonomisini geliştirilebilmesi için en önemli konu, bölgesinde ve komşu ülkelerle barış içinde yaşamasıydı.²⁰ Özal'ın aktif politikaları ve karşılıklı ilişkilere önem veren yönü, ülkenin görünürlüğünü artırmak üzerine kuruluydu. Sivil siyasete dönen Türkiye için Özal dönemi, değişim ve yeniden yapılanma yıllarıydı.

II. ÖZAL DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN DEĞİŞİM POLİTİKALARI

Özal seçim hazırlıklarını yaparken, iktidara geldiğinde neler yapacağını programlamış, sistemli bir şekilde seçimlere hazırlanmıştı. Bu davranışı kişisel özelliğine bağlıydı çünkü geleceğe dönük, programlı ve icra yeteneğine sahip bir liderdi. Türk toplumunun değerlerine ve aklına güvenirdi.²¹ Özal düşündüğü reformları hemen uygulamaya başladı. Özal'ın göreve getirdiği kişilerin uzmanlık alanı dışında olan makamlara getirmesi dikkat çekiciydi. Sağlık Bakanlığı'na bir sağlık personeli veya Eğitim Bakanı olarak bir eğitimciye görev verilmedi. Özal'ın böyle

¹⁵ Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım*, 31. Baskı, İstanbul: Küre Yay., 2012, s. 181.

¹⁶ Grigoriadis, s. 84-85.

¹⁷ Grigoriadis, s. 35.

¹⁸ Metin Aksoy ve Murat Çemrek, "Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunsalı", Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, s. 159.

¹⁹ Ertan Efeğil, "Türkiye'deki Karar Vericilerin Dış Politika Anlayışları: Realizme Karşılık Liberal Bakış Açısı", Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, s. 10.

²⁰ Tuncer, *Özal'ın ...*, s. 33.

²¹ Ö. Faruk Reza, *Zorluklara Rağmen Başarılar*, Ankara: Tutku Yay., 2013, ss. 201-202.

davranmasının nedeni, atanan kişilerin görevleri başında eski düşünceleri sürdürmesini önlemektir. Özal, yönetim yeteneği yüksek olan kişilere, değişen dünyaya uygun ve yeniliklere açık olanlara önem veriyordu.²² Değişim programının içeriği, yapılması gereken hamlelerin nasıl yapılacağını da kapsıyordu. Özal hükümetinin programları, baş döndürücü hızda gerçekleşiyordu. Bazı bakanların, hızlı giden işlerden dolayı Özal'a şikâyetleri oluyordu. Yapılan işleri halka anlatmakta zorlanan bakanlar, hızla ilerleyen değişim programını takip edemiyordu.²³

Türkiye'de uygulanmaya başlanan liberal ekonomi, kapalı olan Türk ekonomisini canlandırdı. Ekonominin ihracatı artırmakla güçleneceğine inanan Özal, teşvikler vererek ve üretim için gerekli altyapıyı kurarak, üretimin artmasını sağladı. Dış ticaretin önündeki engelleri kaldırdı. Türkiye'yi ideolojik saplantılardan kurtararak, sahip olduğu farklı kimliklere uygun davranışlar geliştirerek Müslüman ve çevre ülkelerle ilişkiler kurdu. Özal'ın yöneticiliği ve ikili ilişkilerinde uyguladığı etkili tavrı, samimi ve barışçı yönüydü. Uluslararası ilişkilerde ve ülke içinde bütünleştirici rolü, herkesin takdirini kazanmıştı.²⁴

Özal tarihten ders almanın önemini sürekli tekrarlamıştı. Tarihten ders alınacak üç önemli noktanın birincisi olarak Osmanlı'nın çöküş döneminde yaşanan sanayi devrimini; ikinci olarak, bilgi toplumunun oluşmasında önemli olan matbaanın gelişmesini ve son olarak, Amerika'nın keşfini göstermişti. Özal'ın tarihe bakarken paylaştığı Mehmet Akif Ersoy'un bir şiiri vardı.²⁵

*İşimiz düştü mü tersaneye veya denize,
Âdetimizdir derhal müracaat ederiz İngiliz'e
Bir yıkık köprü için Belçika'dan kalfa gelir,
Hekimin hazıkı bilmem nereden celbedilir,
Yoktur bütçe hesabatını çıkaran,
Hadi gelsin bakalım Mösyö Loran,
Sanayimiz nerede tersanemiz nerede,
Ya Manchester'da ya Brüksel ya da Berlin'de...*

²² Birand ve Yalçın, s. 209.

²³ Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Ankara: Bilgi Yay., 1996, s. 253.

²⁴ Cihan Daban, "Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 17, Sayı: 33 (2017), s. 89.

²⁵ Güner, s. 182.

A. Siyasi Alanda Yaşanan Gelişmeler

Özal'ın özelliği, puslu havalarda güneş ışığını görebilmesiydi.²⁶ Devletin farklı kademelerinde görev almış ve yurt dışında çalışmıştı. Sahip olduğu tecrübe ve bilginin kattığı ileri görüşlülüğü, Türkiye'nin önüne çıkan fırsatları değerlendirebilmesini sağladı. Özal hızlı karar alan ve realist bakış açısıyla uygulamaya geçen bir liderdi.²⁷ Ülke sorunlarına farklı bir bakış kazandırdı ve uluslararası alanda yaşanan değişimleri, Türkiye'de hemen uyguladı. Ülke sorunlarının üstüne cesaretle giderek, değişen dünya şartlarına göre reformlar yaptı.²⁸ Siyasi ve ekonomik sıkıntılarla uğraşan Türkiye, Özal döneminde gelişen ekonomisiyle uluslararası alanda konumunu güçlendirdi.²⁹

Önceki dönemlerde, Ankara merkezli bir yönetim vardı. Yetkiyi paylaşmaktan korkan yöneticiler, tek merkezli bir idari sistem kurmuşlardı. Halkın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için heyetler Ankara'ya giderek çözüm arıyordu. Özal, bu sistemin getirdiği yoğunluğu azaltmak için, bölgesel idari sistemler oluşturarak işlerin hızlı yürümesini sağladı.³⁰ 1979'da Aydınlar Ocağı'nın düzenlemiş olduğu bir seminerde yaptığı konuşmada, devlet sistemi hakkında önemli açıklamalarda bulunmuştu. Özal'a göre, devletin güçlü olması için memurların çok olmasına gerek yoktu. Devletin insanlara iş kapısı olmadığını belirtiyor, “devlet halkın babası değildir” diyordu. Devletin halkına güvenmesini, bürokratik engeller yerine yönlendirici bir yapı olmasının gerektiğini açıklamıştı. Özel sektörün canlandırılması ve halkın üretime yönlendirilmesi gerekiyordu. Devletin kontrolünde olan sektörlerin özelleştirilmesini savunuyordu.³¹

İktidara geldiğinde, önceki yıllarda savunduğu görüşlerini uygulamaya başladı. Düşünceleri arasında, Türkiye'yi lider ülke yapmak vardı. Liberal ekonomiye bağlı olarak, demokrasisi güçlenecek böylece Türkiye'nin önündeki engeller kalkacaktı. Devletin sahip olduğu kaynaklar doğru yönetilmeli, üretimi serbest piyasada girişimcilere bırakarak devletin yükü hafifletilmeliydi. Devletin sahip olduğu kurumların özelleştirilmesi yoluna gidildi. Teknolojinin getirdiği olanakları

²⁶ Sedat Laçiner, “Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993)”, Ed. Adem Çaylak vd., *Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Savaş Yay., 2011, s. 623.

²⁷ Güner, s. 103.

²⁸ Güner, s. 13.

²⁹ Mustafa Erdoğan, “Türk Politikasında Bir Reformist: Özal”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, s. 30.

³⁰ Turgut Özal, *Tarih ve Miras: Antik Çağdan Cumhuriyet'e Anadolu Türk ve İslam Medeniyeti*, İstanbul: Yakın Plan Yay., 2010, s. 340.

³¹ “Turgut Özal”, <http://tha.com.tr/turgutozal/sayfa36.htm>, (Erişim: 23.3.2016).

kullanmak, üretimi artıran gelişmeleri takip etmek önemliydi. Artan üretimin, uluslararası alanda rekabet edebilecek kalitede olmasına özen gösterilmeliydi.³²

Özal Osmanlı küllerinden doğan Türkiye'nin, katı milliyetçi politikalar uygulamaması gerektiğini, Türkiye'nin farklı kültürel toplumlardan oluştuğunu açıklamalarında dile getiriyordu. Bundan dolayı ülke içinde birliğin güçlenmesi için, insanlar arasındaki ayrımın kalkması gerektiğini savunuyordu. Toplum içinde yaşanan sorunları inat ve ideolojik bakışlarla değerlendirmeden, birliği ve huzuru sağlamak gerekiyordu. Ülke içinde yaşayan herkesin birlik içinde yaşamasının başarılması durumunda, Türkiye'nin avantaj kazanacağını düşünüyordu.³³ Özal için dünya siyasetinde yaşanan gelişmelerin Türkiye açısından değerli olduğu bir dönem yaşanıyordu. 1980-1990 yılları arasında uluslararası alandaki gelişmelerin Türkiye için sağladığı fırsatların, tarihte zor rastlanan ender dönemlerden olduğu görüşündeydi. Halkıyla bütünleşen devletin, birlik ruhuyla yaşayan bir toplumun başaramayacağı ya da üstesinden gelemeyeceği bir sorunun olamayacağını dile getiriyordu.³⁴

1. Askerî Vesayetin Özal Politikaları Üzerindeki Etkisi

Darbe hükümeti 6.11.1983'te yapılan genel seçimleri, Özal'ın kısa bir süre önce kurduğu ANAP'ın kazanmasını beklemiyordu. Darbe yönetimi Özal'a, dış politika konusunda fazla güvenmiyordu. Bu yüzden Cumhurbaşkanı Evren, dış politikayı kontrol altında tutmak istedi. Bir süre Dışişleri Bakanlığı'yla uyumlu çalışan Özal, ilerleyen dönemlerde dengeleri bozdu ve ağır işleyen bürokrasiye olan eleştirileri sonucunda, bakanlığın etkisini azalttı.³⁵

1983 seçimlerinde tek başına iktidar olarak 13.12.1983'te göreve başlayan Özal hükümeti, Türkiye'nin yeniden demokrasiye dönmesini sağladı. Seçimlerden sonra askerî yönetim ve Evren eleştirilerden kurtulamadı. Özal'ın hükümeti kurmasının kasıtlı olarak geciktirildiği söylemleri, o dönemde gerginliğe neden olmuştu. Evren bu suçlamaları reddederek, anayasa gereği yapılması gereken sürecin takip edildiğini belirtti. Seçim sonuçlarının netleşmesinden sonra Meclis başkanı

³² Bozkurt, s. 191.

³³ Özdemir, s. 286.

³⁴ Güner, s. 256.

³⁵ Ercüment Tezcan, "Dönemin Dış Politika Sorunları (1980-1999)", Ed. Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919-2012*, 2. Baskı, Ankara: Barış Kitap, 2012, s. 729.

seçilerek, hükümetin kurulabileceğini söyledi.³⁶ Engellemek veya geciktirmek gibi bir durumun söz konusu olmadığını savundu. Kaya Erdem'in Anayasa gereği hükümeti kurmanın biraz zaman aldığını belirten açıklamaları, Evren'i destekler nitelikte olmuştu.³⁷

Evren'in Cumhurbaşkanlığında askerî yönetimin siyaset üzerindeki etkisi bir süre daha devam etti. Özal ekonomik reformları sürdürürken, askerî yönetim güvenliği temin ederek bir ölçüde Özal'ın rahat hareket etmesini sağladı. Askerî vesayetin sürmesi ve MGK'nin partiler üstü konumu sayesinde, ANAP iktidarının ilk dönemleri dış politikada etkin bir role sahipti. Bu dönemde dış politika, daha çok güvenlik odaklı ve MGK ile Evren arasında yürütülüyordu. Özal, ağırlıklı olarak iç siyasi yapının düzenlenmesi ve ekonominin geliştirilmesine yönelik politikalarla ilgilendi.³⁸

Özal döneminin askerî darbe sonrasına gelmesi olumlu bir durumdu. Darbe döneminde terörün ve aşırılıkların önlenmesi, ülke içinde huzurun olması, Özal'ın tüm gücünü ekonomiye vermesini sağladı. Uygulanan başarılı politikalar sonrası, halkın ekonomik gücü artmış, toplumsal huzur ve bütünlük sağlanabilmişti. Ülke içindeki düzen ve gelişen ekonomi sonrası, yurt dışından ülkeye döviz girişi sağlandı. Böylece döviz sıkıntısı çeken Türkiye, darboğazdan çıkmıştı.³⁹ Özal ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa, değişim politikalarıyla son verdi. Türkiye'nin uluslararası alandaki kimliğini yeniden oluşturdu. Sorunlarının üstüne giden ve çözüm arayan Türkiye'nin, uluslararası alanda imajı olumlu yönde değişti.⁴⁰

2. Muhalefet ve Bürokrasinin Özal Politikalarına Etkisi

Özal'ın sık sık diplomasiden şikâyet etmesi herkes tarafından bilinmekteydi. Özellikle dış politikada kontrolü eline almak istediğinden Dışişleri Bakanlığı'nın görevlerini diğer bakanlıklara dağıtmaya başladı. Başbakanlığı döneminde sekiz dışişleri bakanı göreve gelmişti. Bu durum, Özal'ın dış politikada hızlı hareket etmesine uygun bir bakan bulma arayışından kaynaklanıyordu. Geleneksel ve sınırlandırıcı yöntemleri kaldırarak, işlerin hızla ilerlemesine yönelik adımlar attı. Özal

³⁶ Birand ve Yalçın, s. 198.

³⁷ Birand ve Yalçın, s. 205.

³⁸ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul: Alfa Yay., 2017, ss. 185-187.

³⁹ Bozkurt, s. 187.

⁴⁰ Morton I. Abramowitz, "Turkey after Ozal", *Washingtonpost, Newsweek Interactive*, LLC, Foreign Policy, No. 91 (Summer 1993), s. 164, <http://www.jstor.org/stable/1149066>.

ekonominin gelişmesi için yabancı yatırımı ülkeye çekmek, özelleştirmelerle devletin yükünü azaltmak istiyordu.⁴¹

1987’de uluslararası alanda yaşanan ekonomik bunalımın üzerinden fazla bir süre geçmeden, Türkiye erken seçime gitti. Kasım 1987’de yapılan seçimlerde, Özal’ın partisi ANAP %36 oy alarak birinci parti çıktı. Siyaset yasağının halkoyuyla kaldırılmasıyla, iç siyasette çekişmeler ivme kazandı. Eski siyasetçilerin yeniden siyasete dönmesi sonucunda iç siyaset, ANAP hükümeti için daha zor bir sürece girdi. Eski siyasetçilerin sert muhalefetiyle karşılaşan Özal Hükümeti’nin adımlarında dikkatli olması gerekiyordu. Soğuk Savaş’ın sonuna geldiği bu dönemde, dış politikada da zorlu bir süreç başlıyordu. Değişen uluslararası sistemde Türkiye’nin yerini alması, konumunu belirlemesine yönelik adımlar zayıf kaldı. Aslında Özal, bu ortamda Türkiye’yi daha güçlü bir ülke yapmayı planlıyordu. 1992’de seçimleri kaybeden ANAP hükümeti, Cumhurbaşkanı Özal’ın muhalif isimlerle çalışmasını zorunlu kıldı.⁴² Seçimlerde tek başına iktidar olmaya yetmese de, yüksek bir oy oranı yakalayan Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyonu göreve geldi. Dışişlerinin tekrar eski haline döneceği yönündeki beklentileri sonucu, Denktaş da rahatladı. Denktaş’ın beklentileri doğrultusunda koalisyon hükümeti, geleneksel Kıbrıs politikasına geri döndü ve bürokrasiyi tekrar devreye soktu.⁴³ Özal’ın Cumhurbaşkanlığı döneminde, iç siyasette muhalefetin sert çıkışları arttı. Özal politikalarına karşı Ecevit, İnönü ve Erbakan’ın bazen farklı bazen birlikte hareket ettiği görüldü. Örneğin üç lider Irak’ı ziyaret etmişlerdi. Bunun yanında medyanın etkisi fazlaca hissediliyordu. Bunların yanı sıra, bürokraside birçok kişi istifa ediyordu. Dışişleri Bakanı, Savunma Bakanı ve tarihte ilk kez bir Genelkurmay Başkanının istifası, Özal döneminde yaşandı.⁴⁴

Özal’ın Cumhurbaşkanlığı döneminde kurucusu olduğu ANAP, Mesut Yılmaz’ın genel başkanlığındaydı. Fakat Yılmaz uygulamada ve icraatta pasif kalıyor ve parti ideolojik olarak Özal’ın fikirlerinden ayrılıyordu. Yılmaz’ın başarısızlığı, seçimleri kaybetmesiyle daha da derinleşti. DYP ve SHP koalisyon hükümeti ülke

⁴¹ Müge Aknur ve Rezzan Ersoy, “Siyasal Partiler ve Türk Dış Politikası”, Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Yay., 2012, s. 136.

⁴² Bozkurt, s. 189.

⁴³ Hüner Tuncer, *Kıbrıs Sarmalı: Nasıl Bir Çözüm*, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yay., 2012, s. 117.

⁴⁴ Ramazan Gözen, “Özal ve Körfez Savaşı: İdealler Gerçekler Açmazında Dış Politika”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 346-347.

yönetimine geçti. Kurumlar arası sıkıntılar yaşanması, Özal'ı yalnızlaştırdı. Muhafif isimlerle çalışmak zorunda kalmasından dolayı, istifa ederek aktif siyasete döneceği yönünde söylemler yayılmaya başladı. Özal'a göre Türkiye'nin beş yıl daha zamana ihtiyacı vardı. İkinci Değişim Planı olarak adlandırdığı icraatları yerine getirebilmek için harekete geçmeyi düşünüyordu. Bu dönemde Başkanlık sistemi söylemleri artmıştı. Ahmet Özal yaptığı açıklamalarda, babasının ülke içinde yaşanan olumsuzlukları düzeltmek ve değişimi sağlamak için tekrar aktif siyasete döneceğini belirtmekteydi.⁴⁵ Cengiz Çandar, Özal'ın Cumhurbaşkanlığı süresi dolmadan istifa ederek aktif siyasete tekrar döneceğini fark etmişti. Yeni parti kurma çalışmaları başlamış, Orta Asya gezisi sonrası ilan edilmesi bekleniyordu. Fakat Özal'ın geziden kısa bir süre sonra vefat etmesi, kurulacak partinin de sonu olmuştu.⁴⁶

B. Ekonomide Yaşanan Gelişmeler

1980'lerde uluslararası alanda ekonomi ağırlıklı politikalar önem kazanmıştı. ABD'de Ronald Reagan ve George H. W. Bush'un önderliğini yaptığı liberal politikalar, İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher, Almanya'da Helmut Kohl yönetimi tarafından uygulanıyordu. Özal, bu ülkelerin uyguladığı politikaları zaman kaybetmeden Türkiye'de uygulamaya başladı. Uluslararası alanda aktörler arası ilişkiler, artık ekonomi ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştü.⁴⁷ Aslında bu politikaların temeli, ABD Başkanı Reagan'ın uygulamalarıyla başladı. Reagan, kamu harcamalarını kısarak, arz yanlısı önlemlerin yanında sıkı para politikası ve vergileri düşüren bir düzen kurdu.⁴⁸ Özal'ın Türkiye'de uyguladığı değişimler, gelişmekte olan ülkeler için uygun bir sistem ve başarılabilir bir içeriğe sahipti. Neo-liberalizm ve serbest piyasa ekonomisinin yanı sıra sosyal ve politik düzenlemeler yapıldı. Liberal ekonominin uygulanmasıyla, toplum içinde farklı kesimlerin ekonomik faaliyetlere katılması sağlanarak, sosyal gelişimin temelleri atıldı.⁴⁹

⁴⁵ Birand ve Yalçın, ss. 506, 511.

⁴⁶ Birand ve Yalçın, ss. 539, 546.

⁴⁷ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, s. 102.

⁴⁸ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla ilişkiler", Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, s. 35.

⁴⁹ Alexander Murinson, "Margaret Thatcher and Turgut Ozal", <http://www.strategicoutlook.org/europe/news-kindred-spirits--margaret-thatcher-and-turgut-ozal-.html>, (Erişim: 13.3.2014).

Özal, ABD'nin demokrasi ve özgürlüklerinin yanında liberal yapısını beğeniyordu.⁵⁰ Bu politikaların yanında Türkiye'yi uluslararası alanda hak ettiği konuma getirmek için Özal'ın Türkiye'de uygulamak istediği asıl politika, Güney Kore örneğiydi. Uluslararası alana uygun sanayileşme politikaları ve dış ticareti geliştirmek, Güney Kore'nin kalkınma planında vardı. Bu kararlarla, ülkede istikrarlı bir ekonomik yapının kurulması ve malî piyasanın güvenli hale getirilmesi gerekiyordu. Özel sektörün canlandırılması ve teşvik edilmesi, planın bir parçasıydı. Teknolojiyi en üst seviyede kullanmanın, kaliteli ve bilgili bir nesil yetiştirmenin önemi vurgulandı. Tarım ürünlerinde kalitenin ve verimin artırılması, altyapının oluşmasına bağlıydı. Bu yatırımlara yönelik adımlar atan Özal, ülkenin hızla kalkınması için gerekli olan politikaları uygulamaya koydu.⁵¹

Özal göreve geldiğinde ilk iş olarak, Türk iktisadi sistemini değiştirdi. Kapalı ekonomik sistem işadamları için faydalı fakat halkın farklı ürünlere ulaşımını önleyici bir etkiye sahipti.⁵² Dış pazara kapalı olan Türk ekonomisi, yerli üretime bağlı kalmak zorundaydı. 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasına devam edilerek, özel sektörün canlandırılmasına başlandı. Uygulanan politikalarda başarı, 1983'e kadar etkisini gösterdi. İhracattaki artışlar, ülke ekonomisinin gelişmesini sağladı.⁵³ Özal yaptığı vergi düzenlemeleriyle, işadamlarının ihracata yönelmelerini istiyordu. Üretimi artırmaya yönelik olarak, hammadde ithalatında vergileri düşürdü. Ekonomisini ve ürünlerini, uluslararası alanla bütünleştirmeyi başaran Japonya'nın uyguladığı bu modeli Türkiye'ye uyarladı.⁵⁴

Özal liderliğinde ANAP iktidarı, ekonominin serbest hareket etmesini sağlamıştı. İthalat ve kambiyo serbestliği getirilmiş, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kurulmuştu. Modern bankacılık sisteminin oluşturulmasının önü açıldı. Vergi sistemi yeniden düzenlendi. Altyapı eksikliği giderilerek en ücra yerlere kadar elektrik ve telefon götürüldü. Ülkeye doğalgazın getirilmesi Özal döneminde oldu.⁵⁵

Fatih Sultan Mehmet Köprüsü kısa bir sürede tamamlanarak, 1988'de hizmete açıldı. Otoyol ağı ülkede yaygınlaştırılırken, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) için

⁵⁰ Özdemir, s. 52.

⁵¹ Bahri Yılmaz, "Özal'ın Dış Açılma Politikaları ve Gerçek İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi: Güney Kore Deneyimi", Der. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 475-479.

⁵² Birand ve Yalçın, s. 219.

⁵³ Hasan Kazdağlı, "Özal'ın İktisadi Reformları", Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 445, 459.

⁵⁴ Birand ve Yalçın, s. 219.

⁵⁵ Güner, ss. 186-187.

altyapı oluşturuldu.⁵⁶ Özal'a göre ülke genelinde yaygınlaşan otoyolların ekonomik gelişmeye önemli katkıları olacaktı. Hürriyet olarak gördüğü yolların ve otobanların yapılması, Özal döneminde artırıldı. Özal toplu konut projesini geliştirerek, şehirleşmeyi yaygınlaştırdı. Savunma sanayi için fon kurdu. F-16 üretimini, zırhlı araçlar, firkateynler ve savunma için gerekli araç ve gereçler bu fon kullanılarak üretilmeye başlandı. Askerî sahada gerekli olan radarlar ve roket üretimi yapıldı.⁵⁷

Özal döneminde toprak reformu yapılarak, yaş meyve ve sebze üretimi artırıldı. Bu ürünlerin, ihraç edilmesi için çalışmalar yapıldı. ABD'den getirilen özel fidanlarla domates vb. tarım ürünleri yetiştirilmeye başlandı. Tarımda yapılacak reformların finansmanı, Dünya Bankası'ndan sağlandı. Kıyı bölgelerinde seralar kurularak, sebze ve meyve üretimi sürekli hale getirildi. Özal, Ege ve Akdeniz bölgesinde turizmi canlandırabilmek için çalışmalar yaptı. İstanbul'a gelen turistlerin, bu bölgelere inmesini sağlayacak projeler hayata geçirdi.⁵⁸ Turizm, gelişen sektörlerin öncüsü oldu. 1990'lı yıllarda Türkiye, en çok turist çeken ülkeler arasında yerini aldı.⁵⁹

Özal'ın iktidara gelmesiyle hızlanan yap-işlet-devret modeliyle, yerli ve yabancı firmaların ortak projeler üretmesi sağlandı. Ayrıca finansman sağlanarak, projelerin gerçekleştirilmesi mümkün hale geldi. Türk sermayesi, mühendisi ve işçileriyle inşa edilen Atatürk Barajı, dönem itibarıyla dünyadaki en büyük dördüncü projeydi.⁶⁰ Yaşanan bu gelişmeler sayesinde, ekonomiye ve iç politikaya birçok yenilik geldi. Gelişen ülke ekonomisi ve uluslararası alanda artan etkisi sonucu, yabancı yatırımcıların Türkiye'ye ilgisi arttı.⁶¹

Turgut Özal statükoyu korumak yerine, dünyaya uyan ileriye dönük hedefler belirlemeyi, ülkenin çıkarları için gerekli görüyordu. Gelişen teknoloji ve ekonomik ilişkileri yakından takip ederek, uluslararası alanda yeni pazarlara ulaşmak, ekonomik ve siyasi birliği kurmak için farklı ülkelerle ilişkiler kurdu. Türkiye'nin ürettiği ürünlerin rekabet gücünü artırmanın önündeki engellerden biri profesyonel insan ihtiyacıydı. Özal, değişimin temelinde eğitim ve profesyonel insan vurgusunu yapmaktaydı. İnsanlar geliştikçe üretimde kalite artacak, Türkiye uluslararası alanda

⁵⁶ Güner, s. 184.

⁵⁷ Özdemir, s. 29.

⁵⁸ Özdemir, s. 75.

⁵⁹ Kazdağlı, ss. 466-470.

⁶⁰ Özal, s. 341.

⁶¹ Morton Abramowitz, "Remembering Turgut Ozal: Some Personal Recollections", *Insight Turkey*, Vol. 15, No. 2 (Spring 2013), ss. 38-39.

önemli işler başaracaktı.⁶² Devlet kontrolünde olan işletmeleri özelleştirerek, üretimin kalitesini artırdı. Halkın ekonomiye katılımı sağlanarak, devlet denetimci bir rol üstlendi. Türk sanayisi, uluslararası alanda rekabet edebilecek güce kavuştu. Fabrikalar kurularak seri üretimin artması, çalışma şekillerinde değişikliğe neden oldu.⁶³

C. Halkın Değişen Yaşam Standardı ve Sosyal Alandaki Değişimler

İdeolojik ve ekonomik sorunlar yüzünden Türkiye’de yeni bir oluşuma ihtiyaç vardı. Turgut Özal’ın ellerini yukardan birleştirerek verdiği mesaj, Türk halkına yeni bir bakış getirdi. Halkın pasifliği ve ideolojiye bağlı kutuplaşmanın yaşandığı ortamda huzursuzluk üst düzeydeydi. Güçlü devlet politikaları sonucunda bireyler, devleti ulaşılmaz olarak gören düşünceye sahipti. Darbe hükümetinin uyguladığı sıkıyönetim sonucu, gergin bir toplumsal yapı oluşmuştu. İç çekişmeler sonucu insanlar, kendi değerlerini yaşamaktan çekinen bir topluma dönüşmüştü. Halk, kimliğine ve kültürüne verdiği değerleri sorgulamaya başlamıştı. Özal’ın üstünde durduğu konu, toplumsal birlik ve beraberliği sağlamaktı. Toplumun sahip olduğu kültürel ve kimlikel konuların çatışmacı yönünü azaltarak, olumlu yönlerini öne çıkardı. Tarihsel ve kültürel birliği, hoşgörü çerçevesinde bir araya getirmeye çalıştı. Kültürel ve ideolojik çatışmalar yerine, birlikte hareket eden toplum planı oluşturuldu. Özal politikaları sonucu toplumun hem devletle, hem de kendi aralarında olan sorunları azaldı. Barış içinde yaşayan toplum, devletin sunduğu imkânlarla ekonomik ve sosyal yönden gelişti.⁶⁴ Demokrasiyi ülkede yaygınlaştırarak, devleti halkın hizmetinde olan bir araç haline getirdi. Bunun sonucunda devlet, birçok konuda halka yol gösterici ve destekleyici oldu. Serbest piyasa ekonomisi ve devletin ekonomide gizli el rolü, halkın gelişmesini ve girişimci bir ruh kazanmasını sağladı.⁶⁵

Özal’a göre devlet, insanına sahip çıkan ve halkın işlerini kolaylaştıran bir mekanizmaydı. Halkın önüne çıkan sorunları ve engelleri kaldırmakla görevli olan devlet, halkın hizmetindeydi. Buna paralel olarak, bürokratik engellerin kaldırılması

⁶² Ethem Ruhi Fırlalı, “Değişimci Özal ve Değişim Sürecinde İslam”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 210-213.

⁶³ Bozkurt, s. 175.

⁶⁴ İhsan Sezal, “Bir Toplumsal Barış Mimarı ve Yarım Kalmış Devrim”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 165-167.

⁶⁵ Aytekin Yılmaz, “Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 92-96.

sonucu, halkın daha fazla ve kolay hizmet alması sağlandı.⁶⁶ Bürokrasi özel sektörün ve halkın işini kolaylaştıracak duruma getirildi, kadrolar düzenlendi. Özal yeniliklere kapalı olan kişilerden hoşlanmazdı ve bürokrasideki statükocu zihniyeti eleştirirdi.⁶⁷ Halka olan güvenini her ortamda dile getirir, halka yakın yapısından dolayı elit kesime karşı mesafeli dururdu. Demokrasinin güçlenmesine yönelik olarak, atanmışların seçilmişlere göre ikincil konumda olduğunu savunmuştu. Siyasetçilerin en önemli görevi halka hizmeti kolaylaştırmak olduğundan, bürokratik engellerle zorlukların yaşanmasını istemiyordu. Etnik ve dinsel farkların önemini azaltarak, toplumun özgürce ve birlik içinde yaşamasını sağladı.⁶⁸ Küreselleşen dünyada, Özal'a göre Türkiye'nin içinde farklılıkların öne çıkması, topluma ve ülkeye zarardan başka birşey getirmezdi. İnsan haklarını savunurken, etnik ayrımcılık gözetilmedi.⁶⁹ Özgürlüklere önem veren Özal, toplumun sosyal hayata katılımını sağlayan değişimlere gitti. Etnik kökene dayalı kimlik olgusu yerine, geleneksel Osmanlı mirasını gerçekleştirerek, bölgesel Türk milliyetçiliğine yeni bir tanım getirdi. Özal, Batılılaşma ve İslâmî değerlerin bir sentezini orta yol olarak görüyordu.⁷⁰

Havayolu ulaşımı Türk Havayolları'nın kontrolündeydi ve özel hava taşımacılığı yapılamıyordu. Yurt dışından otomobil getirmek çok zordu. Özal'ın gümrük vergisini düşürmesiyle halkın lüks ürünlere ulaşmasının önü açıldı. Halk çamaşır ve bulaşık makinesi gibi ürünleri kullanmaya başladı.⁷¹ Haberleşmenin önemini sürekli vurguluyor, kalkınmanın en önemli adımı olarak iletişimi görüyordu.⁷² Şehirlerin büyümesi, ticaretin canlanması ve halkın zenginleşmesi için çaba harcıyordu. Çünkü bireylerin ekonomik olarak gelişmesini devletin gelişmesinin önünde tutuyordu.⁷³ Yeni Türkiye'de dönüşüm, uluslararası alana uyum sağlayan bir yapıyla mümkün olacaktı. Türkiye, yaygınlaşan teknolojiye bağlı olarak farklı bir kültürel birlik oluşturdu. Bilime ve bilgiye ulaşmanın kolaylaşması sonucu insanlar, kendini geliştirerek tecrübe kazandı.⁷⁴

⁶⁶ Erdoğan, ss. 18-20.

⁶⁷ Güner, s. 56.

⁶⁸ Atilla Yayla, "Liberal Siyaset-Liberal İktisat: Özal Çizgisi", Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 436-440.

⁶⁹ Özal, ss. 331-340.

⁷⁰ Ertan Efeğil, "Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi", Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, s. 386.

⁷¹ Birand ve Yalçın, s. 225.

⁷² Birand ve Yalçın, s. 261.

⁷³ Birand ve Yalçın, s. 543.

⁷⁴ Bozkurt, s. 191.

Özal hükümeti göreve başladıktan sonra, ülkede yasak olan birçok ürünü serbest bıraktı. İletişimin hızlanması için, dijital santrallerin ve telefonların ülkede yaygınlaşmasını sağladı. Özal öncesi dönemde, israf olduğu düşünülen renkli televizyon yasağı kaldırılarak, yayın yapacak kanallar artırıldı. Suç maddesi olarak kabul edilen döviz, yabancı sigara ve içki yasaklarını kaldırdı.⁷⁵ Ülkede elektriğin olmadığı yerin kalmaması sonucu halkın elektrikli aletleri kullanmaya başlaması, halkın yaşam standardını artırmada önemli bir etken oldu. Televizyon, radyo ve telefonun yaygınlaşmasıyla, iletişim konusunda önemli adımlar atıldı.⁷⁶

Sanayileşmeyi teşvik ederek, Türkiye'nin üretici bir topluma dönüşmesini sağladı. Yurt dışına çıkış, elektronik ürünler ve sanayi için ithalatı kısıtlayan yasaları iktidarı döneminde kaldırdı.⁷⁷ Özal'ın radikal kararları, anayasa değişikliğiyle devam etti. Türkiye'nin farklı kültürlerden oluşan demografik yapısı nedeniyle, farklı lehçe ve dillerin konuşulabilmesi için, Anayasa'nın 141., 142. ve 163. maddeleri düzenledi. Toplumun farklı yönlerini öne çıkaran meselelerden olan türban sorunu yaşandı. Özgürlüklerin önemini sürekli vurgulayan Özal, yaptığı açıklamalarda konuyu inat meselesi yapmamak, kıyafet konusuna uzlaşma ve saygı çerçevesinde bakmak gerektiğini belirtti.⁷⁸

Serbest piyasa ekonomisinin halkın refahını artırması, ekonominin bir grubun elinde toplanmasını engelledi. Laiklik tehlikesi ve milliyetçilikten vazgeçildiği yönündeki eleştirilerin, zamanla anlamını yitirdiği görüldü. Özal'a göre büyük düşünmek, kendi içimizdeki farklılıklar üzerinde çatışmak yerine, birlik içinde daha güçlü bir ülke olmaktır.⁷⁹ Özal farklı kültürlerin bir arada yaşadığı Türkiye'de, devletin laik olmasında bir sakınca görmüyor, halkın laik olmaya zorlanmasına karşı çıkıyordu. Özal'a göre devlet, herkesin özgür iradesine bağlı olan din ve vicdan hürriyetini korumakla görevliydi.⁸⁰

ABD'deki gibi özgürlük ve yeniliklerin, etnik kökene bağlı olmamasını savunuyordu. Birçok farklı etnik kökenden, farklı yerlerden gelen yenilikçi insanlar tarafından oluşturulan ABD, Özal'ın tasarladığı yeni Türkiye'ye uygun bir modeldi.⁸¹

⁷⁵ Birand ve Yalçın, s. 223.

⁷⁶ Birand ve Yalçın, s. 213.

⁷⁷ Güner, ss. 48-49.

⁷⁸ Özdemir, s. 237.

⁷⁹ Berdal Aral, "Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik ya da Kopuş", Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, s. 223.

⁸⁰ M. Sait Yazıcıoğlu, "Özal'ın İslam Anlayışı ve Dini Özgürlükler", Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, s. 204.

⁸¹ Özdemir, s. 41.

9.11.1989'da yaptığı bir konuşmasında, büyük medeniyeti kurmak için insanların özgür olması gerektiğini söyledi. Özgürlüklerin korunması halinde, kültürel mirası geliştiren toplum başarılı olacaktı. Türk dünyasının kültürel mirasına sahip çıkarak, yaşanan gelişmelere uyumlu olması sonucunda, güçlü bir medeniyet oluşturulacaktı.⁸²

Özal'ın savunduğu, üç temel özgürlük vardı. En başta birey özgürlüğünün sağlanması gerekiyordu. Ancak özgür olan insanlar üretici olabilirdi. İkincisi din ve vicdan özgürlüğünün önemini vurguluyordu. İnsanların dinî tartışmalara girmek yerine, işlerine yoğunlaşmasının önü açılacaktı. Son olarak, teşebbüs konusunda özgür olan insanlar, cesaretle harekete geçebilirdi. Bu üç temel özgürlük, Özal tarafından sürekli dile getiriliyordu. Laikliği savunmak bir dine karşı olmayı değil, hoşgörülü olmayı gerektiriyordu. İnsanlar özgür ve serbest olduğu dönemlerde, ülke gelişimine önemli katkı sağlayabilirdi. Bu yönüyle Özal'ın savunduğu üç özgürlük, toplumun birlik ve beraberlik içinde, huzur ve güvende yaşamasının önünü açtı.⁸³ Düşüncesinde özgür olan insan, ülkenin kalkınmasına katkı sağlayabilirdi.⁸⁴

Önceki dönemde uygulanan kapalı ekonomi, bazı kesimlerin avantaj sağladığı, halkın zorunlu olarak bazı ürünlere bağımlı olmasını gerektiriyordu. Kalitesi düşük, fiyatı yüksek olan ürünler tekelleşme üzerine kurulu bir sistem içinde halka sunuluyordu. Yasaklı ürünlere ihtiyacı olan insanlar, talebi artırıyordu. Artan talep ve ürünün yasaklı olması sonucu kaçakçılık artıyordu. Özal hükümeti, birçok konuda yasakları kaldırdı. Yapılan değişikliklerle, halkın ekonomiye katılımı sağlandı. Ülke içinde gelişen ekonomi ve uluslararası alana ürün satmaya başlanmasıyla halkın yaşam standardı yükseldi. Ekonomik ilişkilerin sonucunda, kimlik sorununun etkisi azaldı. Halkın farklı kültürlerle girdiği ilişki sonrası, kültürel gelişme sağlandı. Özal döneminde gelişen ekonomi ve ekonomiye katılımın daha geniş kitlelere yayılmaya başlamasıyla, toplumsal gelişme sağlandı.⁸⁵

Özal, ülkenin gelişmesindeki önemli etkinin, bilgi olduğunu belirtiyordu. Böyle bir ortamı sağlamanın yolu, yüksek teknolojinin ülkeye getirilmesiyle gerçekleştirilebilirdi.⁸⁶ Özal, halkın bilgiye sınırsız ve hızlı bir şekilde ulaşmasına yönelik adımlar attı. Eğitim sistemine yenilikler getirilerek, teknolojiyle donatıldı.⁸⁷

⁸² Özal, s. 344.

⁸³ Yazıcıoğlu, s. 203.

⁸⁴ Muhittin Ataman, "1983-1991 Döneminde İç Politika: Özal'lı Yıllar", Ed. Adem Çaylak vd., *Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Savaş Yay., 2011, s. 589.

⁸⁵ Erdoğan, s. 22.

⁸⁶ Güner, s. 103.

⁸⁷ Güner, s. 188.

Özal, toplumda yaşanan çatışma ortamını hoşgörüyeye çevirebilmenin, bilgiyle olabileceğini düşünüyordu. Toplumunu bir araya getirmek, farklı kimlikli olguları etik çerçevede birbirine uyarlamayı seçti.⁸⁸

Özal öncesi dönemde halk arasındaki bölünmüşlüğü'nin nedenleri arasında, ekonomik krizlerin ve siyasi istikrarsızlığın etkisi büyüktü.⁸⁹ Özal'ın getirdiği önemli yeniliklerin başında, halkın devletle barışık yaşamasını sağlamasıydı. Devlet ve halk arasındaki güvensizlik ortamını ortadan kaldırdı. Söylemlerinde kullandığı araç olan devlet modeli, vatandaşa güvenen bir bakışa sahipti. Halkına güvenen devlet yönetimi, söylemden çok uygulamalarda kendini gösterdi. Vatandaşlar devlet kurumlarının sunduğu hizmetlerden, hızlı ve daha düşük bir maliyetle faydalanabildi.⁹⁰

Özal, sanata ve sanatçıya değer veren bir liderdi. Sanatçıların yanı sıra, sporun da önemi büyüktü. Siroz hastası olan Sadri Alışık'ın hastane masraflarının karşılanmasını sağlamıştı. 12 Eylül döneminde, Cem Karaca'nın vatandaşlıktan çıkarılma kararını kaldırarak, sanatçının ülkesine dönmesinin önünü açtı. Özal'a göre büyük devlet, sanatçısına sahip çıkan devlettir. Ne olursa olsun kendi vatandaşa sahip çıkılması gerektiğini savundu. Spora ve sporculara da önemli katkılar sağladı. Naim Süleymanoğlu Bulgaristan'dan getirildi ve Türk vatandaşı yapılarak, Türkiye adına olimpiyatlara katılması sağlandı. Başarıları sonucu uluslararası alanda şampiyonluklar kazanan Süleymanoğlu, ülkenin uluslararası alanda bayrağını dalgalandırdı.⁹¹ Futbol sahaları Avrupa standartlarına kavuşmadıkça, Türk takımlarının yurt dışında başarılı olmasının beklenmeyeceğini bilen Özal, sahalarda çim uygulamasını başlattı.⁹²

III. TURGUT ÖZAL'IN KİŞİSEL ÖZELLİĞİ

Birey olarak Özal'ın tavırları, idealist bir görüntü vermekteydi. Aslında Özal'ı tek bir teoriye bağlamak yanlış olabilirdi. Çünkü farklı teorilere uyan tavırları gözlemlenebilirdi. Küreselleşen dünyada Batılı ülkelerle ilişkilerin yanında, İslâm ülkeleriyle de samimi ilişkilere sahipti. Liberal, muhafazakâr, devletçi yapıyı terk eden politikaları vardı. Sovyet hükümetiyle ilişkiler yanında, İran'la birlikte hareket ettiği

⁸⁸ Ataman, "1983 ...", s. 587.

⁸⁹ Özdemir, s. 93.

⁹⁰ A. Yılmaz, s. 100.

⁹¹ Turgay Yavuz, *Anılarımla Ekrem Pakdemirli, Özal'ın Mirası*, 2. Baskı, İstanbul: Ufuk Yay., 2013, ss. 134-135.

⁹² Birand ve Yalçın, s. 238.

görüldü.⁹³ Özal ülke tarihinde izler bırakan, farklı görüşleri bir arada yaşayan ve yaşatan bir kişiliğe sahipti. Siyasi fikirleri, reformları ve kişisel bakış açısını bir araya getiren, yapacaklarının farkında olarak ilerleyen bir siyasetçiydi.⁹⁴

Özal, ikna edici bir lider olarak görülebilirdi. Önemli olan kendi gücüne değil, ülkenin gücüne önem vermesiydi. Kontrolü elinde tutmak isteyen bir yapısı vardı, fakat güç isteği düşüktü. Uyguladığı politikaların ülke çıkarlarına yönelik olması, daha rahat hareket edebilmesini sağlamıştı. Topluma ve muhataplarına güven odaklı yaklaşması, yakın ilişkiler kurabilmesi önemli bir özelliğiydi. Hızlı karar alır ve uygular, seçilmişlerin risk alması gerektiğine inanırdı. Fikirlerle kapalı, kendi yolunda giden bir lider olduğu yönünde eleştiriler yapıldı. Aksine Özal kendine güvenen, yenilikçi ve değişime önem veren bir yapıya sahipti.⁹⁵

Özal, kişilerle mücadele etmek yerine, yapılacak işe yoğunlaşırdı. Yeniliklere açıktı ve teknolojiye önem verirdi. Eleştirdiği tek kesim, standart düşünceye sahip olan kendini geliştirmeyen kişilerdi.⁹⁶ Kişilere güvenen yapısı, aslında kişinin kendine güveninden kaynaklanıyordu. Özal için önemli olan, bilgili ve tecrübeli insanların yetiştirilmesi ve belirli konumlara getirilmesiydi. Hizmet sektörünün gelişmesine paralel olarak, bilgi birikimine sahip personele ihtiyaç arttı. Bundan dolayı bazen eleştirilere maruz kalmakla birlikte, piyasa bilgisi olan kişilerle çalıştı. Teknolojinin ülkede yaygınlaşması bu yönüyle önemliydi. Teknolojiye bağlı olarak bilginin yayılması hızlanacak ve yaygınlaşacaktı. İnsanları teşvik eden iyimser yapısı, karşısındaki insanlara güven veriyordu.⁹⁷

Dönüşümcü bir lider özelliği olan statüko karşıtı ve aktif politikalar izliyordu. Yönetmeliklerin sahip olduğu geçmişe bağlı, statükocu ve risk almaktan kaçınan yönü yoktu. Değişim yanlısı ve durumu günün şartlarına göre uyarlayabilme özelliği, Özal'ın dönüşümcü bir lider olduğu anlamına gelmektedir. Hata yapmaktan çekinmeyen cesareti ve geleceğe yönelik planları, dönüşümcü liderlerin özelliklerindendi. Bürokrasiye ve resmiyete fazla önem vermediği biliniyordu. Özal, bürokrasiye uymayan tavırları nedeniyle yapılan eleştirilere karşı, kendinin hizmet adamı olduğunu savunuyordu. Kendine güvenen, çevresindekileri ve halkını

⁹³ Gözen, "Özal ...", ss. 312-314.

⁹⁴ Birand ve Yalçın, s. 10.

⁹⁵ Ömer Ak, "Liderlik Profili Analizi ve Dış Politika: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan", Ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 520-521.

⁹⁶ Reza, ss. 195-199.

⁹⁷ Bozkurt, s. 192.

cesaretlendiren bir lider olarak, dönüşümcü olduğunu göstermekteydi.⁹⁸

IV. ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE GELENEKSEL DIŞ POLİTİKADA YAŞANAN DEĞİŞİM

Özal döneminde Türk dış politikası, geleneklerine bağlı ve tarihine uygun çok yönlü olarak uygulandı. Batıyla geliştirilen ilişkilerin yanında, çevre ülkelerini kapsayan bir politika yürütüldü.⁹⁹ Dış politika günün şartlarına göre askerî güç gibi sert politikalar yerine, ekonomik ağırlıklı yumuşak politikalara yöneldi. Ekonomik ve toplumsal değerlere saygılı politikalar, uluslararası alanda askerî gücün de önüne geçmeye başladı.¹⁰⁰ Dış politika, ülkelere göre farklı kimlikler üzerine oturtuldu. Müslüman ülkelerle dinî değerler ön planda tutuluyordu. Türk Cumhuriyetleri'yle millî birlik, Avrupa ile Batılı ve demokrasi değerlerine göre politikalar yürütülüyordu. Uluslararası alanda ABD ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerle küresel bir kimlik üzerine ilişkiler kuruldu.¹⁰¹

Sadece Türkiye'de değil, uluslararası alanda da değişim süreci yaşanmaktaydı. Uluslararası sistemde yaşanan anarşik ortamda, farklı kültürler ortaya çıktı. Uluslararası ilişkilerde, Hobbescu düşmanlık üzerine kurulu politikalar yerine, Kantçı dostluklar kurulmaya başlandı. Lockecu bakışın savunduğu, çatışma yerine dostluk üzerine kurulan bir sistem gelişti.¹⁰² Birlikte hareket edebilmek, çatışmaların farklı yollarla çözülmesine yol gösterici oldu. Kimlik kavramının çıkmasıyla, bölünmenin sınırları netleşti.¹⁰³

Türkiye, kimlik oluşturma konusunda farklı yönlerini öne çıkarabilen bir özelliğe sahipti. Batılı olan Türkiye, Müslüman kimliğini de kullanabiliyordu. Asyalı kimliğini ve Doğulu kimliğini de gerektiğinde öne çıkarabilirdi. Türkiye'nin farklı kimliklere sahip olması olumsuzluk olarak değil, Özal'ın çok yönlü politikalarını destekleyen bir

⁹⁸ Bozkurt, ss. 177-183.

⁹⁹ Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, s. 2.

¹⁰⁰ Ramazan Gözen, "Türk Dış Politikasında Değişim Var mı?", Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, s. 27.

¹⁰¹ Cüneyt Yenigün, "Türk Dış Politikasında Üçüncü Dalga", Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, s. 77.

¹⁰² Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Çev. Helin S. Ertem, Suna Gülfer ve İhlamur Öner, İstanbul: Küre Yay., 2012, s. 38.

¹⁰³ Bezen B. Coşkun, "Uluslararası İlişkilerde Kimlik ve Türk Dış Politikası", Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 603-606.

özellikti. Çok kültürlü, farklı etnik yapıları barındıran Türkiye, kimlik olgusunu tek bir yönünü öne çıkaran değil, çok yönlü olmasını avantaja çevirmeyi başarmalıydı.¹⁰⁴ Türkiye'nin sahip olduğu temel kimlik, Türk ve Müslüman bir kimlikti. Türkiye bu kimliklerin yanına, gelişen demokrasi ve kültürel yapısına paralel olarak Batılı kimliğini de oluşturabilmişti.¹⁰⁵

Ülke içinde laiklik karşıtı olarak görülmesine rağmen Özal, uluslararası alanda bir İslâm birliğinin oluşmasını gereksiz görüyordu. Müslüman toplumların, kendi içinde oluşturacağı bir birlik sonucunda dünyaya kapanması yanlış olacaktı. Müslüman ülkelerin uluslararası alanla bütünleşmesini, gelişen teknoloji ve ekonomik ilişkilerin içinde olmasını savunuyordu. Özal sadece ülke içinde değil, uluslararası alanda da bütünleşme ve birlikte hareket etmeyi savunuyordu. Böylece farklı düşüncelerin, ortak paydada buluşması sağlanabilirdi.¹⁰⁶

Uluslararası alanda, öncelikle bölge ülkeleriyle ilişkiler geliştirildi. Ekonomisi güçlü ülkelerle geliştirilen ilişkiler, Türkiye'ye bakışı değiştirdi. Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkiler gelişti. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal edeceğini 6 ay önce ABD Başkanı Bush'a söyleyen Özal, kişisel olarak ABD başkanıyla yakın bir dostluk kurdu. Özal'ın kişisel özelliğine bağlı olarak gelişen ilişkiler de ülkenin görünümünü artıran bir etkiye sahipti.¹⁰⁷

Özal, uluslararası alanda dikkat çeken bir liderdi. Birçok lider tarafından övgüler alıyor, dış politikada etkin ve aktif bir rol üstleniyordu. Özal'ın hedefi sadece ekonomi ve siyasi değil, kültürel, spor ve sanat gibi birçok konuda uluslararası alanda Türkiye'yi tanıtmaktı. *The Sunday Telegraph* Gazetesi onu, "Türkiye'yi haritaya koyan adam" olarak tanımlıyordu.¹⁰⁸ Türkiye'nin uluslararası alanda görünürlüğünü artırmak için, küreselleşme politikalarına uygun hareket edildi.¹⁰⁹ Özal döneminde Türkiye, dışa açılan bir ülke olmayı başardı.¹¹⁰ ABD ve Avrupa ile ilişkilerin geliştirilmesini, bölge ülkeleriyle kurulacak ilişkileri önemsiyordu.¹¹¹ Dış politikanın

¹⁰⁴ B. Coşkun, ss. 613-614.

¹⁰⁵ Murat Çemrek ve Metin Aksoy, "Türk Dış Politikasında Din Olgusu", Ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, s. 671.

¹⁰⁶ Aral, s. 227.

¹⁰⁷ Bozkurt, s. 193.

¹⁰⁸ Bozkurt, s. 171.

¹⁰⁹ Mehmet S. Erol ve Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", Ed. Ertan Efegil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Yay., 2012, s. 260.

¹¹⁰ Aknur ve Ersoy, s. 140.

¹¹¹ Güner, s. 82.

temelinde, değişimlere ayak uydurmak, dünyadaki değişimleri ülkede hızla hayata geçirmek ve bu değişimlere uygun siyasi ve ekonomik altyapıyı kurmak vardı. Özal, ideolojik saplantılara takılmadı. Esnek siyasi olmakla birlikte, ekonomik ilişkilere ağırlık verildi.¹¹² Ülke dışında yaşayan Türk toplumlarına sürekli ziyaretler yaparak destek verdi. Bu toplumlarla karşılıklı davetlerde bulunarak yakın ilişki içinde oldu.¹¹³

Özal döneminde, Türkiye tarihinde görülmemiş bir dış politika izlendi. Bağımlılık ilişkisinden çıkılarak, karşılıklı kazanç ilkesi belirlenmişti. Gittiği ülkelerle işbirliğini geliştiren adımlar atmış, karşılıklı ticari ilişkilerin gelişmesini sağlamıştı. Yeni pazarlar bulmak için birçok devleti ziyaret etti. İşadamlarını da yanında götürmesi iç siyasi kesimlerce eleştiriliyordu.¹¹⁴ Eleştirilere rağmen bu tarz ziyaretler, ekonomiye önemli katkı sağladı. Yabancı bürokrat ve liderlerle bireysel ilişkisini geliştirdi ve birçok sorunu bürokrasi dışı aşmaya çalıştı.¹¹⁵

Bölgesel ilişkilerin geliştirilmesinde Batılı ülkelere destek aldı. Batı demokrasisinin Ortadoğu ve Kafkaslar'da gelişmesi, Batılı devletlerce istenen bir durumdu. Özal, Avrupa ülkeleriyle ilişkileri geliştirirken, bölgesel birliğe de önem veriyordu. İktidarı öncesi dönemde, İslâm ve Arap ülkeleriyle ilişkilere fazla önem verilmiyordu. Önceki dönemlerde olduğu gibi komşu ülkelere kuşkuyla bakmayı kabul etmedi.¹¹⁶

Bölgesel ilişkilere yönelik attığı adımlara, bölge ülkelerinin kuşkuyla yaklaştığı durumlar da yaşandı. Özal, Ortadoğu ülkelerinin yanı sıra İsrail'in de faydalanacağı, Barış Suyu projesini sundu. Hedefi bölge ülkelerinin gereksinimlerini sağlamak, ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmektir. Bölge ülkeleri arasında oluşacak işbirliği sonrası, aralarındaki sorunlar da azalabilirdi. Barış Suyu projesi gerçekleştiğinde, Ortadoğu ülkeleri suya kavuşacaktı. Yapılacak olan projenin maliyetinin yüksek olması nedeniyle, bölge ülkeleri projeye sıcak bakmadı. Projenin hayata geçmesi halinde, Türkiye için önemli bir avantaj sağlanacaktı. Türkiye, bölgede etkin bir aktör konumuna gelecek, ülkeler arası ilişkilerde önemi artacaktı. Bu durumu olumsuz yönleriyle değerlendiren bölge ülkeleri, projeye destek vermedi.¹¹⁷

Özal, Türkiye'nin Müslüman kimliğini öne çıkardı. Halkın büyük çoğunluğu

¹¹² Laçiner, s. 603-605.

¹¹³ Güner, s. 130.

¹¹⁴ Bozkurt, s. 186-187.

¹¹⁵ Laçiner, s. 611.

¹¹⁶ Aral, s. 221.

¹¹⁷ Aral, s. 228.

Müslüman olan Türkiye’de, İslâmî söylem olumlu karşılanıyordu. Dış politika İslâm kimliğinden etkileniyor, İsrail gibi ülkelerle yapılan anlaşmalar pek hoş karşılanmıyordu.¹¹⁸ Özal’ın iktidara gelmesiyle, İslâmî milliyetçi kimlik öne çıktı. Türk Cumhuriyetleri’ne yönelik politikalar geliştirildi. İKÖ¹¹⁹ üyeliğini canlandırdı. Türk dış politikası, Müslüman ve Osmanlı kimliğini öne çıkararak yeni bir duruş sergilemeye başladı.¹²⁰

1985 yılında, petrol fiyatları uluslararası alanda düşüşe geçti. Bu düşüş, Türkiye açısından sorunlara neden oldu. Petrol ülkeleriyle ekonomik ilişkileri olan Türkiye’nin, bu ülkelerle yaptığı ticareti zayıfladı. Pazar sıkıntısı yaşamak istemeyen Özal hükümeti, Batılı ülkelere ağırlık vermeye başladı. Özal, ABD’nin tekstil ürünlerine uyguladığı kotayı gevşetme girişimlerinde bulundu. Sonuç alınamamasına rağmen, Batılı ülkelerle ticareti artırmanın yolları arandı.¹²¹

Türkiye, Müslüman ülkeler arasında önemli bir konuma sahipti. Özal döneminde gelişen Müslüman kimliği, Türkiye’nin konumunu Batılı ülkelere karşı güçlü bir duruma getirmeye yetmedi.¹²² Arap ve Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkilere sahip olan Türkiye, İsrail’le ilişkilerini azaltarak bölgede desteğini kaybetmek istemedi. Çok yönlü politikalara uygun hareket ederek ilerleyen dönemlerde ABD ve İsrail’le ilişkilerde düzelmeye görüldü. ABD’deki İsrail lobisinin Türkiye’yi destekleyen tavırları, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine neden oldu.¹²³ Özal öncesi dönemde Batı yönlü olan ilişkiler, Özal döneminde Arap ülkelere ters düşmeyecek şekilde yürütüldü. Ziyaretlerle Müslüman ülkelerle ilişkilerin gelişmesi sonucunda, İsrail’le ilişkilerin zayıfladığı dönemler de yaşandı. KKTC’nin kuruluşunun 5. yılına denk gelen 15.11.1988’de Türkiye, Filistin’i tanıdı.¹²⁴

Özal, uluslararası ortamda kullanılan dil ve davranışların önemli olduğunu belirtti. Sorunlar karşısında sert ve kendi bildiğini okuyan tavırlar sergilemenin, yanlış

¹¹⁸ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, 5. Baskı, Çev. Mehmet Turhan ve Y.Z. Cem Soydemir, İstanbul: Okuyan Us Yay., 2006, ss. 212-213.

¹¹⁹ İslâm Konferansı Örgütü, 22-25.9.1969 tarihlerinde Rabat’ta ilk kez düzenlenen İslâm Zirve Konferansı’nda alınan bir kararla kurulmuştur. Örgütün ismi Haziran 2011’de Astana’da düzenlenen 38. Dışişleri Bakanları Konseyi’nde İslâm İşbirliği Teşkilatı (İİT) olarak değiştirilmiştir.

¹²⁰ Grigoriadis, ss. 115, 130.

¹²¹ İhsan Dağı, “İnsan Hakları Demokratikleşme Tartışmaları ve Avrupa Birliği”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, s. 266.

¹²² Huntington, ss. 263-264.

¹²³ Ceren D. Baykötan ve Selim Dursun, “Dış Politika Analizinde Aktör Yapı Sorunu: Mavi Marmara Baskını ve Türkiye’nin İsrail Politikasındaki Değişim”, Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, s. 99.

¹²⁴ Tuncer, *Özal’ın ...*, s. 41.

bir davranış olacağını savundu. AT üyeliği yolunda tartışmaya açık, diplomatik ve nazik bir dil kullandı. Sürekli şikâyet eden ve bildiğini okuyan bir ülke imajıyla AT'nin ruhuna aykırı davranılacağını farkındaydı. Bush'la iyi bir ilişkiye sahip olması, Arap dünyasıyla gelişen ilişkiler, işbirlikçi ve dostça bir dille gerçekleşebilirdi.¹²⁵

Türkiye'nin kapasitesinin farkında olan Özal'ın, bölgesel ve uluslararası alanda ABD yanlısı politikalar izlemesinin bazı nedenleri vardı. Türkiye'nin sahip olduğu kaynaklarla, bölgesel ve küresel başarılar sağlaması zordu. Bu yüzden ABD politikalarına yakın politikalar izleyerek, bölgesel ilişkilerde destek almıştı. Türk dış politikasını, ABD'nin politikalarına uygun görüyordu. Türk Cumhuriyetleri'yle birlik oluşturma fikriyle, bölgede İran etkisini kırmak isteyen Özal'ın desteğe ihtiyacı vardı. Bağımsızlığını yeni kazanmış olan bu ülkelere Batı'nın ekonomik yapısını, demokrasisini ve laik görüşlerini anlatmak Türkiye'ye düşüyordu. Türkiye'nin bölge ülkelerine model olacak bir demokrasisi ve ekonomik yapısı vardı. İran politikalarını önleyecek olan Türkiye, bölgede ABD politikalarına yakın bir yol izledi.¹²⁶

Uluslararası alanda yaşanan gelişmelere paralel olarak, farklı fikirlerin ortaya çıktığı görüldü. Bunların başında, Osmanlı havzasına yönelik politikaların gelişmesi söylenebilirdi. Yugoslavya'nın dağılması, bölgesel olarak Türkiye'nin aktif politikalar uygulamasına neden oldu. Özal döneminin dikkat çeken değişimi, Osmanlı tarihinin daha çok öne çıkarılmasıydı. Yaşanan bölgesel siyasi olaylar sonrası, Türkiye'nin bölge ülkelerine yaklaşımı değişti. Balkanlarda ve Orta Asya'da Türk toplumları ve Müslüman toplumlarla yakın ilişkiler kurulması sağlandı. Özal'ın, Osmanlı mirası olarak kabul edilen Türkiye'nin adını "Türkiye Osmanlı Cumhuriyeti" veya "Anadolu" olmasının daha iyi olacağı yönünde açıklamaları oldu. Bu açıklamaların temelinde, uluslararası alanda kimlik kavramının önem kazanması görülebilirdi. Özal'a göre Türkiye, Balkanlara ve Orta Asya'ya seyirci kalamazdı. Bölgesel sorunlarda aktif politika izlenmeliydi, çünkü yaşanan gelişmeler Türkiye için önemli bir fırsattı.¹²⁷

Soğuk Savaş sonrası Özal, Türk dünyasıyla olan kültürel bağlılık temelli görüşler açıkladı. Türk dünyasının sahip olduğu kaynakları ve bölgeyi, tarihî fırsat olarak değerlendirdi. Sahip olunan kaynaklar, Özal'a göre hazine niteliği taşıyordu.

¹²⁵ Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, İstanbul: Gençlik Yay., 1994, s. 99.

¹²⁶ Aral, s. 229.

¹²⁷ Şaban Çalış, "Hayalet Bilimi ve Hayali Cemaatler Bağlamında Neo-Osmanlılık Balkanlar ve Özal", Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 397-400.

Kıbrıs, Balkanlar ve Orta Asya ülkeleriyle birlikte hareket edilerek, Türk dünyası kurulacaktı. Uluslararası alanda devletlerin artan enerji ihtiyacı Türk dünyası tarafından sağlanacak, dünyada söz sahibi olunacaktı. Enerji hatları kurularak Batı dünyasının ihtiyacı karşılanacak, Türkiye enerjinin merkezi olacaktı. Özal'ın düşüncelerini uygulaması kolay olmadı ve başarı sağlanamadı.¹²⁸ Aktif dış politika ve Osmanlı havzası üzerine kurulan politikaların, mantıklı kararlar üzerine oturtulmadığı görüldü. Özal döneminde öne çıkan “bölgesel lider Türkiye” ve “Adriyatik'ten Çin'e Türk dünyası” söylemleri sonuçsuz kaldı. Duygusal ve dinî değerlerin üzerine kurulu politikaların, tarihsel olarak başarılı olduğu görülmemiştir. Özal döneminde söylemlerde kullanılan Türk dünyası, sahip olunan araçlara ve güce uygun değildi.¹²⁹

Bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri'ne yaklaşımda bazı hatalar olmuştu. Türkiye'nin “abilik” yaklaşımı, beklenen etkiyi göstermemiştir. Uzun yıllar Sovyet etkisinde kalan yeni devletlerin, Türkiye ile farklı bakış açısına sahip olmaları kaçınılmazdı. Türkiye'nin Batı benzeri bir yapıya dönüşmeleri yönündeki çağrısı, bu ülkelerde anlam kazanamadı. Türk devletlerine ders verir nitelikte öneriler sunan Türkiye, itibar kaybına uğradı.¹³⁰

AT'ye uyum sağlamaya yönelik bazı adımlar atıldı. Avrupa'nın eleştirileri arasında azınlık hakları yer alıyordu. Birliğe katılmak isteyen Türkiye'nin, azınlık hakları konusunda eksik yönleri vardı. 1991'de Kürtçe dil yasağı kaldırıldı. Yasaklar kaldırıldıkça, toplumsal yaşam standartları olumlu yönde geliyordu. Özal'a göre, Türklerin hoşgörülü yapısı, tarihsel bir özelliğiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun torunları olan Türklerin, tek ulus kavramından daha geniş düşünceğini savunuyordu. Bunu başaran Türkiye, küreselleşme yönünde önemli bir gelişim gösterebilecekti. AT yolunda olan ülkenin, daha hızlı yol almasını sağlayabilecekti.¹³¹

9.11.1989'da Özal, Cumhurbaşkanlığı görevine başladı. Aynı gün Berlin Duvarı'nın yıkılacağı duyuruluyordu. 1989'un son ayları, uluslararası alanda büyük değişikliklerin yaşandığı bir dönemdi. Enerji konusu, Özal'a göre önem kazanacaktı. Ortadoğu'ya komşu olan Türkiye'nin önemi artacağından dolayı, stratejik konuma önem veriyordu. Özal'a göre iletişim ve haberleşme alanında yaşanan gelişmelerin,

¹²⁸ Ertan Efegil, “Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler”, Ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, s. 96.

¹²⁹ Ertan Efegil, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, Ankara: Nobel Yay., 2012, s. 243-244.

¹³⁰ Aral, ss. 239-240.

¹³¹ Aral, ss. 241-242.

Doğu Bloku ve sosyalist politikaların çöküşünde önemli rolü vardı.¹³² Özal'a göre, Ortadoğu'da İsrail-İran-Suudi Arabistan ve Mısır'la ilişkileri iyi tutmak gerekiyordu. Uzakdoğu'da Çin ve Japonya, Avrupa'da ise Almanya ile ilişkiler iyi tutulmalıydı. Uluslararası alanda ise ABD ile ilişkiler, Özal için ayrı bir öneme sahipti.¹³³

Saddam Hüseyin'le ilişkilerine dikkat eder, zaman zaman öneriler sunardı. 1974 Kıbrıs müdahalesi döneminde, Saddam'ın petrol ve para göndererek Türkiye'ye destek olduğu bilinmektedir.¹³⁴ 1991 yılında, Türkiye'nin Irak sınırında mülteci sorunu ortaya çıktı. Saddam'ın baskısından kaçan Kürtler, Türkiye sınırına doğru yığılmaya başladı. Sorun karşısında Türkiye, ABD'nin desteğiyle bölgede Çekiç Güç'ün oluşmasını sağladı. Özal'ın ABD'ye sunduğu güvenli bölge fikri, ABD tarafından kabul edildi. Bölgeye askeri gücün yerleştirilmesinde, Batılı devletlerin de desteği alındı. Özal Çekiç Güç'ün İncirlik'te konumlandırılmasını, Türkiye açısından gerekli görüyordu.¹³⁵

V. ÖZAL'A YÖNELİK ELEŞTİRİLER VE ÖZELEŞTİRİ

Cumhurbaşkanı olan Özal, kurucusu olduğu ANAP'ı emanet ettiği Mesut Yılmaz'la sorunlar yaşıyordu. Yaptığı özeleştiride, yeniliklere kapalı olan Yılmaz'ı partinin başına getirmeyi hata olarak görüyordu. Statükocu, çözüm üretemeyen, gelişime ve değişime ayak uyduramayan Yılmaz, pasif bir siyaset izliyordu.¹³⁶ 1991'de yapılan genel seçimlerden başarısızlıkla çıkan ANAP, Özal'ın endişelerinde haklı olduğu fikrini güçlendirdi. Kurucusu olduğu partinin başarısızlıklarına üzülen Özal'ın yakın çevresindeki kişilerin açıklamalarında, yeni bir parti kuracağı ve ikinci değişim politikalarını hayata geçirmek istediği sık sık belirtilmekteydi. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan rahatsız oluyor, Cumhurbaşkanlığı görevinden istifa ederek aktif siyasete dönmek istiyordu. Özal'ın ikinci değişim planı, devletin yeniden yapılandırılması ve özelleştirmeleri hızlandırarak ekonomik faaliyetlerden devletin elini çekmesini içeriyordu.¹³⁷

Çekinmeden özeleştirilerde bulunabilen bir lider olarak, yaptığı hatalardan

¹³² Özdemir, ss. 285, 306.

¹³³ Birand ve Yalçın, s. 528.

¹³⁴ Birand ve Yalçın, s. 445.

¹³⁵ Gözen, "Özal ...", s. 340.

¹³⁶ Güner, s. 222.

¹³⁷ Güner, ss. 211, 242.

bahsetmişti. Siyasi yasaklı olan siyasetçilerin yasağını kaldırmak için referanduma gitmek yerine, mecliste çözülmesi gerektiğini düşünüyordu. Halkoylamasına gidilmesini parti içindeki isimler dahi istemiyordu. Hatta Özal, yasakların devam etmesi gerektiği yönünde konuşmalar yapıyordu. Eşi Semra Özal'ın ANAP İstanbul İl Başkanı olmaması gerektiğini ve Mesut Yılmaz'ı tanıyamadığını belirtmişti.¹³⁸ Yılmaz'ın yaptığı toplu iş sözleşmesinin ekonomiyi sarstığını, bunun sonucu olarak erken seçime gitmek zorunda kaldığını ileri sürmüştü. İzmir İktisat Kongresi'nde, hükümete karşı eleştirel konuşmasının yanlış olduğunu düşünmekteydi. Başbakanlığı döneminde, özelleştirmeleri daha hızlı yapması gerektiğini belirtiyordu.¹³⁹

Eleştirilerden biri, uygulanan politikaların uluslararası alanda örneklerinin olmasıydı. Hüsamettin Cindoruk'a göre, Özal'ın uyguladığı ekonomi taklitçi ekonomiydi. Türkiye'de uygulanan liberal ekonomi reform niteliği taşııyordu, çünkü bu modelin örnekleri vardı.¹⁴⁰ Dünyada birçok ülkede yaşanan değişimlerin, Özal olmasa da Türkiye'ye geleceğini savunan bazı kesimler vardı. Bu reformların yaygınlaşması, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından desteklenmesiyle kolaylaşıyordu. Uluslararası alanda yaşanan değişimleri, Türkiye'ye geç kalmadan getirmek önemliydi. Özal bürokratik engellere takılmadan, değişim reformlarını kısa sürede uyguladı.¹⁴¹

Bürokrasiye uymayan tavırları, Cumhurbaşkanı Evren tarafından eleştirilmekteydi. Disiplinden uzak, kendi bildiğini okuyan tavırları Başbakan yardımcılığı döneminde, askerî yönetim tarafından sürekli durdurulmaktaydı. Özal'ın atik ve hızlı kişiliğinin yanında, aldığı kararların bazen olumsuz sonuçlar doğurduğu Evren'in eleştirileri arasındaydı.¹⁴² Evren, Özal'la olan ilişkisinde esnek, fakat temkinli davranmıştı. Cemaatlere karşı tavizkâr olan Özal, Evren tarafından uyarılmıştı. Özal'ın uyarılara duyarsız kalması, Evren'in Özal'a karşı alternatif aramasına neden oldu. Evren, bu alternatifin Demirel olduğunu düşünmekteydi. Siyasi yasaklar, Evren'in yol göstericiliği sonucunda 1987'de yapılan halkoylamasıyla kaldırıldı.¹⁴³

Özal'ın, siyasi yasakların kalkmasını engellemeye çalışan konuşmaları

¹³⁸ Birand ve Yalçın, s. 545.

¹³⁹ Güner, s. 224.

¹⁴⁰ Birand ve Yalçın, s. 222.

¹⁴¹ Özdemir, s. 119.

¹⁴² Birand ve Yalçın, s. 116.

¹⁴³ Özdemir, s. 234.

eleştirildi. Bu konuşmaların demokratik anlayışa uymadığını belirten açıklamalar yapıldı. Mesut Yılmaz, parti içinde çoğunluğun referandum istemediğini belirtmişti. ANAP'ın kurucu üyesi olan Bedrettin Dalan da bu görüşü destekler açıklamalar yapıyordu. Parti içindeki bu kişiler, siyasi yasakların mecliste kaldırılması gerektiği yönünde beyanlarda bulunuyorlardı. Demirel konuşmalarında, Özal'ın yasakların kalkmasına yaptığı muhalefetin kendilerine faydalı olduğunu savundu. Çünkü mecliste siyasi yasaklar kaldırılırsa, siyasete dönemeyeceklerini düşünüyordu. Muhalefetinin nedeni sorulduğunda Özal, kendisini ve partisini bitirmeye yönelik konuşmaları gösterdi.¹⁴⁴

Tarikat üyesi olduğu yönünde eleştirilere de maruz kaldı. Laikler tarafından Özal'ın sadece namaz kılması değil, devletin temel değerlerini tehdit eden yönleri de eleştiriliyordu. Laiklik karşıtı ve ulus devleti sorgulayan konuşmaları, eleştirilerde önemli konulardı. Gelenekçi yapıya karşı aktif politikalar izleyen Özal, bazı durumlarda takip edilmesi zor bir liderdi. Uluslararası alanda uyguladığı politikalar bazı kesimlere göre, teslimiyetçi bir özelliğe sahipti. Uluslararası kuruluşlarla yapılan işbirliği sonrası, bu kurumların kararları ve yönlendirmesiyle yönetilen bir Türkiye oluşuyordu. Böyle bir eleştiri, küreselleşen dünyada oluşan işbirliğine dayalı olarak meydana geliyordu. Müslüman devletlere yakın politikalar izlemenin, çok yönlü politikanın gereği olduğunu anlatmakta zorlanıyordu. Uygulamak istediği politikaların, Türkiye'nin laik yapısına uygun olmadığı yönünde eleştirildi. Dinî duyguları toplum yapısına uygun olan Özal'ın, laik kesimlerce eleştirilmesi normaldi. Küreselleşme çabaları, bilginin yayılmasını sağlayan teknolojik gelişmeler dahi, ulusal bütünlüğe karşı tehdit olarak algılandı.¹⁴⁵

Özal, kendine özgü ve kendi bildiği yolda giden bir yapısı olduğu yönünde de eleştiriler aldı. Bürokrasiyi umursamayan tavırları ve geleneksel bürokrasinin aksine aldığı kararlar örnek gösteriliyordu. Özal kendini hizmet adamı olarak görüyor, protokolü ikinci planda tutuyordu. Kurallara uymak, davranış kalıplarına göre hareket etmekten fazla hoşlanmıyordu. Kendine olan güveni ve sergilediği tavırlar, bazı kesimlerce kendini beğenen bir yapısı olduğu yönünde eleştirildi.¹⁴⁶

Soğuk Savaş sonrası öne çıkan söylemlerinden biri de, Yeni-Osmanlılık oldu. Söylemin içeriği, bağımsızlığını kazanan Türk devletlerine yönelikti. Önceki

¹⁴⁴ “Özal’lı Yıllar-7”, 12.2.2016, <http://www.32gun.com/ozalli-yillar-7-bolum>, (Erişim: 21.2.2018).

¹⁴⁵ Bozkurt, ss. 172, 190.

¹⁴⁶ Bozkurt, ss. 178, 183.

dönemlerde Türkiye'nin savunduğu Misak-ı Milli'ye bağlı dış politikanın pasif olduğunu düşünen Özal, statükocu politikaları eleştiriyordu. Ona göre Türkiye aktif olmalı, Türk dış politikasını sınırlayan söylemlerden kurtulmalıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu yerler, Türkiye'nin açılacağı alanlar olarak görülmeye başlandı.¹⁴⁷

Özal'a yönelik bir diğer eleştiri, yolsuzluk iddialarıydı. Bazı kesimlerin yıpratma aracı olarak kullandıkları bu iddialar, halk tarafından önemli bir sorun olarak görülüyordu. Basın ve akademik çevreler tarafından dile getirilen yolsuzluk, Özal öncesi dönemde imtiyaz sahibi olanlar tarafından destekleniyordu. Kapalı ekonomide piyasaya hâkim olan güçler, Özal döneminde kazançlarını kaybetmeyi sindiremiyorlardı. Aslında bu tür iddialar sadece bu dönemde yaşanan olaylar değildi. Önceki dönemlerde farklı isimler altında fayda sağlayan kesimler, olağan bir olaya yeni bir tanım getirmişlerdi. Devletten alınan destekler, bazı kesimlere verilen imtiyaz ve öncelikler, Özal döneminde yolsuzluk olarak gündeme geliyordu.¹⁴⁸ Yolsuzluklar sonucu, çeteciliğin arttığı yönünde görüşler de ileri sürüldü. Yolsuzluk olarak görülen her konu, basın tarafından sürekli gündeme getiriliyordu.¹⁴⁹

Özal'ın, ABD'de eğitim gören kişileri önemli makamlara getirmesiyle, Prensler sorunu ortaya çıktı. Prensler olarak bahsedilen bürokrasi, radikal kararlar alıyor, ekonomik ve siyasi sorunları hızla çözüyor, önlerine çıkan bürokratik engelleri kaldırıyorlardı.¹⁵⁰ Özal, kamu kuruluşlarına kamu dışından kişilerin atanabilmesinin önünü açtı. Böylece kamu kurumları, piyasada bilgi birikimi olan kişiler tarafından yönetilerek, günün şartlarına uyarlanıyordu. Zarar eden kurumların kâr etmesi sağlandı. Bilgi birikimi olan kişilerin, kamu kurumlarının başına getirilmesi, bazı kesimlerin eleştirilerinden kurtulamadı. Aslında eğitilmiş ve liyakat sahibi kişilerin görevlere gelmesi, ülke çıkarına aykırı birşey değildi.¹⁵¹

Eleştirilerin büyük bölümü ailesine yönelik yapıyordu. Ailesini kısıtlamayan Özal, birçok konuda gelen eleştirilerle yıpratılmaya çalışıldı. Ailesinin sürekli gündemde olan yaşantısı ve oğlunun yaptığı ticari faaliyetler eleştirilerin

¹⁴⁷ İlhan Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, s. 514.

¹⁴⁸ Erdoğan, ss. 27-29.

¹⁴⁹ Bozkurt, s. 172.

¹⁵⁰ Ömer Çaha, "Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasi (1983-1991)", Ed. Adem Çaylak vd., *Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Savaş Yay., 2011, s. 569.

¹⁵¹ A. Yılmaz, s. 100.

hedefindeydi.¹⁵² Özal, Kemalist olarak adlandırılabilir grup tarafından sürekli eleştiriliyordu. Özal ve ailesine yönelik yapılan eleştirilerin yanında, uygulanan politikalar da eleştirilerin hedefindeydi. Namaz kılmasından dolayı, Batılılaşma karşıtı olarak görülüyordu. Türkiye’yi Batı kültüründen koparacağı, Arap ve İslâm ülkelerine yakınlatacağı yönünde eleştirildi. Buradaki sorun, Türkiye’nin Batılılaşmasının nasıl olacağıydı. Özal, Batıya benzemenin ve Avrupalı gibi yaşamının modernleşme ya da çağdaşlık olarak görülmesini reddediyordu.¹⁵³

Özal’a göre Dışişleri, hızlı karar alan ve uygulayan bir birim olmalıydı. Bürokrasiyi, Atatürk dönemi aktif politika ve İsmet İnönü döneminde uygulanan pasif politika olarak ikiye ayırıyordu.¹⁵⁴ Atatürk döneminde aktif olan Türk dış politikasından övgüyle bahsediyordu. Eleştirdiği dönem ise statükocu ve pasif bürokrasi yürütülen İsmet İnönü dönemi idi. Özal bürokrasinin aksayan ve statükocu yapısını bu şekilde eleştiriyordu. Atanmış bürokratların riske girmemesini ve karar almada yavaş kalmalarını eleştiriyordu.¹⁵⁵ Buna karşı Özal da dış politikayı tekeline alması ve diktatörlük tehlikesi yönünde eleştirilere maruz kaldı.¹⁵⁶

VI. ÖZAL’IN VEFATI VE VEFATININ ÜZERİNDEKİ ŞÜPHELER

Özal’ın 17.4.1993’te vefatı, ülkede derin izler bırakan ve hüzün dolu günlerdi. Özal’ın, *beni öldükten sonra anlarsınız* sözleri çok geçmeden etkisini gösterdi. Vefatından sonraki gün bütün gazeteler siyah logolar kullandı. Sadece iki gazete, Cumhuriyet ve Milli Gazete, normal baskıyla çıkmıştı. Özal’ın vefatında eleştirilen basın, ideolojik ve ülke çıkarlarından daha farklı bakışlar sergilemiş olabilirdi.¹⁵⁷ Cenaze töreninde, “Ardından bir ulus ağlıyor”, “Demokrat Cumhurbaşkanı”, “Sivil Cumhurbaşkanı” sözleriyle omuzlarda taşınmıştı. Özal, ülkenin dört bir tarafından gelen halkın gözyaşları içinde ebediyete uğurlandı.¹⁵⁸

Özal’ın beklenmedik bir şekilde vefat etmesi, birçok şüpheyi de beraberinde

¹⁵² Reca, s. 204.

¹⁵³ Dağı, s. 265.

¹⁵⁴ Çalış, s. 413.

¹⁵⁵ Gülistan Gürbey, “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, s. 293.

¹⁵⁶ Gözen, “Özal ...”, s. 345.

¹⁵⁷ Hüseyin Sak, “Webergil ‘Karizmatik Otorite Tipolojisi’ Çerçevesinde Özal ve Demokrasimiz”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, s. 50.

¹⁵⁸ “Turgut Özal”, <http://tha.com.tr/turgutozal/sayfa36.htm>, (Erişim: 23.3.2016).

getirdi. Kardeşi Yusuf Özal'ın açıklamalarında Demirel'in, Özal'ı Yüce Divan'a gönderileceği konusunda uyardığı, bu konudan çok etkilendiğini söyledi. Köşkte çalışanların birinin Kanada'ya, diğerinin İsveç'e gitmesi şüphe uyandırmıştı. Vefatında siyasilere bir etkisi varsa, bunlardan birinin Demirel olduğu düşünülüyordu.¹⁵⁹ Özal'ın Başdanışmanı olan Engin Güner'e göre, eceliyle vefat etti. Ciddi bir kalp hastası ve prostat kanseri olduğu biliniyordu. Son zamanlarda yapılan ziyaretlerin sebep olduğu yoğunluk, Özal'ın bedenini yorgun düşürmüş olabilirdi. Vefatından önce yorgun ve hüzünlü duruşu gözlerden kaçmamıştı. 12 gün süren Türk Cumhuriyetleri gezisi, yoğun ve yorucu geçmişti.¹⁶⁰ Güner'e göre, araştırılması gereken konu vefatı değil, suikasta uğraması olmalıydı.¹⁶¹ Özal, suikastın sigara kaçakçıları ve mafyanın işi olduğuna inanıyordu. İsviçre'de yaşayan bazı ünlü ve güçlü isimlerin olduğunu bilmesine rağmen, isimlerini açıklamadı.¹⁶²

Özal'ın zehirlendiğine dair savlar konusunda basını suçlayan Ekrem Pakdemirli, Özal'a düşman olarak gördüğü Erol Simavi'yi gösteriyordu. Simavi'nin, ANAP'ın kuruluş döneminde destek verdiğini, fakat hükümetten isteğinin bitmediğini belirtiyordu. Özal'a hakarete varan sözler sarf ettikten sonra Simavi, tüm mal varlığını satarak Türkiye'den ayrılmıştı.¹⁶³

Özal, Türkiye'yi değiştiren bir lider olarak önemli izler bırakmıştı. Yaptığı değişimler sonucu Türkiye, dünyada hak ettiği konuma gelmişti. Bir başka açıklamada, Özal olmasaydı Türkiye'nin Üçüncü Dünya ülkesi olabileceği yönündeydi. Bazı kesimler, laikliğin tehlikeye düştüğü yönünde eleştiriler dile getirmişti. Din üzerinden yapılan değerlendirmelerin, ülke çıkarına olumlu bir katkısı olmadığı unutuluyordu. Özal'ın sorunlar karşısında aktif ve inisiyatif alan çözüm önerisine karşı bürokrasi, klasik yöntemle çözmeye çalışıyordu. Çatışan fikirler ve politikalar sonucu Türkiye, küreselleşen dünyada önüne çıkan fırsatları değerlendiremedi.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Yavuz, s. 216.

¹⁶⁰ Güner, s. 244.

¹⁶¹ Güner, s. 245.

¹⁶² Özdemir, s. 255.

¹⁶³ Yavuz, ss. 146-147.

¹⁶⁴ Bozkurt, s. 194.

İKİNCİ BÖLÜM

KKTC'NİN BAĞIMSIZLIĞI VE ULUSLARARASI ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER

Bu bölümde KKTC'nin bağımsızlık ilânı, sonrasında yaşanan gelişmeler ve uluslararası alanda etkin olan aktörlerin soruna bakışı değerlendirilecektir. Toplumlar arası yaşanan sorunlar ve gelişmelerin tarihsel arka planı, sürece etkilerinin göz önünde tutulması bakımından önemlidir. Toplumlar arası sorunların başlamasından bu yana Kıbrıs, uluslararası bir sorun olmuştur. Milliyetçilik ve toplumların kendi kaderini tayin etmeye yönelik kavramlar uluslararası alanda yaygınlaştıkça, toplumlar arası ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır. 1974'ten itibaren adadaki toplumlar iki ayrı bölgede yaşamaya başlamıştır. Küreselleşmenin toplumlar arası ilişkileri geliştirmek ve birleştirme etkisi, daha çok ayrılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1983'te KKTC'nin ilân edilmesini, uluslararası alanda gelen yoğun tepki ve ambargolar takip etmiştir. GKRY'nin Kıbrıs'ın temsilcisi olarak görülmesi ve AT üyeliği, toplumlar arası soruna yeni aktörlerin katılmasını sağlamıştır.

Tarihsel olarak Kıbrıs, jeopolitik konumu nedeniyle dünya hâkimiyeti peşinde olan her aktörün hedefinde olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası ortamda Kıbrıs, dışardan herhangi bir saldırı almamıştır. 1950'li yıllarda adada yaşayan toplumlar arası sorunlar çıkınca, Kıbrıs'ın güvenlik ortamı bozulmuştur. Rumların enosis hareketlerine başlamasıyla, Türk toplumu için yaşamsal ve insan haklarını içeren sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Adadaki Rumların amacı, her ne kadar Makarios'un hedeflerine uymasa da Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasıdır.¹

İlerleyen yıllarda Kıbrıslı Türklerin sahip olduğu mülklere fazla para vererek satın alan Rumlar, Türkleri adayı terk etmeye teşvik etmişlerdi. Kıbrıslı Türklerin

¹ Ecevit, s. 70.

ürettiği ürünler, Rum girişimciler tarafından uluslararası piyasaya ihraç ediliyordu. Türkiye’den gelen yardımları, Kıbrıslı Türkler Rumlardan gıda ürünleri almaya harcıyordu. Garantörlük Anlaşması gereği, adaya yerleştirilen Türk askerinin ihtiyaçlarının bir kısmı Rum Kesimi’nden alınıyordu.² Yaşanan gelişmelerin KKTC’nin bağımsızlık ilânına etkilerini daha iyi anlayabilmek için, tarihsel sürece kısaca değinmek gerekir.

I. KIBRIS CUMHURİYETİ’NDEN KKTC’NİN KURULUŞUNA GİDİLEN SÜREÇ

A. Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Kuruluşu

Adada süren İngiliz hâkimiyeti sırasında, etnik ve kimlik olgusuna dayalı sorunlar çıkmaya başladı. İngiltere sömürge politikası uygulayarak, toplumlar arası çatışmalarda farklı tutumlar sergiledi. Kendi yönetimine gelecek zararları önleyici, toplumlar arası çatışmaları artırıcı politikalar izledi.³ 1950’de başlayan olaylar, Türkiye’nin Kıbrıs sorununa müdahil olmasına neden oldu. BM ve İngiltere’den beklediği desteği alamayan Yunanistan, adada silahlı mücadeleye başladı. İngilizler çatışmalardan sorumlu olarak gördükleri Makarios’u, 9.9.1956’da Hint Okyanusu’ndaki Seyşel Adaları’na sürgüne gönderdi. 6.9.1955’te, Atatürk’ün doğduğu Selanik’teki eve ve Türk Konsoloslugu’na bombalı saldırı yapıldığının duyulması üzerine Türkiye’de 6-7 Eylül olayları başladı.⁴

Kıbrıs Cumhuriyeti’ni kuran antlaşmaları imzalamak için Londra’ya giden Türk heyetinin uçağı düştü. Uçakta bulunan Başbakan Adnan Menderes hastaneye kaldırılırken, 12 kişi hayatını kaybetti. Makarios’un itirazlarına karşı, kurucu antlaşmaları imzalaması beklenmedik bir durumdu. Makarios’un hedefi, tam bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti’ni kurmaktı fakat antlaşmalar İngiltere, Yunanistan ve Türkiye’ye anayasada yapılacak değişiklikleri veto hakkı veriyordu.⁵ Londra ve Zürih Anlaşmaları ile Rumlardan yönetici, Kıbrıslı Türklerin de sınırlı bir sorumluluğa sahip

² Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul: Timaş Yay., 2012, ss. 229-230.

³ Sibel Gülcan, “Kıbrıs: Doğu Akdeniz’de Egemenlik Mücadelesi”, Ed. Kemal İnât, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, *Dünya Çatışma Bölgeleri*, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yay., 2007, s. 168.

⁴ Meşküre Yılmaz, *Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle Türklerin Dünyası ve Türkiye’nin Dış Türkler Politikası*, Ankara: Kripto Kitaplar, 2010, ss. 28-29.

⁵ Brendan O’Malley and Ian Craig, *Amerika, Casusluk ve İşgal, Kıbrıs Komplosu*, Çev. Nalan Çeper, İstanbul: Kalkedon Yay., 2012, s. 129.

olduğu bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Rum yöneticilerin temsil ettiği Kıbrıs'ta, Türk yöneticilerin etkisi gölgede kalmıştı. Bu durum uluslararası alanda Rum yöneticilerin, Kıbrıs'ın temsilcisi olarak görülmesine neden oldu.⁶ Kıbrıs Cumhuriyeti ilân edildiği tarihte, anlaşmaları imzalayan Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı F. Rüştü Zorlu, Türkiye'de yapılan darbe sonrası görevlerinden uzaklaştırılmıştı.⁷ Yönetime gelen darbe hükümeti, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmuş olmasına güvenerek, Kıbrıs konusunda pasif kaldı. Darbe sonrası sivil hükümetlerin göreve geldiği sırada, Kıbrıs'ta sorun farklı bir boyut kazanmıştı.⁸

Makarios'un hedefi, Kıbrıs'ı Batı etkisinden kurtararak, Bağlantısız ve Sovyet yanlısı bir devlet yapmaktı. Batı devletlerinin dikkatinden kaçmayan bu durum, Kıbrıs konusuna farklı bakışların gelişmesine neden oldu. Belgrad'ta Bağlantısızlar Konferansı'na katılan Makarios, ABD Başkanı dâhil birçok devlet başkanını ziyaret etti. Gittiği toplantı veya ikili görüşmelerin hiçbirine yardımcısı Fazıl Küçük'ü götürmedi.⁹ Bağımsız bir Kıbrıs oluşturmak için Türkiye ve Yunanistan'ın adada etkili olmasını istemiyordu.¹⁰

Kıbrıs'ta Ortodoksluk, kilisenin çabaları sonucu yaygınlaştı. Kilise, dinî duyguları siyasi olaylarla birleştirerek, adada sorunların büyümesine neden oldu. Makarios'un dinî faaliyetleri, Kıbrıs sorununu dinler arası sorun haline dönüştürdü. Durum böyle olunca Kıbrıs sorununda Batılı devletler, sürekli Rum Kesimi'ne destek oldu.¹¹ Kurulan devletin adadaki sorunlara çözüm getiremeyeceği, çok geçmeden gün yüzüne çıktı. Toplumlar arası çatışmalar, söylem değiştirerek devam etti.¹²

B. 1963'te Kıbrıs'ta Yaşanan Gelişmeler ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Sonu

1963'te Makarios, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın 13 maddesini değiştirmekle, kurulan devlet yapısını yıktı.¹³ 21.12.1963'te başlayan çatışmalar, Kanlı Noel olarak tarihe geçti. Garantör ülkelerin askerlerinden oluşan Barış Gücü adaya yerleştirildi, fakat başarılı olamadı. Türkiye adaya müdahale etmeye hazırlanırken,

⁶ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara: 21. Yüzyıl Yay., 2000, s. 365.

⁷ O'Malley and Craig, s. 133.

⁸ Yavuzalp, ss. 106, 114.

⁹ O'Malley and Craig, s. 150.

¹⁰ Henry Kissinger, *Years of Renewal*, London: Simon&Schuster UK Ltd., 2012, s. 214.

¹¹ Nadim Macit, *İmparatorluk Politikalarında Teo-stratejiler ve Türkiye*, Ankara: Fark Yay., 2008, s. 324.

¹² S. Gülcan, s. 169.

¹³ Kissinger, s. 200.

ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un mektubu geldi.¹⁴ 30.12.1963'te Kıbrıs'ta Yeşil Hat olarak bilinen sınır çizildi.¹⁵ Bağımsız devlet statüsünden dolayı, uluslararası etkin aktörler ve örgütler olaya müdahil oldu.¹⁶ 1964 ve 1967 yıllarında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesinin önünde kendi kapasite engelleri de vardı. Fakat Türkiye'nin müdahale yapacağı algısı yaratılmış, bu yöntemle Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların üstünde baskı kurulması hedeflenmişti.¹⁷

1964'te yapılan BM görüşmeleri sonrası Makarios, Denктаş'ı istenmeyen adam ilan etti. Bu karar sonrası Denктаş adadan ayrılarak, 1968'e kadar Türkiye'de yaşadı.¹⁸ 1965 sonrası dönemde Türk dış politikası, Kıbrıs konusunda yeni bir strateji belirledi. Türkiye'nin güvenliği göz önünde tutulacak, Kıbrıs'ta tek bir yönetim veya tek taraflı bir ilhak olmayacaktı. Uluslararası anlaşmalara uygun politikalar izlenerek, Kıbrıs'ta Türklerin baskı altında tutulması önlenecekti. Yunanistan'daki darbe hükümetiyle Türk yetkilileri, 9-10.9.1967'de Dedeğaç ve Keşan'da Kıbrıs sorununu çözmek için bir araya geldi. Demirel ve Yunan cuntası lideri Konstantinos Kollias görüşmelere katıldı. Cunta yönetiminin Türk tarafına vereceği küçük tavizlerle, Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak istemesi kabul edilmedi. Dedeğaç ve Keşan görüşmelerinden sonuç alınamayınca, adada Türklere karşı saldırılar başladı.¹⁹ 15.11.1967'de Georgios Grivas'ın saldırılara başlaması, toplumlar arası çatışmayı artırdı.²⁰ Kıbrıs Türk tarafında yaşanan önemli bir gelişme, 28.12.1967'de Geçici Türk Yönetimi'nin kurulması oldu. Başkanlığına Fazıl Küçük, yardımcılığına Denктаş getirildi.²¹ Uluslararası alanda Demirel hükümeti, Sovyetler Birliği'yle Ekonomik ve Teknolojik İşbirliği Anlaşması'nı imzalayarak, denge politikasına yöneldi. Sovyet hükümetiyle ilişkilerini geliştiren Türkiye, Kıbrıs konusunda Sovyet hükümetinin konuya tarafsız kalmasını sağlayabilmişti.²²

Yunanistan'da yapılan askerî darbe, Batı ile ilişkilerinin gerginleşmesine neden oldu. Yunan cuntası, Kıbrıs konusunda sert önlemler aldı. Adada alınacak önlemler

¹⁴ M. Yılmaz, s. 32.

¹⁵ "Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi", http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bmmuzakerele-rinin-baslangici.tr.mfa, (Erişim: 10.12.2017).

¹⁶ S. Gülcan, s. 170.

¹⁷ Fuat Aksu, *Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi*, İstanbul: Bağlam Yay., 2008, s. 290.

¹⁸ Hanife Aliefendioğlu ve Nurten Kara, *Kuzey Kıbrıs'ta Medya ve Temsil*, Ankara: Dipnot Yay., 2009, s. 30.

¹⁹ Nasuh Uslu, "1965-1970 Dönemi Dış Politika", Ed. Adem Çaylak, vd., *Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Savaş Yay., 2011, s. 464-466.

²⁰ M. Yılmaz, s. 33.

²¹ M. Yılmaz, ss. 34-35.

²² Aknur ve Ersoy, s. 131.

konusunda darbe yönetimi Makarios'a güvenmiyordu.²³ Bunun başlıca sebebi, Makarios'un, uluslararası alanda Kıbrıs'ın konumunu güçlendiren politikalar yürütmesiydi. 1970'li yıllarda Üçüncü Dünya ülkeleriyle ve Sovyetlerle ilişkilerini geliştirdi. Uluslararası alanda malî destekler alarak adaya yatırımlar yaptı, sanayi ve turizmi canlandırdı. Makarios'un yaptıkları, Yunanistan yönetimini endişelendiren adımlardı ve uygulanan bu politikalardan rahatsız oluyordu. Makarios, seçilmiş bir cumhurbaşkanı olduğunu iddia ederek, cuntanın verdiği talimatları yerine getirmede. Bu restleşme beklenmeyen bir tepkiydi. Yunan cuntası 15.7.1974'te Kıbrıs'a darbe yaptı ve Makarios'un yerine Nikos Sampson'u getirdi. Makarios'un sol görüşlü politikalarından rahatsız olan ABD de, Sampson'u destekledi.²⁴

Yunan darbe hükümetinin adaya müdahale etmesinin temelinde, Makarios'un Bağılantısız ve Sovyet yanlısı politikaları oldu.²⁵ Yunanistan darbe hükümeti lideri Dimitros Ioannides'in getirdiği Sampson'un amacı, Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamaktı. Kıbrıs başkanlık sarayı tahrip edildi.²⁶ Makarios, İngilizlerin yardımıyla adadan kaçtı. Birçok destekçisi darbeciler tarafından öldürüldü. Kıbrıs Cumhuriyeti yerine, Kıbrıs Helen Cumhuriyeti kuruldu. Yunan darbecileri tarafından öldürülen Makarios destekçileri, Barış Harekâtı sonrası kayıplar sorunu olarak gündeme getirildi.²⁷

GKRY'nin adadaki hedefi, üniter bir devlet ve kendi yönetimini kurmaktı. Makarios'la başlayan bağımsız ve bağılantısız Kıbrıs fikri, Yunanistan ve Türkiye tarafından kabul görmemişti. Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi fikri, Makarios'un kendine özgü tavırlarıyla yıkılmış, Yunan cuntası adaya müdahale etmişti.²⁸ ABD ve İngiltere, Türkiye'nin adaya müdahale etmesinin önünü açan politikalar izledi.²⁹ Yunanistan'ın adaya yaptığı darbeden bir hafta sonra, Türkiye Barış Harekâtı'nı başlattı. Görüşmelerden sonuç çıkmaması sonucu Türkiye'nin başlattığı ikinci harekât, Batılı devletlerin tepkisine neden oldu. Sovyetler Birliği'nin izlediği farklı politikalar nedeniyle müdahaleye desteği görüldü. Sovyetlerin amacı, bağımsız Kıbrıs'la olan ilişkisini sürdürmektir. Fakat iki bölgeli bir yapıya ve Türkiye'nin adada fazla ilerlemesine karşı çıktı.³⁰

²³ O'Malley ve Craig, ss. 204, 214.

²⁴ Karpat, ss. 232-238.

²⁵ S. Gülcan, s. 171.

²⁶ Uslu, *Türk...*, ss. 252-253.

²⁷ M. Yılmaz, ss. 34-35.

²⁸ Nesrin Demir, "Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, No: 1 (2005), s. 352.

²⁹ O'Malley ve Craig, s. 157.

³⁰ Karpat, s. 244.

C. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Adanın Fiilen İkiye Bölünmesi

Türkiye Barış Harekâtı'nı zor bir dönemde yaptı. Uluslararası alanda uygulanan ambargolar sonucunda malzeme sıkıntısı yaşamıştı. Libya lideri Muammer Kaddafi'nin önemli katkıları oldu. Uçak parçası ve petrol göndererek, müdahaleye önemli bir destek vermişti.³¹ Türkiye, Türk toplumunun güvenliğini sağlamak için 20.7.1974'te, adaya müdahale etti. Müdahale, 22 Temmuz'da durdu. Yunanistan ve GKRY'de iktidarlar el değiştirdi. Kıbrıs'ın başına Glafkos Klerides, Yunanistan'ın başına Konstantin Karamanlis geldi.³² 9.8.1974'te yapılan müzakerelerde, Yunan tarafının 1960 düzenini yeniden tesis etme önerisine karşı Türk tarafı, iki bölgeyi federasyon istedi.³³ Liderler arasında yapılan görüşmelerden sonuç alınamayınca, II. Harekât, 14.8.1974'te başladı ve 16 Ağustos'ta bitti. Türkiye adanın %37'sini ele geçirdi.³⁴

Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı 1974 müdahalesi sırasında ABD Başkanı değişti. ABD tarihinde ilk defa istifa eden Başkan Richard M. Nixon'un yerine 9.8.1974'te Gerald R. Ford geldi. Yunanlılar, ABD'nin Makarios politikalarından hoşnut olmaması nedeniyle, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesine göz yummasına tepki gösterdi. ABD, iki NATO üyesi arasında bir sorun yaşanmasını istemiyordu.³⁵ Makarios'a darbe yapılmasından 4 gün sonra Başkan olan Ford hükümetinin yaptığı açıklamada, Kıbrıs'ın Castrosunu istemedikleri belirtildi.³⁶

Ecevit'in Erbakan'la yaşadığı anlaşmazlık yüzünden istifa etmesi, Türkiye'de hükümet boşluğu yarattı.³⁷ Ecevit'in istifa etmesi, Kıbrıs'ta çözümsüzlüğün temelini oluşturdu. 1974 müdahalesi Komutanı Bedrettin Demirel'e göre, müdahale sonrası Kıbrıs meselesinin çözülmesi gerekiyordu. 1974'te Türkiye, Kıbrıs konusunda avantajlı bir durumdaydı. Çözüm önerilerinin zamanı kaçırılmış, sorun çözümsüz kalmıştı. Uluslararası alanda sorunların acele çözülmemesi yönündeki statükocu düşünceyle, Türk tarafı fırsatı kaçırmıştı.³⁸ Türkiye'nin müdahalesi sonrası 5.2.1975'te ABD, Türkiye'ye silah ambargosu uyguladı. 13.2.1975'te Kıbrıs Türk

³¹ Yavuzalp, s. 167.

³² M. Yılmaz, s. 36.

³³ "1974 Müdahalesinden Talat Dönemine", <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/1974mudahalesinden-talat-donemine>, (Erişim: 11.10.2017).

³⁴ M. Yılmaz, s. 37.

³⁵ Kissinger, s. 194.

³⁶ Kissinger, s. 199.

³⁷ Karpas, s. 245.

³⁸ Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkırcısında Kıbrıs*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2005, s. 281.

Federe Devleti kuruldu.³⁹ 1974 müdahalesi sonrası Türkiye, uluslararası alanda yalnız kaldı. Kıbrıs'a yapılan müdahale ve uygulanan ambargolar, iç politikada yaşanan olumsuzlukları tetikledi. Türkiye-ABD arasındaki ilişkiler zayıfladı. Müdahale sonrası Türkiye'de istifa eden hükümet, Türkler açısından temsil sorununa yol açtı. Uluslararası alanda, Rum tarafı destek gördü. Türkiye, 1974'ten 1983'e kadar geçen sürede, pasif bir Kıbrıs politikası izledi.⁴⁰

1974'te Yunanistan'da monarşi referandumla kaldırıldı. Karamanlis'in liderliğindeki Yeni Demokrasi Partisi'yle, demokrasiye dönüldü. Karamanlis, komşu ülkelerle dostluk ilişkilerini geliştiren politikalar izledi. Karamanlis'in yapıcı politikaları, 1981'de seçimleri kazanan PASOK (Panhelenik Sosyalist Hareket) lideri Andreas G. Papandreu'nun iktidara gelmesiyle son buldu. "Yunanistan, Yunanlılarındır" sloganıyla radikal milliyetçi söylemleri olan Papandreu, Batı karşıtı ve çatışmacı bir söyleme sahipti. Türk tehdidini öne sürerek, iktidarı döneminde Batı karşıtı söylemlerinden vazgeçti.⁴¹

Kıbrıs Barış Harekâtı, uluslararası alanda etkin olan aktörlerin politikalarına ters düştü. Yapılan müdahalenin hukuka uygun olması veya insan haklarını korumak için yapıldı iddialarının pek önemi yoktu. Türkiye'nin adaya müdahalesi, bölgedeki güç mücadelesinde dengeleri bozmuştu. Ortadoğu kaynaklarının kontrolü için stratejik bir konumda olan Kıbrıs, tarihsel olarak dış baskıların etkisinde kalmıştı.⁴²

2.8.1975'te, adanın fiilen ikiye ayrılması sonucu nüfus mübadelesi yapıldı.⁴³ 1977 yılında, Makarios ve Denктаş arasında yapılan Dört İlke Anlaşması'nda (Doruk Anlaşması), Kıbrıs'ta "iki toplumlu, iki kesimli federasyon" kabul edildi. 1979'da Spiros Kiprianu, Denктаş'la yaptığı On Nokta Anlaşması'nda, "iki toplumlu federasyon" fikrini onayladı.⁴⁴ 21.3.1979'da Atina Temyiz Mahkemesi 2658/79 sayılı kararlar, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran anlaşmalara göre Türkiye'nin müdahalesinin yasal olduğunu kabul etti. Suçlu olarak darbeci Yunan subayları gösterdi.⁴⁵

Adada yaşayan iki toplum arasında çözüm bulma, yeniden bir arada yaşamaya yönelik görüşmeler yapıldı. 9.8.1980'de bir araya gelen toplum liderleri, birlikte

³⁹ M. Yılmaz, s. 38.

⁴⁰ Güzel, *Mülakat*.

⁴¹ Fırat, s. 103.

⁴² Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, 4. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, s. 14.

⁴³ Hande Erol, "Rauf Denктаş Sonrası Kıbrıs Sorunu", *The Journal of Academic Social Science*, Yıl: 4, Sayı: 25 (Mart 2016), s. 226.

⁴⁴ Kızılyürek, s. 137; Tuncer, *Özal'ın ...*, s. 69.

⁴⁵ Erol Mütercimler, *Satılık Ada Kıbrıs: Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Bilinmeyen Yönleri*, 8. Baskı, İstanbul: Alfa Yay., 2010, s. 39.

yaşamaya yönelik görüş alışverişinde bulundular. Türk tarafı “iki toplumlu, iki bölge” bir federe devlet önerisinde bulunuyordu. Rum tarafı, bölgesel ayrılığa karşıydı. Kurulacak olan federe devletin yönetimi konusunda da ayrı fikirler savunuluyordu. Değişen iktidarların değişen politikaları, adada çözüme ulaşmayı zorlaştırıyordu. Kiprianu, Yunanistan’da iktidarda olan Papandreu ile sorunu uluslararası alana çekmeye çalıştı. Şubat 1982’de adayı ziyaret eden ilk Yunanistan Başbakanı olan Papandreu, adadaki Rum emellerini söylemlerinde kullandı. Papandreu’ya göre Kıbrıs, uluslararası bir sorundu.⁴⁶

Toplumlar arası ilişkilerin gelişmesinde, toplumların sahip olduğu değerlerin önemli bir yeri olduğu unutulmamalıdır. Kıbrıs’ta yaşanan gelişmeler, farklılıkların öne çıkarılmasıyla ayrılığı körüklemektedir. Kültürel ve dinî söylemlerin, toplumları yönlendirmede etkili olduğu görülmektedir. Toplumsal değerlere bağlı olarak gelişen görüşler, karar vericilerin söylemleriyle yönlendirilmektedir. Böyle bir durumda, toplumlar arası sorunların temelini karar vericiler oluşturmaktadır.⁴⁷

II. 1983 YILINDA KKTC’NİN BAĞIMSIZLIK İLÂNİ VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER

1974 müdahalesi sonrası ada fiilen ikiye bölünerek, toplumlar iki farklı bölgede yaşamaya başladı. 1983’te BM’de alınan karar sonrası, 15 Kasım’da bağımsızlık ilân edilerek KKTC kuruldu.⁴⁸ KKTC’nin bağımsızlık ilânının, uluslararası alanda altyapısı oluşturulmadan yapılması, tam bir siyasi hataydı.⁴⁹

15.5.1983’te 37/253 sayılı kararda BM Genel Kurulu, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin adanın tümünde egemen olduğunu kabul ederek, adada bulunan Türk askerini işgalci olarak tanımlamış ve çekilmesi gerektiğini belirtti. Adaya sonradan yerleşenlerin tekrar gönderilmesi de gerekiyordu. Ayrıca Kıbrıs sorunu, uluslararası bir konferansla çözülecekti. Bu karara istinaden 17.6.1983’te Kıbrıs Türk Federe Devleti, kendi kaderini tayin etme hakkını kullanacağını ilân etti.⁵⁰ 15.11.1983’te KKTC’nin bağımsızlığı ilân edildi. Pakistan ve Bangladeş’in tanıma kararı ABD baskılarıyla geri

⁴⁶ Fırat, ss. 106-107.

⁴⁷ Efegil, “Türk Dış Politikasında Siyasal ...”, s. 185.

⁴⁸ S. Gülcan, s. 173.

⁴⁹ Yenigün, s. 67.

⁵⁰ Tuncer, *Özal’ın ...*, s. 65.

çekildi.⁵¹ BM Güvenlik Konseyi'nin 18.11.1983 tarih ve 541 sayılı kararına göre ayrılıkçı kabul edilen bağımsızlık tanınmayacak, uluslararası alanda sadece Kıbrıs Cumhuriyeti tanınacaktı.⁵²

2.1.1984'te Denктаş iyi niyet bildirisi yayınlarak, uluslararası alanda gelen baskıları azaltmaya çalıştı. Maraş bölgesinin BM'ye devredilmesini, Lefkoşe Havaalanı'nın uluslararası uçuşlara açılmasını önerdi. Rum lider Kiprianu, bildiriye reddetti ve bağımsızlık ilânının geri çekilmesini istedi. Rum yönetimi, Mart 1984'te Yunanistan'la savunma anlaşması yaparak, askerî gücünü artırmaya yönelik adımlar attı.⁵³ Bu adımlar sonraki dönemlerde S-300 füze krizinin yaşanmasına neden oldu.

11.5.1984'te BM Güvenlik Konseyi, 550 sayılı kararıyla, Kıbrıs'ta yapılan ayrılığın hukuk dışı ve geçersiz olduğunu açıkladı.⁵⁴ Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ve çözüm arayışları sonucunda, toplumlar arası görüşmeler başladı. 10.9.1984'te başlayan dolaylı görüşmeler 17.1.1985'e kadar devam etti. GKRY ve KKTC yöneticileriyle, BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar ayrı ayrı görüştü. 9-11 Aralık 1984'te ön anlaşma taslağı hazırlandı. Taslağına göre;

1. Kıbrıs Federal Cumhuriyeti, bağımsız ve bağlantısız; iki kesimli, iki toplumlu, iki resmi dilli bir devlet olacaktı.
2. Türkler %30 gibi bir oranla temsil edilecek, toprakları adanın %29'u oranında olacaktı.
3. Maraş bölgesi BM'nin gözetimine bırakılacak, diğer devletlerin askerî güçleri adadan çekilecekti.
4. Adada yaşayan Türklere, Türkiye garantisi yerine uluslararası garanti sağlanacaktı.

Türk tarafının kabul ettiği anlaşma, Rum lider Kyprianou'nun 17.1.1985'te New York'ta imzadan vazgeçmesiyle sonuçsuz kaldı.⁵⁵

Kıbrıs'ta Türk tarafının çözüm önerilerinin başında "iki bölge federasyon" fikri geliyordu. Rum Kesimi'nin, Türk toplumunu eşit görmemesi nedeniyle bu çözüm uygulanamadı. Federasyonun temelini, karşılıklı hoşgörü ve ortak bir amaç oluşturuyordu. Adada yaşanan gelişmelere bakıldığında, böyle bir birlik ruhu

⁵¹ M. Yılmaz, s. 39.

⁵² <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/453/99/IMG/NR045399.pdf?OpenElement>, (Erişim: 18.5.2018).

⁵³ Uslu, *Türk ...*, s. 377.

⁵⁴ [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/550\(1984\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/550(1984)), (Erişim: 19.5.2018).

⁵⁵ Tuncer, *Özal'ın ...*, s. 70.

toplumlar arasında yoktu. Türk tarafının önerileri arasında, “konfederasyon” fikri de vardı. Konfederasyonda, toplumların karşılıklı olarak egemenliği tanınması gerekirdi. Bu fikir karşılıksız kaldı. Kıbrıslı Rumların hedefinde, kendi egemenliğinde bir Kıbrıs vardı. Türklerin kendi yönetimi altında yaşaması gerektiğini ve uluslararası alanda adanın tek temsilcisi olduğunu savunuyorlardı.⁵⁶ Kıbrıs konusunda öne çıkan federasyon fikri, adada yaşayan toplumların sahip olamadığı bir tanıma sahipti. Federasyon, vatandaşların karşılıklı saygı ve hoşgörüsüyle birbirine davrandığı bir yapıdır. Farklılıkların var olduğu, fakat birlikte paylaşılan değerleri önemseyen bir duygunun geliştirilmesi gerekir. Toplumların sahip olduğu kültürel farkların, siyasal birliği oluşturmada öneminin azaltılmasıyla başarılabilir.⁵⁷ Kıbrıs’taki Rum yöneticilerin, Türk toplumunu kapsayan ve önem veren bir politika izlememesi ayrılıkları körüklemiştir.⁵⁸

Türk tarafının savunduğu federal sistem toprakların, yönetimin ve yargının ayrıldığı bir sistemdi. Yetki, farklı yönetim organları arasında dağılıyordu. Rum tarafının savunduğu tek devlet fikrinde, yönetim tek merkezde toplanmaktadır. Federal sistemde, ayrı veya bölgesel yönetimlerin yetkileri, ortak anayasa tarafından korunmaktadır. Bağımsız yönetim yetkisi, sadece dış politikada birleşebilen bir yapıdadır. Günümüzde birçok federal ülkede, toplumlar etnik ve kimliksel olarak ayrıdır. Bu toplumlar, ülkenin farklı bölgelerinde yaşamaktadır. Dil, din ve kültür olarak farklı olan toplumlar, federal devlet çatısı altında sosyal bölünmüşlük içindedir. Federal sistemde, bölgesel bölünme ve siyasî yönetim yetkisi anayasa tarafından korunmaktadır.⁵⁹ Türkiye’nin Kıbrıs için önerdiği kantonal yapı, İspanya ve İsviçre örneğinde görülebilir. Kanton bölgesi kendi kararlarını alabilir, fakat merkezî anayasaya aykırı karar alamaz. Merkeze bağlılık zorunludur. Kantonal sistem, yarı federal ya da bölgesel sistem olarak adlandırılabilir. Üniter devletler merkezî bir yönetime sahipken, federal sistemde güçler ayrılığı vardır. Türk tarafının savunduğu federal sistem, uluslararası alanda farklı kültüre sahip olan toplumların tek devlet altında yaşamasına en uygun sistemdir.⁶⁰

⁵⁶ Uslu, *Türk ...*, ss. 386-387.

⁵⁷ Kızılyürek, s. 319.

⁵⁸ Kızılyürek, s. 332.

⁵⁹ Kenneth Newton and Jan W. Van Deth, *Foundations of Comparative Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, ss. 74-76.

⁶⁰ Newton and V. Deth, ss. 81-84.

III. KIBRIS'TA TOPLUMLAR ARASINDA YAŞANAN SORUNLAR

Kıbrıs adası, tarihsel olarak birçok farklı kültürün etkisi altında kalmıştır. Adayı müdahaleye açık olan konumu nedeniyle, tek bir köken üzerinden analiz etmek mümkün değildir. Bu yönüyle bakıldığında adada tek bir kimlik oluşturmanın zorluğu görülebilir. Dışardan aldığı müdahalelere bağlı olarak, sahip olunan kimlik de değişime uğramış, farklı kültürel etkiler sonucu Kıbrıs'a özgü bir kimlik oluşturulamamıştır.⁶¹

Denktaş'ın açıklamalarından anlaşılacağı gibi, Kıbrıs'ta yaşayan toplumlar bir ulus olmadı. İki toplumu ortak noktada buluşturacak bir düşünce yoktu. Tek ortak noktaları aynı adada yaşamalarıydı. Her iki toplum lideri, kendi toplumunu öne çıkarmayı hedefledi. Özellikle Rum tarafının Türkleri azınlık olarak görmesi çözümü zorlaştırdı. Adada yaşayan Türk toplumunun talebi, güven içinde yaşamak ve eşit haklara sahip olmaktı. İki toplum arasında eşitlik ve karşılıklı hoşgörü kurulamadı.⁶²

Kıbrıs sorunu öncelikle, toplumların tarihinden etkilenmektedir. Birbirine yakın devletler arasında yaşanabilen coğrafi egemenlik, diğer bir sorunu oluşturmaktadır. Devletlerin güvenlik kaygısına paralel politikalar yürütmesi, tehdit algısına göre önem kazanmaktadır. Kıbrıs'ta üstünde durulması gereken en önemli konu, insan haklarıdır. İnsanların güvenliğini sağlamak için politik, coğrafi ve kültürel stratejilerin hepsi bir arada kullanılmalıdır.⁶³ Uluslararası ilişkilerde ulusal kimlik, değerler etrafında birleşen insanların oluşturduğu sınıfları tanımlamada kullanılmaktadır. Ulus kimliği, etnik ve dinî değildir. Etnik ve dinî değerler etrafında şekillenen kimlik, ulus kimliği kazandırmamaktadır. Kıbrıs'ta yaşayan toplumların ulusal bir kimlik kazanamadığı, liderlerin açıklamalarında görülmektedir.⁶⁴

Kimlik kavramıyla öne çıkan, uluslararası alanda aktörün kendini tanımlaması ve ikinci adımında nasıl hareket edeceğini belirlemesi önem kazanmaktadır. Bu durum aktörün ideolojisini, bir yol haritası olarak görmeye başlamasına neden olmaktadır. Aktörün sahip olduğu ideolojisine uygun adımlar atması, toplumun davranışlarını yansıtır. Kıbrıs'ta yaşayan toplumlar arasındaki ideolojik farklar, birlik içinde yaşamayı zorlaştırmaktadır. Uluslararası ilişkilerde aktörler arasındaki ideolojik

⁶¹ Aliefendioğlu ve Kara, ss. 48-49.

⁶² Tuncer, *Kıbrıs ...*, s. 16.

⁶³ Andrew Mango, "Greece and Turkey: Unfriendly Allies, Royal Institute of International Affairs", *The World Today*, Vol. 43, No. 8 (Aug.-Sep. 1987), s. 145. <http://www.jstor.org/stable/40395947>.

⁶⁴ Aksoy ve Çemrek, ss. 154-155.

farkların azaldığı durumlarda, sorunların çözümü daha kolaydır. Aktörler arasındaki sorunlar çözüldükçe işbirliğinin gelişmesine, aktörlerin birbirine dost görünmesine zemin hazırlamaktadır. Uluslararası alanda güçlü devletlerin ideolojik söylemlere verdiği önem azalırken, zayıf devletlerin ideolojik söylemlere daha fazla önem verdiği görülmektedir. İdeolojiyle hareket eden aktörlerin, sahip olduğu toplumlarda siyasal bir bütünlük oluşturmanın zorlukları görülmektedir. Aynı sorunlar uluslararası alanda kimliklerini oluşturmada zorluklar yaşamalarını da kaçınılmaz kılmaktadır.⁶⁵

Çağdaş uluslararası sistemde kimlik kavramı, toplumlar arası ayrılıkları keskinleştirmiştir. Öncelikle Kıbrıs'ta yaşayan iki toplumun kültürel, dinî ve millî kimliklerindeki farklılıklar öne çıkarılmıştır. Bir arada uzun yıllar yaşayan iki toplumun, dinini ve kimliklerini öne çıkarmasıyla, ortak noktaları kaybolmuştur. Milliyetçiliğin ön planda tutulması, toplumlar arası karşılıklı sorumluluk ve hoşgörüyü yok etmektedir. Denktaş'ın, "Taksim enosisle ortaya çıktı" sözlerine bakıldığında, adadaki toplumlar arasında karşıt görüşler savunulmaktadır. Bir toplumun doğru dediğine, diğeri sorgulamadan yanlış demektedir. Kıbrıs'ta, Türk milliyetçiliğini savunmak, Rumların savunduğu kimliğe karşı geliştirildiği izlenimi vermektedir.⁶⁶

Türkiye ve Yunanistan'ın kendi çıkarlarına göre bir çözüme ulaşma çabaları, adada yaşayan toplumların haklarını ikincil öneme düşürmüştür. Kıbrıs'taki iki toplumun bir devlet kurması savunulurken, ortak yurtaş olmaları için bir politika üretilmemiştir. Adada yaşayan toplumlar, milliyetçi etkilerle birbirinden uzaklaşmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması, toplumlar arası birliği sağlayamamıştır. Bunun sonucunda Glafkos Klerides, "*Kıbrıs bayrağı dünyanın en iyi bayrağı, çünkü uğrunda ölecek bir kişi yoktur*" demiştir. Bu açıklamalar dikkate alındığında, adada toplumlar arası birlik ruhunun olmadığı kolayca anlaşılmaktadır. Bu tür açıklamalar, adada birleşmenin zorluğunu da gözler önüne sermektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması, adada yaşayan toplumları çok mutlu etmemiştir. Özellikle Rumlara göre, kurulan devlet başarısızlık olarak görülüyordu.⁶⁷ Denktaş Kıbrıs Cumhuriyeti'ne inanmıyordu. Anayasa görüşmeleri sırasında yanında bulunanlara, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ömrünün kısa olacağı yönünde telkinlerde bulunmuştu.⁶⁸

⁶⁵ Mehmet S. Erol ve Emre Ozan, "İdeoloji ve Dış Politika", Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, ss. 358, 365.

⁶⁶ Kızılyürek, ss. 23-27.

⁶⁷ Kızılyürek, ss. 104-106.

⁶⁸ Kızılyürek, s. 267.

Kıbrıslı Rumlara göre, Makarios'un kurucu antlaşmaları imzalaması hataydı. Her iki toplum lideri antlaşmaların uzun vadeli olmayacağını biliyordu. 1963 yılında Makarios'un yaptığı anayasa değişikliği, endişelerin boş olmadığını gösterdi. Bu değişiklikte Makarios, İngiltere'den destek görmüştü.⁶⁹

Kıbrıs'ta yaşanan sorunların başında, toplumlar arası kültürel farklar geliyordu. Dili, dini ve kültürü farklı iki toplumun, tek bir değer etrafında birleştirilmesi zor bir durumdu. Özellikle Kıbrıs'ta yaşayan iki toplumun, birbirine karşı dostane olmayan davranışları tarihsel olarak artmıştı. Sadece Kıbrıs'ta değil, uluslararası alanda da bu tür hoşgörüsüz davranışlarda bulunan toplumlar vardır. Kültürel farkların yanı sıra, birbirine yakın toplumlar arasında yaşanan çıkar çatışmaları da ayrılığı körüklüyordu.⁷⁰ Bu açıklamalar doğrultusunda Kıbrıs sorunu, farklı kültür ve değerlere sahip olan iki toplum arasında birleşmenin zorluklarını içermektedir.

Time ve *Fortune* dergileri yazarı olan R. Winterral, adada yaşanan toplumlar arası çatışmaların kaynağını belirtmede önemli bir yaklaşım sunmuştur. Makarios'un dinî bir lider olarak, adanın siyasi işlerini yönetmesindeki çelişkileri öne çıkarmıştır.⁷¹ Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ta etkili olan Kilise, toplumsal milliyetçiliği dinî duygulara göre yönlendirmektedir. Yunan ve Rum halkı, kiliseye bağlı olan bir toplumdur.⁷² Toplumlar arasındaki kültür ve din farkı, liderlerin söylemleriyle ayrılığı artırıcı bir etki kazanmıştır.

Aslî devlet olmak tanınma, egemenlik gibi değerlere sahip olmak değildir. Asıl olan toplumların nasıl adlandırıldıkları değil, nasıl örgütlendikleridir.⁷³ Uluslararası alanda uygulanan ambargolar sonucu KKTC, ayakta kalmakta zorluklar yaşamaktadır. Kıbrıs Türklerinin adadaki hakları, Türk askerinin adadaki varlığına bağlı olarak değerlendirilmemelidir. Kıbrıs Türkleri, kendi tarih ve kültürüne bağlı olarak, kimliğini geliştireceği stratejiler üretmelidir.⁷⁴ İngiltere yönetiminde olan adada Kıbrıs Türkleri, anavatanın değerlerini benimsemiş ve Atatürk ilkelerine bağlı bir toplum olarak varlığını sürdürmüştür.⁷⁵

KKTC'nin ilânı, uluslararası alanda ayrılıkçı bir hareket olarak görülmüştür.

⁶⁹ Uslu, *Türk ...*, s. 366.

⁷⁰ Özal, s. 248.

⁷¹ Macit, s. 308.

⁷² Macit, s. 325.

⁷³ Wendt, ss. 267-268.

⁷⁴ Ahmet Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, İstanbul: Küre Yay., 2011, s. 125.

⁷⁵ Onur Öymen, *Ulusal Çıkarlar: Küreselleşme Çağında Ulus Devleti Korumak*, 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, s. 202.

Kıbrıs halkı, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni benimsememiştir. Devletlerin sahip olduğu egemenlik, vatandaşları tarafından kabul görmesiyle önem kazanıyordu. Bu durum Kıbrıs Cumhuriyeti altında birleşemeyen iki toplum arasında, ayrılığın zeminini hazırladı. Farklı kültür ve inanca sahip olan iki toplum arasında, farklı fikirlerin oluşmasına neden oldu. Kıbrıs sorununda önemli bir çözümsüzlük konusu, iki toplum arasındaki düşüncelerin zamana bağlı olarak birbirinden ayrılmasıydı. Bu ayrılıkların söylemlere yansımaları sonucu, çözüm çabaları sonuçsuz kaldı.⁷⁶

Uluslararası İlişkiler disiplinde Kıbrıs sorunu, yatay (anarşik) ve dikey (hiyerarşi) otorite ayırımına göre farklı bir boyut kazanabilmektedir.⁷⁷ Devletler, halklarına karşı gösterdiği dikey davranışa karşın, uluslararası alanda yatay bir davranış uygulamaktadır. Kıbrıs konusunda toplumların ve karar vericilerin tutumu, karşılıklı saygı çerçevesinde oluşturulamamaktadır. Farklı kültüre sahip iki toplum arasında anarşik bir yapının kurulamaması, ulaşılabilecek bir çözümü zora sokmaktadır. Rum Yönetimi tarafından uygulanmak istenen hiyerarşik otorite, Türk toplumu tarafından kabul edilmemektedir.⁷⁸ Kıbrıs konusunda Türk tarafının siyasi eşitlik konusundaki ısrarı, bu tanımlar ışığında düşünülmelidir. Türk toplumunun güvenlik sorunu, garanti altına alınmamakta, Türk askerinin varlığı adada devam etmektedir. Farklı toplumlar arasında çıkan çatışmalar, gücün kullanılmasında kontrolü elinde tutan yönetim sorununu çıkarmaktadır.

Adada yaşayan Rumlar, sınırların kaldırılmasını ve adanın eski haline dönmesini istiyorlardı. Türklerin azınlık olduğunu ve adada eşit statülerinin olamayacağını savunuyorlardı. Türk askerinin ve müdahale sonrası gelen Türklerin, Türkiye'ye dönmesi Rumların ilk şartları arasındaydı. Rum Yönetimi altında yaşamaya zorlanan Türklerin, siyasi eşitlik gibi taleplerinden vazgeçmesi beklenmekteydi. Denktaş'ın açıklamalarında, Türk tarafının bu şartları kabul etmesi çok zordu. Türk toplumunun azınlık statüsünde yaşaması mümkün değildi. Güvenliği sağlanması gereken Türklerin, kendilerini yönetmesi gereken bir yapıya ihtiyacı vardı.⁷⁹

Fiilen ikiye bölünen Kıbrıs'ta, birkaç defa aşırılık gösterileri yaşandı. 19.7.1989'da Rumlar, Kuzey tarafa geçerek olaylar çıkardı. Toplum liderleri arasında

⁷⁶ Efeğil, *Dış Politika Analizi Ders ...*, s. 35.

⁷⁷ Wendt, s. 29.

⁷⁸ Wendt, s. 23.

⁷⁹ Tuncer, *Kıbrıs ...*, ss. 208-210.

yapılan görüşmeler sırasında yaşanan bu olaylardan dolayı Denктаş, görüşmelerden ayrıldı. KKTC yöneticilerinin kaygısı, Rumların bu taşkınlığının son olmayacağı yönündeydi.⁸⁰ Kaygıların haklı olduğunu gösteren bir diğer olay 1996'da yaşandı. Ağustos ayında KKTC sınırına toplanan Rumlar, Kuzey tarafa geçmek istedi. Bir Rum vatandaşı Türk bayrağını indirmek için direğe çıkarken, Türk askeri tarafından açılan ateş sonucu hayatını kaybetti.⁸¹ GKRY'nin eski Dışişleri Bakanı Nikos Rolandis, adada iki toplumun bir arada yaşamasının yeni sorunlara neden olacağını ve çatışmaların çıkacağını düşünüyordu.⁸² 1974 müdahalesinden sonra Kıbrıs'ta, toplumlar arası çatışmanın yaşanmadığı görülmektedir. Sükûnetin sürdüğü bu ortamda, liderlerin Kıbrıs'ta barış için çözüm bulmaları kolaylaşmaktadır.⁸³

Özal'ın danışmanlarından olan Bülent Şemiler, Kıbrıs konusunda çözüm arayışlarına farklı bir yorum katmıştır. Türk ve Rum toplumu arasında birleşmeden çok ayrılma şartlarının konuşulduğunu düşünmekte ve Türklerin taleplerini Rum tarafının karşılamadığını, yapılan görüşmelerin içerik olarak bir sonuç getirmeyeceğini açıklamıştır. Şemiler Kıbrıs sorununu İsrail-Filistin sorununa benzetmektedir. İsrail'in hiçbir zaman Filistinlilerin kabul edebileceği bir öneri sunmadığını, bunun sonucunda bir çözümün bulunamadığını belirtmektedir.⁸⁴

Lefkoşe'deki bir konuşmasında Bülent Ecevit, yaptığı benzetmelerle Kıbrıs Türklerine cesaret verdi. Ecevit bir çocuğun doğması veya bir insanın yaşaması gibi, bir toplumun özgürlüğü için bağımsızlığının tartışılmaz bir gerçek olduğunu açıklamıştı. Uluslararası alanda tanınsa da tanınmasa da KKTC bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürecekti. Uzun yıllar baskı ve ambargolar altında varlığını sürdüren KKTC'nin, bağımsızlığını tartışmanın gereksiz olduğunu vurgulamıştı.⁸⁵

Davutoğlu'na göre, günümüz uluslararası sisteminde küreselleşmenin etkileri hızla yayılırken, toplumlar arası yakınlaşmanın ortaya çıkması gerekmektedir. Yaşanan gelişmelerin beklenenden farklı olması, toplumlar arası uzaklaşmayı ve ayrılmayı tetiklediği görülmektedir. Bu ayrılıklar, toplumların kendine ait olanı

⁸⁰ Uslu, *Türk ...*, s. 381.

⁸¹ "Paşa'ya Rum Oyunu", 11.11.2001, <http://www.hurriyet.com.tr/pasaya-rum-oyunu-38279856>, (Erişim: 16.4.2017).

⁸² Onur Öymen, *Uçurumun Kenarında Dış Politika: Eleştiriler, Yorumlar, Uyarılar*, 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012, s. 170.

⁸³ "Kıbrıs'ta Demokrasi 40 Yaşında", <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kibrista-demokrasi-40yasinda>, (Erişim: 29.9.2017).

⁸⁴ "Şemiler: Turgut Özal Ne Halleri Varsa Görsünler Dedi", 18.1.2017, <https://www.gundemkibris.com/manşetler/semiler-turgut-ozal-ne-halleri-varsagorsunlerdedih199549.html>, (Erişim: 26.9.2017).

⁸⁵ Ecevit, s. 283.

koruması gerekliliğini doğurmaktadır. Koruma güdüsüyle hareket eden toplumlar, karşı taraftan gelen her olguya tehdit algısıyla yaklaşmaktadır.⁸⁶ Böyle bir bakış açısına sahip olan dış politikanın, çözümden çok sorun oluşturduğunu savunan Davutoğlu, Kıbrıs'ta sürdürülen mevcut durumun değişmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Rum tarafına destek olan Avrupa'nın, geleneksel tavırlara devam etmesi çözümü zorlaştırmaktadır.⁸⁷

IV. KIBRIS SORUNU BAĞLAMINDA ULUSLARARASI ALANDAKİ GELİŞMELER

Adanın ekolojik durumu ve tarihi turistleri cezbederken, stratejik konumu uluslararası aktörlerin gözünden kaçmamaktadır. Adadaki askerî birliklerin varlığı, sahip olduğu üslerde bulunan silah ve teçhizatın, yüzölçümüne oranla çok fazla olduğu bilinmektedir.⁸⁸ Bombardıman uçakları üssü, elektronik casusluk tesisleri ve NATO'nun erken uyarı sistemleriyle donatılmış olması, adanın ağır bir biçimde silahlandırıldığını gösteren örneklerden biridir.⁸⁹ Kıbrıs jeopolitiği nedeniyle, küresel ve bölgesel ülkeler açısından önemli bir konuma sahiptir. Adanın konumu, bölgeler arası geçişler ve enerji kaynaklarının nakil yolları üzerindedir. Türkiye, adada yaşayan Türklerin haklarını korumanın yanında, güney sahillerinin güvenliği nedeniyle Kıbrıs'la ilgilenmektedir. Bunun yanı sıra adanın stratejik konumuna bağlı politikalar da uygulamaktadır.⁹⁰ Sistem içindeki devletin konumu ve devlet adına karar vericinin önemli etkileri dış politikada öne çıkan unsurlardır.⁹¹ Uluslararası ilişkilerde dış politikanın geri bildirimlere bakılarak düzenlenmesi, amacına ve zamanına uygun olarak uygulanması gerekir. Karar vericiler, çevreden gelecek olan baskılar ve siyasi geleceğine yönelik düşünceleri değerlendirerek karar almak zorunda kalmaktadır.⁹²

Kıbrıs sorununa uluslararası sistemde etkin olan aktörlerin müdahil olmaları, adanın stratejik konumundan kaynaklanmaktadır. ABD'nin, AT'nin, Sovyetler Birliği

⁸⁶ Davutoğlu, *Küresel ...*, s. 122.

⁸⁷ Davutoğlu, *Küresel ...*, s. 155.

⁸⁸ O'Malley and Craig, s. 13.

⁸⁹ O'Malley and Craig, s. 99.

⁹⁰ Davutoğlu, *Teoriden ...*, s. 98; Davutoğlu, *Stratejik ...*, s. 176-179.

⁹¹ Tarık Oğuzlu, "İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Bir Analizi", Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, ss. 28-29.

⁹² Ertan Efeğil, "Dış Politika'da Rasyonalite Sorunsalı: Libya Krizi Sırasında Türk Dış Politikasının Rasyonalitesi", Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, s. 3-7.

ve İsrail'in ada üzerinde politikalara sahip olması yadsınamaz bir durumdur. Kıbrıs'ta Rumları destekleyen Yunanistan, adaya etkisi en fazla olan devlettir. Adanın Ortadoğu ve Süveyş Kanalı'nın çıkışında olan konumu nedeniyle, bölge ülkeleri açısından da önemi artmaktadır. Kıbrıs sorunu, Avrupa-ABD, Avrupa-Ortadoğu ve Müslüman-Hıristiyan sorunu gibi başlıklar altında gündeme gelebilmektedir.⁹³ Bu başlık altında dikkat edilmesi gereken konu, aktörlerin dönemsel olarak değişen bakış açıları ve tarafların çıkar ilişkilerine bağlı sürdürülen politikalarıdır. Yaşanan gelişmeler ve uluslararası alanda etkin aktörlerin, çözüme yönelik yapıcı bir adım atmaması sonucu, Kıbrıs halkı ayrı yaşamaktadır. Sürenin uzaması, çözümü zorlaştırmakta, uzayan çözümsüzlük süreci nedeniyle, taraflar birbirine karşı daha sert olmakta ve çözümden uzaklaşmaktadır.⁹⁴

Ortadoğu'nun kaynaklarını kontrol etmek isteyen uluslararası güçler için Kıbrıs önemlidir. Bölge kaynaklarına sahip olmak isteyen her güç, öncelikle Kıbrıs'ı gündemine almak zorundadır. Tarih boyunca saldırı ve istiladan kurtulamayan Kıbrıs, amiral gemisi niteliğiyle Ortadoğu ve Süveyş Kanalı'nın gözetleme kulesi olarak görülmektedir. Kıbrıs, AT'nin de gündeminden düşmemektedir.⁹⁵ Jeopolitik konumundan dolayı bölge ülkeleri ve uluslararası aktörler için vazgeçilmez olan Kıbrıs'ta varılacak bir çözüm, çok yönlü değerlendirilmelidir.⁹⁶ Adada yaşayan toplumlar arasında bir çözüm bulmanın yanı sıra, çözümün küresel güçlerin çıkarına uygun olması gerekmektedir.⁹⁷

Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran Anayasa'nın, adada yaşayan halkın ihtiyaçlarına yönelik olmaktan çok, garantör devletlerin çıkarlarına uygun bir tarzı vardı. Dış güçler tarafından tasarlanan görüntüsüyle, halkına gerçek özgürlükler veren maddelerden yoksundu. Eleştirilerin başında, Anayasa'nın bağımsız bir Kıbrıs kurmak yerine, Sosyalist etkinin kırılmasına yönelik olması gelmektedir. Anayasa hazırlanırken amaç, Kıbrıs'ı Sovyet etkisinden kurtararak, Batı'nın kontrolündeki askerî tesislerin ve savunma sisteminin kurulmasıydı. Aynı zamanda antlaşmalar sonrası, Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanabilecek çatışmanın da önüne geçilmişti.⁹⁸

Kurucu antlaşmalarda, İngiltere'nin adada sahip olacağı üslerden çekilmesi

⁹³ Anıl Çeçen, *Kıbrıs Çıkmazı*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay., 2005, s. 28.

⁹⁴ S. Gülcan, s. 182.

⁹⁵ Çeçen, s. 22.

⁹⁶ Çeçen, s. 199.

⁹⁷ S. Gülcan, s. 168.

⁹⁸ O'Malley and Craig, s. 134.

durumunda, bu bölgenin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devredilmesi için Makarios ve Küçük girişimlerde bulunmuş, fakat İngiltere, Batılı güçlerin çıkarına aykırı olan bu başlığı açık bırakmıştı. İngiltere, gelecekte bu üsleri NATO'ya devredebileceği yönünde açıklamalar yaptı. Bu tartışmalardan anlaşılacağı gibi Kıbrıs'ı kuran anlaşmaların büyük bir bölümü, Batılı güçlerin ada üstünde etkisini koruyan maddelerden oluşuyordu. Böylece Kıbrıs, özgür olmayan bağımsız bir devlet olarak kurulmuş oldu.⁹⁹

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ve KKTC'nin ilân edilmesi, uluslararası alanda gündeme gelmektedir. BM, ABD ve AT ile ilişkilerde sürekli Türkiye'nin karşısına çıkmaktadır. 1974 müdahalesi sırasında, 14.8.1974 yılında Cenevre'de Kıbrıs müzakereleri yürütülürken, toplantıya başkanlık eden İngiltere Dışişleri Bakanı James Callaghan'ın sözleri önem arz etmektedir. Callaghan, Türkiye'nin başlattığı II. harekâtın haberini almış, toplantıya katılanlara; *Kıbrıs bugün Türk ordusunun esiri olmuştur, ama yarın Türk ordusu Kıbrıs'ın esiri olacak*, demiştir. Harekâtın II. evresi, Kıbrıs'ta yaşanan sorunların başlangıç tarihi olarak kabul edilebilir.¹⁰⁰

Uluslararası İlişkilerde, klasik dönemlerde uygulanan askerî kapasiteye dayalı politikaların yetersizliği görülmektedir. Uluslararası alana katılan yeni bir aktörün diğer aktörler tarafından tanınması, kimlik olgusunu ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle yalnızlık ve bağlantısız politikalar, günümüz uluslararası ilişkilerinde yeterli değildir. Yeni dönemde siyasi ve ekonomik birliklerin kurulması önem kazanmıştır.¹⁰¹ Yunanistan'ın çabaları ve GKRY'nin AT üyeliğine başvurması, Kıbrıs konusuna yeni bir hareketlilik getirdi.¹⁰²

Türk dış politikası karar alıcıları Kıbrıs sorununun çözümünde aceleci davranarak, ulusal çıkara zarar verebilecek kararlar almaktan kaçınması gerekmektedir. Uluslararası alanda sorunlar uzun zaman alabilmektedir. Kıbrıs sorununun, uluslararası alanda Türkiye'nin karşısına çıkması, taviz vermeyi gerektirmemektedir. Uluslararası alanda tanınma sorunu yaşayan KKTC, tarihte bu konumda olan tek ülke değildir. Çin ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan sınır sorunlarının çözülmesi uzun yıllar almıştır. Kuzey Kore ve Güney Kore arasında çıkan sorunlar da yıllardır sürmektedir. Dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan sorunlar göz

⁹⁹ O'Malley and Craig, s. 143.

¹⁰⁰ Öymen, *Silahsız ...*, s. 13.

¹⁰¹ Efeğil, *Dış Politika Analizi ...*, ss. 19, 33.

¹⁰² Tuncer, *Kıbrıs ...*, s. 114.

önünde tutulduğunda, Kıbrıs sorununu sakin ve ulusal çıkara uygun çözmek gerekir.¹⁰³

V. 1980'LERDE YAŞANAN ULUSLARARASI GELİŞMELERİN ÖZAL DÖNEMİNE ETKİLERİ

1980'lerin ilk yılları, uluslararası alanda istikrarsızlığın yaşandığı bir dönemdi. Türkiye'ye yakın olan bölgedeki gelişmeler, uluslararası alanda yaşanan değişime zemin hazırladı. ABD'nin bölgeye yakın duran politikaları, 23.1.1980'de Carter Doktrini olarak açıklandı. Böylece ABD, Körfez ülkelerine yapılan bir saldırıyı kendi çıkarına aykırı görüyordu.¹⁰⁴ Balkanlarda Yugoslavya'nın birliğini sağlayan Josip B. Tito'nun ölümü bölgede istikrarı bozdu.¹⁰⁵ 30.7.1980'de İsrail'in Kudüs'ü başkent olarak ilân etmesi, İslâm dünyasında şok etkisi yarattı. Türkiye olaya tepki olarak, bir kınama yayınladı ve Kudüs konsoloslüğünü kapattı. Askerî darbe sonrası, Türkiye-İsrail ilişkileri en alt düzeye indirildi.¹⁰⁶ Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat suikast sonucunda hayatını kaybetti. Türkiye'de yaşanan siyasi istikrarsızlık sonrası, darbe yapıldı.

Uluslararası alanda Kıbrıs sorununu etkileyen en önemli faktörlerden biri Soğuk Savaş'tı. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, Türk tarafı için zorlu bir sürecin başlaması ve ABD'nin değişen politikaları sonucunda KKTC tanınmadı. Yunanistan sürekli olarak Türkiye karşıtı girişimlerde bulundu. Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası alanda gelişen ilişkileri, Yunanistan tarafından tehdit olarak algılandı. Türkiye'nin Kıbrıs'ta çözüm aradığı her platformda, Yunanistan'ın karşı politikaları görüldü. Kıbrıs konusunun Türk dış politikasında sürekli öne çıkmasının nedenlerinden biri, Yunanistan'la yaşadığı bölgesel güç dengesine bağlı politikaları.¹⁰⁷

Bölgesinde ve içinde yaşanan istikrarsızlık ve karışıklıklar, Türkiye için yıpratıcı bir etkiye sahipti. Seçim kaygısı olmayan darbe hükümeti, dış politikada önemli tavizler vererek, Türkiye'nin elini zayıflattı.¹⁰⁸ Gazeteci Mehmet Barlas'a göre

¹⁰³ Öymen, *Silahsız ...*, s. 24.

¹⁰⁴ Baskın Oran, "1980-1990: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2", Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, s. 11.

¹⁰⁵ Tezcan, s. 726.

¹⁰⁶ Baykötan ve Dursun, s. 98.

¹⁰⁷ Ataman, *Mülakat*.

¹⁰⁸ Nail Alkan, "1980-1999 Dönemi Uluslararası Durum", Ed. Haydar Çakmak, 2. Baskı, *Türk Dış Politikası 1919-2012*, Ankara: Barış Kitap, 2012, s. 727.

Türkiye'nin çevresinde yaşanan gelişmeler, Batılı güçleri endişelendiriyordu. Sovyetlerin 1979'da Afganistan'ı işgal etmesi, aynı yıl Humeyni'nin İran'a dönmesi ve Polonya'da yapılan darbe, Batılı güçlerin hoşnut olmadığı durumlardı. Çevresinde yaşanan gelişmelerin yanında, Türkiye'deki iç karışıklık ve siyasî istikrarsızlık, endişelerin artmasına neden oldu. Yaşanan gelişmelerin yanında Irak-İran savaşı, bölgede istikrarın kaybolduğunu kanıtlar nitelikteydi. Batılı güçler için önemli olan, NATO'nun zarar görmemesiydi. 1974 Kıbrıs müdahalesi sonrası bozulan Türk-Yunan ilişkileri, ateşle çevrili bölgede NATO kanadında soğuk rüzgârların esmesine neden oldu. Böyle bir ortamda Sovyet etkisi bölgede rahat yayılmaya başlıyor, Sovyet politikaları bölge ülkelerine cazip geliyordu. Türkiye'de darbe hükümetinin aldığı kararlar, Batılı güçlerin derin bir nefes almasını sağladı. Dışişleri Bakanlığı'na haber vermeyen Evren, Rogers Planı'nı¹⁰⁹ kabul etti.¹¹⁰ Avrupa tarafında destek bulamayan askerî yönetim, ABD'ye yakın durdu ve ABD'nin desteğiyle, Yunanistan'la ilişkiler yumuşama dönemine girdi. Ancak bu durum 1981'de Papandreu'nun iktidara gelmesiyle çok uzun sürmedi.¹¹¹

KKTC'nin uluslararası alanda maruz kaldığı baskılar da, Türkiye'nin çözmesi gereken sorunlardandı.¹¹² İlâveten Balkanlarda yaşanan gelişmeler Türkiye için zor bir sürecin başlamasına neden oldu. 1984'te Bulgaristan'da Türklere yönelik baskıların artması sonucu Türkiye'ye göçler başladı.¹¹³ Türkiye sorun karşısında sessiz kalamadı ve vatandaşlarına kapıları açtı. Bulgaristan ve Yunanistan, Türk halkına kötü muamele yapmaya başlayınca, Türkiye'ye gelmeye başlayan vatandaşlar ülke için ağır bir yük olmuştu. Avrupa yolu üstündeki Yunanistan ve Bulgaristan'la aynı anda ilişkilerin bozulmasının olumsuz sonuçları olacaktı. Türkiye için bir göç dalgası da Irak'tan geldi. Saddam Hüseyin'in baskılarından kaçan Iraklılar, Türkiye'ye sığındı.¹¹⁴ Özal'ın aktif dış politikalarına engel olan istikrarsız ortam, ülke gelişimini durağanlaştırdı. İstikrarsızlığın yanında yaşanan küresel ekonomik kriz, Türkiye'nin ve birçok ülkenin dengesini bozdu. 19.10.1987'de Batı ekonomileri büyük bir sarsıntı yaşadı ve ABD

¹⁰⁹ Rogers Planı: 1974'te II. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Yunanistan, NATO'nun askerî kanadından çekilmişti. Yunanistan'ın NATO'ya dönme isteği o güne kadar Türk siyasetçiler tarafından pazarlık konusu yapılarak kabul edilmemişti. Bu planla Darbe hükümeti, karşılıksız olarak Yunanistan'ın NATO'ya dönmesini sağladı.

¹¹⁰ Birand ve Yalçın, s. 110.

¹¹¹ Fırat, s. 105.

¹¹² Muhittin Ataman, "Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm", Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, s. 382.

¹¹³ Oran, s. 14.

¹¹⁴ Oran, ss. 12-14.

borsasında büyük kayıplar oldu.¹¹⁵

VI. ULUSLARARASI ALANDA ETKİN OLAN AKTÖRLERİN KIBRIS SORUNUNA BAKIŞI

Uluslararası ilişkilerde ideolojiler, sistem içindeki aktörleri ve toplumları anlamlandırmak üzere kurulmuştur. Bireyi savunan, uluslararası alanı tüm toplumlar için ideal bir kalıba getirmeyi planlayan ideolojiler, toplumsal geleneklerden arınmış evrensel bir sistem kurmayı hedeflemektedir. Türk dış politikasının ideolojiler yerine, güvenlik odaklı bir bakışla yürütülmesi, uzun vadeli dış politikanın önünde bir engel oluşturmaktadır.¹¹⁶ Türkiye'nin, güvenlik kaygılarına paralel olarak Kıbrıs sorununu değerlendirmenin yanı sıra, bölge ülkeleriyle farklı kararlar izleyen Türkiye, BM'de ve uluslararası görüşmelerde çoğu zaman yalnız kalmıştır.¹¹⁷

Kıbrıs, etnik çatışma yaşanan diğer devletlerden farklı bir durumdadır. Adada yaşayan Türk ve Rum toplumu yanında Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğü vardı. Uluslararası alanda etkin olan aktörlerin müdahil olması, soruna farklı bir yön kazandırmaktadır.¹¹⁸ Kıbrıs konusunda Batılı devletlerden destek bulamayan Türk dış politikası yeni bir yön belirleyerek, Arap ülkeleriyle ticari ve siyasi ilişkilerine ağırlık verdi.¹¹⁹

A. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul Kararlarının Kıbrıs'a Etkileri

Kıbrıs sorununa BM'nin dâhil olması, 1954'te Yunanistan'ın başvurusuyla başladı. BM'nin, adadaki sorunları çözmek için çeşitli önerileri olmuştu.¹²⁰ BM Güvenlik Konseyi 4.3.1964'te aldığı 186 sayılı kararla, Kıbrıs'a uluslararası barış gücü yerleştirildi. GKRY'yi Kıbrıs'ın yasal temsilcisi olarak tanıması, soruna yeni bir boyut getirdi. Kıbrıs'ta BM gözetiminde toplumlar arası görüşmeler, 1968 yılından itibaren

¹¹⁵ "4 Soruda 1987 Borsa Krizi", 19.10.2016, <http://www.businessht.com.tr/piyasalar/haber/1312483-4-soruda-1987-borsa-krizi>, (Erişim: 22.2.2018).

¹¹⁶ Erol ve Ozan, *İdeoloji ...*, s. 371.

¹¹⁷ Bezen B. Coşkun ve H. Hakan Ediş, "Uluslararası Örgütler ve Dış Politika: Türkiye'nin Uluslararası Örgütlerde Artan Görünürlüğü", Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, s. 337.

¹¹⁸ Kissinger, s. 206.

¹¹⁹ Karpat, ss. 211-213.

¹²⁰ Tuncer, *Kıbrıs ...*, s. 212.

başladı. 1971 yılına kadar süren bu görüşmelerde sonuç alınamadı.¹²¹ 1974 müdahalesi sonrası BM Güvenlik Konseyi, 20.7.1974'te 353 sayılı kararla, adadaki askerlerin çıkarılmasını istedi.¹²² 1975'te ilan edilen KTFD, BM Güvenlik Konseyi tarafından kınandı. Konsey'in 12.3.1975'te aldığı 367 sayılı karar, toplumlar arası görüşmeleri öneriyordu.¹²³ 20.11.1979'daki 34/30 sayılı BM Genel Kurulu kararına göre, Kıbrıs'ın toprak bütünlüğü korunacak, yabancı güçler geri çekilecekti. Türkiye'nin yanında Pakistan, Bangladeş, Cibuti ve Suudi Arabistan karara olumsuz oy kullandı. 35 çekimser oy ve 99 kabul oyla karar onaylandı.¹²⁴

BM Genel Kurulu'nda, 37/253 sayılı kararı 13.5.1983'te alındı. Kararda 1977 ve 1979 yılında yapılan zirve toplantılarına atıf yapılarak, Kıbrıs'ta yaşanan krizin uluslararası huzur ve güvenliği tehdit ettiği belirtildi. Kararda ayrıca Kıbrıs Cumhuriyeti topraklarının yabancı güçler tarafından işgal altında olduğu konusu da gündeme geldi. Ayrılıkçı hareketler ve adanın yapısının bozulmaması için Kıbrıs Cumhuriyeti'nin desteklenmesi hükme bağlandı. Karar genel olarak, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bütünlüğüne vurgu yapmaktaydı.¹²⁵

BM Güvenlik Konseyi, bağımsızlığı kabul etmeyen 541 sayılı kararda, KKTC'nin ilânının 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti anlaşmalarına aykırı olduğunu belirtti. Pakistan'ın ret oyu verdiği Ürdün'ün çekimser kaldığı oylamada, KKTC'nin tanınmaması 13 oyla kabul edildi.¹²⁶ Karara göre, bağımsızlık ilânının geri çekilmesi gerekiyordu. Türkiye tarafından tanınmayan bu karara karşı, KKTC lideri Denктаş da geri adım atılmayacağı yönünde açıklamalar yaptı. Denктаş, BM'nin Çin'i ve Almanya'yı uzun yıllar tanımadığını, ama şu an iki devletin BM üyesi olduğunu söyledi.¹²⁷ Uluslararası alanda toprak, egemenlik ve topluma sahip olmak, bağımsız devlet olabilmek için yeterli kabul edilmekte ve bu durum uluslararası hukuka da aykırı değildir. KKTC'nin kabul edilmemesinin sebebi, tek yanlı olmasından Türkiye ile birlikte yapılmasından kaynaklanmaktadır. Dışardan bir müdahalenin bağımsızlık olarak kabul edilmeyeceği, Adalet Divanı kararında açıklanmıştır.¹²⁸

¹²¹ "Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi", http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakere-lerinin-baslangici.tr.mfa, (Erişim: 10.12.2017).

¹²² [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/353\(1974\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/353(1974)), (Erişim: 22.6.2018).

¹²³ http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/367, (Erişim: 22.6.2018).

¹²⁴ Tuncer, *Özal'in ...*, s. 63.

¹²⁵ http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/37/253, (Erişim: 15.2.2018).

¹²⁶ [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/541\(1983\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/541(1983)), (Erişim: 15.2.2018).

¹²⁷ Fırat, s. 108.

¹²⁸ "Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo", 26.6.2010, <http://www.icj-cij.org/files/case-related/141/16012.pdf>, (Erişim: 22.2.2018).

Zaten uluslararası alandaki aktörler KKTC konusuna çözüm bulmaktan çok, Türkiye'nin adada bulunan askerinin çekilmesi üzerinde durmaktadır.¹²⁹

11.3.1984'te BM Güvenlik Konseyi, 550 sayılı kararı açıklayarak, 541 sayılı kararın uygulanmasını istedi. Türkiye ile KKTC arasındaki Büyükelçilik atamalarını geçersiz kabul ederek, geri çekilmesi gerektiğini açıkladı. Pakistan'ın ret verdiği oylamada, ABD çekimser kaldı.¹³⁰ 17.1.1985'te, BM Genel Sekreteri'yle yapılan görüşmelerde çözüm umudu fazlaydı. Taslak Çerçeve Antlaşması'nda iki uluslu bir federal devlet oluşturulacak, Türk tarafının sahip olacağı toprak oranı %29 civarında olacaktı. Denkaş'ın kabul ettiği anlaşmayı, Kiprianu reddetti. Rum tarafının önerileriyle, 1985 Nisan ayında BM Genel Sekreteri'nin hazırladığı tasarı, Türk tarafınca eleştirildi ve reddedildi.¹³¹

12.3.1990'da 649 sayılı bir karar alan BM Güvenlik Konseyi, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne atıf yaparak, Kıbrıs'ta eşitlik temelinde iki toplumlu ve iki kesimli federal bir sistem kurulmasını önerdi. Toplumlar arası ilişkiler, azınlık veya çoğunluk üzerine değil, iki eşit toplum üzerine inşa edilmeliydi.¹³² BM'nin 11.11.1991'de aldığı 716 sayılı karara göre Kıbrıs, başka bir ülkeyle birleşemez ve ayrı bir yapıya dönüşemezdi. Karara Türk tarafı tepki göstermiş, Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyarak, yeni bir anayasal düzene kavuşması yönünde çözüm istemiştir.¹³³ Bunun sonucunda BM Genel Sekreteri Butros Gali, adada olabilecek bir çözüm önerisini taraflara sundu. 3.4.1992'de Gali, siyasi eşitlik, iki kesimli federal bir yapı ve uluslararası alanda tek bir kimliğe sahip devlet oluşturulmasını önerdi. BM'nin çözüm çabaları sonuçsuz kaldı. 19.11.1992'de bir rapor sunan Gali, sonuçsuz kalan çözüm çabalarının sorumlusu olarak Türk tarafını suçladı.¹³⁴

İlerleyen yıllarda BM, toplumlar arası görüşmeleri gündemde tutarak çözüm arayışında olmuştur. 1.7.1993'te başlayan Güven Artırıcı Önlemler Paketi'yle başlayan süreç, 2002'de başlayıp 2004'e kadar süren Annan Planı'na kadar farklı önerilerle ilerlemiş, fakat iki tarafın kabul edeceği bir anlaşma sağlanamamıştır.

¹²⁹ Rasim Koç, *Kıbrıs Basınında Kıbrıs Olayları*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2006, s. xxxviii.

¹³⁰ [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/550\(1984\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/550(1984)), (Erişim: 15.2.2018).

¹³¹ Uslu, *Türk ...*, s. 379.

¹³² <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/574/99/IMG/NR057499.pdf?OpenElement>, (Erişim: 3.3.2018).

¹³³ <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/52/IMG/NR059652.pdf?OpenElement>, (Erişim: 3.3.2018).

¹³⁴ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, ss. 455-456.

B. İslâm Konferansı Örgütü'nün Kıbrıs Kararları ve Uluslararası Alana Yansımaları

Türkiye'nin Kıbrıs konusunda İKÖ üyesi ve Arap ülkelerin desteğini alamamasının temelinde tarihsel kırgınlık vardı. 1955'te Bağlantısızların Endonezya'da yapılan Bandung Konferansı'nda Batı yanlısı açıklamalar yapan dönemin Dışişleri Bakanı F. Rüştü Zorlu, Bağlantısızlığı kınamıştı. 1956'da Mısır lideri Cemal Abdülnasır'ın Süveyş Kanalı'nı devletleştirmesine karşı Batı yanlısı tepkiler verildi. 1958'de Irak'ta kurulan cumhuriyete karşı çıkan Türkiye, Batı yanlısı Krallığın tekrar başa geçmesini savunmuştu. Tarihsel bir hata da Cezayir'in bağımsızlığı konusunda yaşandı. BM Genel Kurulu'nda Cezayir'in bağımsızlık oylamasında Türkiye, Fransa yanlısı oy kullanarak, bağımsızlığa karşı oy vermişti. Bu yaşanan olaylar bölge ülkelerinin de hafızasında silinmemiş, Kıbrıs'ın bağımsızlığının tanınmasında gün yüzüne çıkmıştı.¹³⁵ Cezayir sömürge devletlere karşı verdiği mücadelede, Atatürk'ü örnek almıştı. Zor koşullara rağmen bağımsızlık mücadelesini BM'ye taşımayı başarmıştı. Türkiye'nin sömürge devletleri lehine oy vermesi, Cezayirliilerin unutamayacağı bir darbe olmuştu.¹³⁶

Türk dış politikası tarihinde yaşanan olumsuz hamlelerin karşılığı, KKTC'nin tanınması konusunda görüldü. Tarihsel olarak Batı yanlısı politikalar izleyen Türkiye, bölgesine uygun hareket etmediği dönemler sergiledi. İslâm ülkelerine karşı uzak durmanın temelinde, laiklik tehlikesi görüldü. BM'nin Kıbrıs konusundaki kararı Genel Kurul'da oylanırken, destek bulunamadı. Türkiye ve Kıbrıs Türkleri aleyhine olan karar, birkaç ülkenin olumsuz oyuna karşı kabul edildi. 1964'te yapılan oylamada GKRY, Kıbrıs'ın temsilcisi olarak kabul edildi. ABD, İran, Pakistan ve Arnavutluk Türkiye yanlısı oy kullandı. 54 çekimser oyu, Sosyalist ve NATO üyesi devletler verdi. 47 kabul oyu veren ülkelere bakıldığında, Üçüncü Dünya devletlerinin olduğu görüldü. Mısır ve Suriye gibi devletlerin Türkiye yanlısı oy vermemesi, bölgesine kapalı olan dış politikanın olumsuz sonuçlarıydı. KKTC'nin örgütlere ve birliklere üye olması, toplantılara katılması yönünde girişimlerde bulunuldu. 1987'de Kuveyt'te yapılan İKÖ Zirvesi'nde KKTC'ye yer verildi. Rum Yönetimi'nin Sosyalist ve

¹³⁵ Müge Aknur, "Bağımlılık Yaklaşımı ve Türk Dış Politikası; Merkez Yanlısı Dış Politikadan Merkez Karşısı Dış Politikaya: Kıbrıs Barış Harekâtı", Ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 39-40.

¹³⁶ Öymen, *Ulusal ...*, s. 52.

Bağılantısız ülkelere yakın politikalarına karşı KKTC'nin konumunu güçlendirmek gerekiyordu. İKÖ toplantılarındaki kararların uluslararası alanda desteklenmesinin sağlanabilmesi sonucunda, KKTC'nin tanınma sorunu aşılabiliirdi. Bunun yanında İKÖ üyesi birçok devletin, BM'de farklı davrandığı da gözlerden kaçmadı.¹³⁷

Özal öncesi dönemde, İKÖ'nün İslâmî bir amaçla kurulmuş olmasını, laiklik ilkesine aykırı gören Türkiye üye olmamıştı.¹³⁸ İKÖ üyesi devletlerle ilişkilere önem veren Özal, uluslararası alanda karşısına çıkan sorunlarda bu ülkelerin desteğini almak istiyordu.¹³⁹ Özal'ın etkisiyle 25.1.1981'de başlayan İKÖ toplantılarına, Türkiye ilk kez Başbakanlık düzeyinde katıldı. Aynı toplantıya, daha önce gözlemci olarak katılan Kıbrıs Türk Yönetimi, bu toplantıya KTFD ismi altında katıldı. Ocak 1984'te yapılan İKÖ toplantısına Cumhurbaşkanlığı düzeyinde Evren katıldı.¹⁴⁰ 5-11.12.1983'te Dakka'da İKÖ Dışişleri Bakanları toplantısı yapılmıştı. Bu toplantıda Kıbrıs konusu da görüşülmüştür. KKTC'nin bağımsızlık ilânının üstünden henüz bir ay geçmemişti. İKÖ üyeleri Kıbrıs'ta iki toplumun varlığını kabul ediyordu. Fakat üye devletlerin bağımsızlığı tanıma konusunda çekinceleri vardı. Türkiye'nin, İKÖ üyesi devletlerden KKTC'yi tanımaları yönündeki isteği olumlu karşılanmıyordu. İKÖ üyeleri Kıbrıs konusunda olduğu gibi, 1986'da Bulgaristan'daki Türklere yönelik baskılar konusunda da etkin bir karar almadı. Dolayısıyla İKÖ'nün Türkiye yanlısı kararları, sınırlı kalıyordu.¹⁴¹ Bölgesel işbirliğini artırmak için Özal, Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün çalışmalarını yaygınlaştırma yoluna gitti. Türkiye, İran ve Pakistan'la kurulan örgüte, 1992'de Türk Cumhuriyetleri de üye yapıldı. Türk ve Müslüman ülkelerle birlikte hareket ederek, merkez ülke olmanın temelini atmayı hedeflemişti.¹⁴² Türkiye'nin desteğiyle KKTC, Müslüman ülkelerin toplantılarında yer almıştı. Türkiye, 1980'lerde İKÖ içinde faaliyetlerini artırarak, bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirdi. Darbe hükümeti döneminde başlayan yoğun ilişkiler sonucunda Başbakan Bülend Ulusu, İKÖ'nün zirve konferansına katılmıştı. Bu toplantıda, KKTC de Denктаş tarafından temsil edilmişti.¹⁴³

¹³⁷ Mehmet B. Uludağ, "Uluslararası Örgütlerde Türk Dış Politikası: Tarihsel Bir Bilanço", Ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 259-263.

¹³⁸ Ataman, "Özal ...", ss. 377-381.

¹³⁹ Tuncer, *Özal'ın ...*, s. 38.

¹⁴⁰ Balcı, *Türkiye ...*, s. 205.

¹⁴¹ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, s. 128.

¹⁴² Ataman, "Özal ...", ss. 377-381.

¹⁴³ Fırat ve Kürkçüoğlu, s. 127.

KKTC'nin tanınmasına yönelik sınırlı adımlar atıldı. Uluslararası alandan gelen tepkiler, aktif bir tanıma politikasını yürütmenin önündeki en büyük engeldi. İKÖ üyesi devletlere bağımsızlığı tanımaları için ziyaretler yapıldı. Cumhurbaşkanı Evren'in kaleme aldığı bir mektup, ziyaret edilen devletlere sunuldu. Buna karşın, BM'nin bağımsızlığın tanınmaması yönündeki kararı ziyaret edilen devletler üstünde baskı oluşturuyordu. KKTC'yi ilk tanıyan devlet Bangladeş oldu, fakat ABD'nin bu karara tepki göstermesi sonucu tanımaktan vazgeçti. Ziyaret edilen devletlerin tanıma konusunda istekli görünmemesi, endişeleri artırdı. İKÖ toplantılarında yapılan önerilere de olumlu bir karşılık alınamadı, ancak BM'nin tanımama kararına tepki gösterildi. İKÖ üyesi olan devletlerden alınan destek, sadece bu konferansta görülüyor, BM'de yapılan görüşmelerde destek vermiyorlardı.¹⁴⁴ İlerleyen yıllarda İİT ismi altında faaliyetlerine devam eden örgütün, Kıbrıs politikası uluslararası alanda etkin olan aktörlerin politikalarına yakın olmuştur.

C. Avrupa Topluluğu'nun Kıbrıs Politikası ve Soruna Müdahil Olması

1960'lı yıllara uzanan AT ve Rum Yönetimi birlikteliği, 1990'da Rum Yönetimi'nin Topluluğa üyelik başvurusuyla yeni bir boyut kazanmıştır.¹⁴⁵ Aslında 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti, AT yolundaki ilk adımını 1962'de AET'ye katılım başvurusu ile atmıştı. AET, belirli dönemlerde Kıbrıs'a ekonomik yardımlar yaptı. AT'nin GKRY ile artan ilişkisine paralel olarak, KKTC ile ilişkisi düşüş gösterdi.¹⁴⁶

Avrupa Topluluğu'nun, Kıbrıs ve Yunanistan'la Türkiye ilişkilerine dâhil olması, 1981'de Yunanistan'ın üyeliğiyle artmaya başladı. Yunanistan'ın Topluluğa üyeliği sonucu, Türkiye karşısında üstünlüğü gözle görülür şekilde arttı. Türkiye ile AT ilişkileri, Yunanistan'ın çıkarına göre şekillendi. 1981'den itibaren iktidarda olan Papandreu'nun Türkiye karşıtlığı, Türkiye ile AT ilişkilerini olumsuz etkiledi. Ticarî ilişkilerden, siyasî ilişkilere ve üyelik başvurularına kadar birçok konuda, Türkiye ile AT ilişkilerinde sorunlar çıktı.¹⁴⁷

Aslında Özal, Avrupa ülkeleriyle ilişkilere önem veriyordu. Bu ülkelerin

¹⁴⁴ Yavuzalp, ss. 230-237.

¹⁴⁵ S. Gülcan, s. 174.

¹⁴⁶ Tuncer, *Kıbrıs ...*, ss. 206-207.

¹⁴⁷ Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, "Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler", Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, s. 86-87.

taleplerine ve önerilerine uygun politikaları vardı. Özellikle Yunanistan'la ilişkilerde ve Kıbrıs konusunda yaşanan sıkıntıları aşmak için uğraştı. Ekonomik işbirliği, Türkiye'yi daha ileri bir seviyeye getirecek ve AT içinde önemli bir konuma sahip olacaktı. Özal hükümeti kurduktan kısa bir süre sonra, Avrupa ülkelerine ziyaretler başladı. AT'ye üye olma yönünde atılan adımlar sonucunda, finansal destekler alındı. Yunanistan'la ilişkilerde, komşuluk ve dostluk mesajları verildi. İlişkilerin düzelmesi, ekonomik ve siyasî işbirliği çağrısında bulunuldu. Kıbrıs konusunda, dostluk ve çözüm odaklı açıklamalar yapıldı. Özal'ın çözüm yanlısı tavırları uluslararası alanda dikkat çekiyordu.¹⁴⁸

14.4.1987'de resmi başvuru yapılarak tam üyeliğin ilk adımı atılmış oldu. Bu adımlar atılırken Özal, gelecek olan tepkileri göze alarak, üyelikte ısrarlı olmanın önemine vurgu yaptı. Üyeliğin önemini vurgulayan Özal, ülke genelinde faydalarının benimsenmesine yönelik açıklamalarda bulundu. Özal'ın uygulamak istediği ekonomik gelişmelerin tamamlanabilmesi için gerekli olan AT üyeliği, uluslararası alana açılmayı sağlamanın önemli bir basamağını oluşturuyordu. Özal'ın hedefi, Avrupa ülkeleriyle ticareti geliştirmektir.¹⁴⁹

Türkiye'nin AT üyeliğine Yunanistan karşı çıkmasına rağmen, başvuru Konsey'e gönderildi. Avrupa ülkelerine göre, Türkiye'nin birçok konuda eksiği vardı. Yunanistan, Kıbrıs, azınlık ve Ermeni sorunu konularında Türkiye, eleştirilerden kurtulamıyordu.¹⁵⁰ Eleştirilerin bazıları kabul edilirken, bazılarına sert tepkiler veriliyordu. Azınlık hakları konusunda adımlar atıldı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı tanındı.¹⁵¹

Yunanistan'ın AT üyeliğine kadar, Kıbrıs konusu ve Türkiye-Yunanistan ilişkilerine eşit yaklaşan AT, bu tarihten sonra Yunan tezlerine yakın yol izledi. 1988'den sonra söylemlerinde Kıbrıs sorununa açıkça taraf olan AT, Kıbrıs'ı Türkiye-AT sorunu olarak görmeye başlamıştı.¹⁵² Aslında Topluluk içinde yaşanan gelişmeler sonrası, Yunanistan'a karşı olumsuz bir bakış vardı. 1994'te AB'nin dönem başkanlığını yürüten Yunanistan, birçok eleştiri almıştı. AB üyesi devlet yöneticileri, Yunanistan'ın Topluluğa üye olmasının hata olduğunu düşünüyorlardı.¹⁵³

¹⁴⁸ Dağı, ss. 251-261.

¹⁴⁹ Erhan ve Arat, s. 90-95.

¹⁵⁰ Dağı, s. 268.

¹⁵¹ Dağı, s. 279.

¹⁵² Yonca Özer, "Kıbrıs Meselesinin Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerindeki Rolü", Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, s. 559.

¹⁵³ Huntington, s. 237.

Türkiye'nin AT ile yaşadığı sorunların başında gelen Kıbrıs sorunu, AT için farklı bir konuma sahipti. AT'ye göre Kıbrıs, uluslararası alanda gerekli olan güç ve rekabet konusunda Topluluk için önemli bir yere sahipti. AT uluslararası alanda etkin bir rol oynamak, kendi gücünü göstermek ve ABD'nin uluslararası alandaki etkisini bir nebze olsun hafifletmek için, Kıbrıs konusuna müdahil oldu. 3.7.1990'da GKRY'nin, üyelik başvurusu sonrası AT'nin adaya ilgisi arttı. Rum Kesimi'nin üyelik başvurusuna, Türkiye tepki gösterdi. Tepkinin sınırlı kalmasındaki en önemli nedenlerin başında, iç siyasî sorunlar ve KKTC yönetimiyle arasında olan görüş ayrılıkları geliyordu. Kıbrıs sorunu, Türkiye ve AT arasındaki görüş ayrılığını artırdı. AT, adadaki sorunu toplumlar arası çözüm bulmaktan ileri taşıyarak, Türkiye'ye karşı koz olarak kullandı.¹⁵⁴ Denктаş yaptığı açıklamalarda AT'nin, Kıbrıs'ı göstererek Türkiye ile ilişkilerinde olumsuz bir tutum takınmaması gerekiyordu. Denктаş'a göre Kıbrıs Topluluğa üyelik için bir sorun olarak görülüyorsa, GKRY ve Yunanistan'ın da üye olması engellenmeliydi.¹⁵⁵

1990'lı yıllara gelindiğinde AT, Kıbrıs sorununa doğrudan müdahil oldu. GKRY'nin AT üyelik başvurusuna olumlu cevap veren AT, adada çözümü zora sokacak bir adım attı. Üyelikle Rum Yönetimi'nin elini güçlendirmesi, Türkiye ve Kıbrıs Türklerini zora soktu.¹⁵⁶ İlerleyen yıllarda AT'nin KKTC'yi tanımamaktaki kararlı tutumu, Kıbrıs Türklerini Rum Yönetimi altında yaşamaya zorlayan nitelikteydi.¹⁵⁷ GKRY'nin, uluslararası alanda ve BM'de kabul görmesi önemli bir avantajdı. Bunun farkında olan Rum Yönetimi'nin, adada yaşayan Türklerle ortak bir yönetime ihtiyacı yoktu. Türk tarafının önerilerini dikkate almayan Rum Yönetimi, adanın karar vericisi olarak kendini görüyordu.¹⁵⁸ AT'nin başvuruyu normal değerlendirmesine, KKTC'nin itirazı sert oldu. Buna karşı Türkiye karara fazla tepki vermemiş, AT'yle ilişkilerinin zarar görmesini istememiştir.¹⁵⁹

Yunanistan, GKRY'nin üye yapılmaması karşısında tüm AT çalışmalarına engel olacağını bildirmişti. AT'nin Soğuk Savaş sonrası Balkan ülkelerine yönelik genişleme sürecinde yaşanan bu sorun Topluluğu zor duruma düşürdü. Çünkü Yunanistan, genişlemeyi engelleyen kararlar verecekti. AT, üyelerinin zararına olan

¹⁵⁴ Fırat, s. 453.

¹⁵⁵ M. Yılmaz, s. 48.

¹⁵⁶ Çeçen, s. 122.

¹⁵⁷ Çeçen, s. 126.

¹⁵⁸ Tuncer, *Kıbrıs ...*, s. 127.

¹⁵⁹ Tuncer, *Kıbrıs ...*, ss. 130-131.

kararlar almaktan çekiniyordu. Bu duruma paralel olarak, üyesi olan Yunanistan'a hem Birlik içinde hem uluslararası alanda destek verdi.¹⁶⁰

Yunanistan'ın, Rum tarafıyla birlikte hareket etmesi kaçınılmaz bir sonuçtu. GKRY'nin AT üyeliğinde önemli etkileri olan Yunanistan, Kuzey kesimde kalan Rumların mülkiyetine dönmesini talep ediyordu.¹⁶¹ Bunun yanında Kıbrıs sorununu gündemde tutabilmek için bölgede güvenliğin olmadığına dair söylemleri vardı. Enerji nakil yolları üzerinde olan ada Yunanistan'ın etkisiyle, Türkiye-AT ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Yunanlılar AT'de sorunları sürekli gündeme getirerek, Türk tarafının hareketlerini kısıtlıyordu. Türkiye'nin NATO üyesi olması, coğrafi olarak enerji kaynaklarının geçiş yolunda bir merkez olması, Yunanistan'ın istemediği bir durumdu. Türkiye'nin sahip olduğu avantajı, Kıbrıs'la bütünleştirmesini engellemeye çalıştı.¹⁶²

Soğuk Savaş sonrası Kıbrıs sorunu daha fazla AT gündemine geldi. AT üyesi olan Yunanistan, Topluluk içindeki etkinliğini kullanarak Kıbrıs sorununu kendi lehine sonuçlandıracak adımlar attı. Bölgede etkisini artırma çabasında olan AT için Kıbrıs, stratejik öneme sahipti. Yunanistan'ın çabaları sonrası AT, Kıbrıs'ın Topluluğa üye olması yönünde çalışmalar yaptı. Kıbrıs'ı üyeliğe alarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD karşısında bölgede söz sahibi olmayı başarmıştı.¹⁶³ Rum Yönetimi'nin üyeliği sonrası AT, bölgede ABD politikalarını dengeleyebilmeyi başarabilecekti. Ortadoğu ve petrol yataklarına yakınlaşan AT, önemli bir noktada stratejik üstünlük sağlamıştı.¹⁶⁴

1.11.1993'te Maastricht Antlaşması, diğer adıyla Avrupa Birliği Antlaşması yürürlüğe girdi. AB'nin Kıbrıs'ta tek taraflı hareket etmesi, Türk tarafını zor durumda bırakan politikaları artarak devam etmiş ve GKRY'nin Kıbrıs ismi altında 1.5.2004'te üyeliğe kabul edilmesiyle, Kıbrıs sorunu daha karışık bir hale dönüşmüştür.

Uluslararası alanda yaşanan dinler arası diyalog ve buna karşı ileri sürülen medeniyetler çatışmasının Kıbrıs sorununa etkisi olduğu tartışmaya açıktır. Adada yaşayan iki toplumun farklı dil, din ve kültüre sahip olmasının, Kıbrıs sorununa olan etkileri değerlendirilebilir. Batı yanlısı Ortodoks GKRY, diğer taraftan Müslüman

¹⁶⁰ Öymen, *Ulusal ...*, s. 18.

¹⁶¹ Tuncer, *Kıbrıs ...*, s. 210.

¹⁶² M. Fatih Tayfur, "Akdeniz'de Bir Adanın Kalın Uçlu Bir Kalemlle Yazılmış Hikâyesi: Kıbrıs", Ed. Oktay Türel, *Akdeniz'de Bir Ada: KKTC'nin Varoluş Öyküsü*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, ss. 42-45.

¹⁶³ Çeçen, s. 112.

¹⁶⁴ S. Gülcan, s. 181.

KKTC'nin çıkarlarının çatışması kaçınılmaz görünmektedir. AT'nin adadaki soruna müdahil olması, çözümsüzlüğü tetikleyen nitelikler taşımaktadır. Davutoğlu'na göre Avrupa, gelenekçi bir felsefeye sahiptir. Gelenekçi görüşe sahip olan toplumların, farklı bir kültürü veya toplumu kabullenmedikleri görülmektedir. Bu görüşe göre, Avrupa'nın din ve kültür temelli bakışına, İslâm ülkeleri daima zıt düşmektedir. Farklı kültürlerin bir arada yaşadığı toplumlara, genellikle İslâm coğrafyalarında rastlandığını belirtmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde uzun yıllar bir arada yaşayan toplumların, nasıl olur da günümüz uluslararası sisteminde çatışır hale geldiği, tartışılması gereken bir konudur.¹⁶⁵ Uluslararası alanda yaşanan gelişmelere, Avrupa devletlerinin farklı baktığı görüşünde olan Davutoğlu, din farkından dolayı Avrupa'nın farklı politikalarını eleştirmektedir. Etnik, kültür ve din farkı olan toplumların çatışan çıkarları söz konusu olduğunda, Avrupa'nın kendine benzeyen tarafı desteklediği görülmektedir.¹⁶⁶

Ç. ABD'nin Kıbrıs Politikaları ve NATO Etkisi

1988'de *Guardian*'da, ABD'nin adadaki soruna bakışını öne çıkaran bir ayrıntı göze çarpmaktaydı. Bu yayında, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball'ın 1964'te yaptığı açıklamalarına yer verildi. Ball, Kıbrıs'taki sorunun çözümü için tek yol olarak, adada bölünmenin gerektiğini açıklıyordu.¹⁶⁷ 16.2.1964'te Ball, Kıbrıslı Rumların barış ve çözüm yerine, adada Türkleri öldürmek için yollar aradığını ABD yetkililerine bildirmişti.¹⁶⁸ O yıllarda bölünmeyi savunan ABD, Soğuk Savaş sonrası bölünme karşıtı söylemlerde bulundu. Kıbrıs'taki iki toplumun birleşerek tek devlet olmasını savunarak, Türklerin ayrılmasına karşı olduğunu açıkladı.¹⁶⁹

ABD Soğuk Savaş döneminde, Rumların Sovyetlere yakın politikalarını engellemeye yönelik politikalar izledi. ABD'nin Kıbrıs siyaseti bir taraftan Rum yanlısı davranarak komünizmin adada yayılmasını önlemek, diğer tarafta NATO üyesi iki ülkenin çatışmasını engellemektir.¹⁷⁰ ABD'nin Kıbrıs'a yönelik politikalarında,

¹⁶⁵ Davutoğlu, *Küresel ...*, ss. 22, 32.

¹⁶⁶ Davutoğlu, *Küresel ...*, s. 121.

¹⁶⁷ O'Malley and Craig, s. 16.

¹⁶⁸ Cihat Göktepe, "Türkiye'de 27 Mayıs Darbesi Sonrası İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1961-1964)", Ed. Adem Çaylak vd., *Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Savaş Yay., 2011, s. 413.

¹⁶⁹ Çeçen, s. 111.

¹⁷⁰ Tuncer, *Kıbrıs ...*, s. 211.

bölgesel denge gözetilerek, NATO üyesi iki ülke arasında sorunların azaltılmasına özen gösterildi.¹⁷¹ Türkiye ile ABD arasında zaman zaman kritik görüş ayrılıkları yaşandı. Bunların başında, Kıbrıs ve buna bağlı olarak Yunanistan'la ilişkiler, Ermeni sorunu gibi konular gündeme geliyordu.¹⁷² 1990'lı yılların başında ABD Kongresi'nde ilk kez Ermeni soykırımı tasarısı Özal döneminde görüşülmeye başlandı. Özal'ın aktif politikası sonucunda tasarı reddedildi.¹⁷³ Tasarı ABD Kongresi'nde görüşüldüğü sırada, Mesut Yılmaz Dışişleri Bakanlığı (1987-1990) görevinden istifa etti. Özal'a göre istifanın zamanlaması yanlıştı.¹⁷⁴ Özal'ın 1990'daki ABD ziyareti sırasında Dışişleri Bakanı olan Ali Bozer de henüz on ayını tamamlayamadan (1990), istifa ederek yurda döndü.¹⁷⁵

ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımları koz olarak kullanması, Türkiye'yi zor durumda bırakıyordu. KKTC'nin ilânı sonrası, Rum lobisi ABD Kongresi'nde baskıyı artıran çalışmalar yaptı.¹⁷⁶ ABD'de güçlü olan Rum lobisi, Rumlara olan sempatiyi artırıyordu. Fakat iktidara gelen Papandreu'nun ABD karşıtı söylemleri ve uygulamaları, iki ülke arasında ilişkileri gerginleştiriyordu. Papandreu, SSCB ile ilişkileri geliştirdi, ABD'nin 1986'da Libya'yı bombalamasını eleştirdi. AT üyeliği sonrası Yunanistan'ın, ABD karşıtlığı artarak devam etti. Yunanistan'ın bu tutumu, ABD Kongresi ve Başkanı'nın farklı bakışlara sahip olmasına neden oldu. 1980'lerin sonuna doğru ABD, Denктаş'ı indirmek istedi. Özal'ın da desteklediği Nadir'i, KKTC yönetimine getirmek istedi. Fakat Nadir bu teklifi kabul etmedi.¹⁷⁷ Denктаş'ın uzlaşmaz tavırlarından sıkılan ABD'nin Kıbrıs temsilcisi, Nadir'le Londra'da görüştü. 1989 yılı Aralık ayında yapılan bu görüşmede Nadir'e, Denктаş'ın yerine KKTC'nin Cumhurbaşkanı olması teklif edildi. Nadir, İngiltere'nin zengin ve başarılı iş adamları arasındaydı. Bu durum, uluslararası alanda etkin olan aktörlerin de gözünden kaçmıyordu. 1990 yılının sonlarına doğru Nadir, sahtekârlık suçundan dolayı yargılandı. İngiltere tarihinde görülmemiş, bir kefalet istendi.¹⁷⁸

Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesine yönelik ABD'nin uyguladığı silah ambargosu, Türk tarafını zor durumda bıraktı. ABD Dışişleri Bakanlığı yapmış olan

¹⁷¹ S. Gülcan, s. 180.

¹⁷² Uzgel, "ABD...", s. 50.

¹⁷³ Özdemir, s. 337.

¹⁷⁴ Yavuz, s. 197.

¹⁷⁵ Özdemir, s. 372.

¹⁷⁶ Uzgel, "ABD...", s. 54.

¹⁷⁷ Uzgel, "ABD...", ss. 59-61.

¹⁷⁸ Tim Hindle, *Asil Nadir Olayının İç Yüzü Kıbrıs mı?*, Çev. Kemal Çiftçi, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1992, s. 237.

Dick Cheney'in yazdığı bir kitapta gerçek ortaya çıktı. Ambargonun, ABD'deki Rum lobisinin etkisiyle uygulandığını yazdı. Rum lobisinin etkin olması sonucu, ABD Türkiye ilişkilerinde sorunlar yaşanmasına tek örnek bu değildi.¹⁷⁹

Kuruluş antlaşmalarında Kıbrıs Cumhuriyeti, NATO ülkelerinin kontrolünde olan bir devlet olarak kuruldu. İngiltere'nin adadaki askerî üslerini koruması, Kıbrıs'ta Sovyet politikalarının önüne geçilmesini sağlamış, Kıbrıs Avrupa'nın etkisinde kalmıştı. Bunun yanında İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin kontrolünde kalan ada, bir anlamda NATO'ya bağlanmıştı.¹⁸⁰ Dönemin NATO Genel Sekreteri (1957-1961), Belçika eski başbakanı ve sosyalist Paul H. Spaak, Kıbrıs'ın herhangi bir ülkeye bağlı olmadan bağımsız olması yönünde açıklamalar yaptı. İngiltere karşı çıkarak, bu öneriler doğrultusunda Kıbrıs'ın sosyalist bir rejimin kontrolüne geçmesinin önünü açabileceğini belirtti.¹⁸¹

D. Garantör İngiltere'nin Kıbrıs Politikaları

Kıbrıs'ın stratejik konumu nedeniyle İngiltere, Kıbrıs'ta kendi çıkarına uygun politikalar izlemekte, toplumlar arası sorunları dikkate almamaktadır. Adada sahip olduğu üsler, İngiltere'nin bölgede ağırlığını artırmaktadır. Çözüm çabalarına destek vermek yerine soruna yenilerini ekleyerek, çözümsüzlüğü sürdürme çabası içindedir. GKRY'yi adanın temsilcisi olarak görmekte, üslerini korumak için oluşacak farklı bir yapılanmayı engellemektedir.¹⁸²

Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmadan önce İngiltere Avam Kamarası'nda, Kıbrıs sorununun çözülebilmesinde tek yol olarak bölünmeyi savunan açıklamalar yapılmıştı. İngiltere'nin böyle bir açıklama yapmasının sebebi, Türkiye'nin Kıbrıs'a olan ilgisini artırarak Yunanistan'ı köşeye sıkıştırmaktı. Adada yaşayan Rumların isyanları ve Yunanistan'ın adaya sahip olma istekleri azalacak, Kıbrıs'ta İngiltere hâkimiyeti sürdürülebilecekti. Türkiye, 28.12.1956'da kendi güvenliğini gerekçe göstererek Kıbrıs'ta karakol talep etti ve bölünmeyi destekler açıklamalarda bulundu.¹⁸³ İngiltere'nin Kıbrıs'ta, hava üssü kurabileceği bir alana ihtiyacı vardı. İngiltere istediği alana sahip olduktan sonra adanın, Türkler ve Rumlar arasında bölünmesi, bir sorun

¹⁷⁹ Öymen, *Silahsız ...*, s. 218.

¹⁸⁰ O'Malley and Craig, s. 144.

¹⁸¹ O'Malley and Craig, s. 100.

¹⁸² Tuncer, *Kıbrıs ...*, s. 210.

¹⁸³ O'Malley and Craig, s. 89.

olmayacaktı.¹⁸⁴

İngiltere, 1960 yılında yapılan Kıbrıs Cumhuriyeti kuruluş antlaşmalarında, Kıbrıs için olumsuzluk taşıyan maddelere yer vermişti. İngiltere'nin sahip olduğu askerî üslere yapılan saldırılardan etkilenecek olan Kıbrıs, bu konuda bir güvenceye sahip değildi. Menderes'in, İngiltere savunma bakanına Kıbrıs'ın savunması hususunda sorduğu bir soruya, Bakan 1960 antlaşmalarını imzalayanların hata yaptığını belirtti. İngiltere'nin Ortadoğu'da girdiği herhangi bir savaş durumunda Kıbrıs tehdit altında olacaktı. Makarios, antlaşmaları imzalarken bu konuya dikkat çekmişti, fakat İngiltere konuyu tartışmamıştı.¹⁸⁵

ABD ile birlikte Doğu Akdeniz'de konumlarını güçlendirmek üzere politikalar yürüten İngiltere, Kıbrıs'ta atılacak her adım ve öneriye kendi çıkarlarına göre bakmakta, gerektiğinde çıkarlarını korumak için zorlayıcı diplomasi uygulamaktadır.¹⁸⁶ KKTC'nin ilânına Yunanistan ve Rum Yönetimi'nin yanında İngiltere de hemen tepki gösterdi. Margaret Thatcher, Evren'e bir mektup göndererek bağımsızlığın geri çekilmesini istedi. Uluslararası alanda KKTC'yi tanımak isteyen devletlere baskı uygulamaktan çekinmemişti.¹⁸⁷ Müslüman ülkelerdeki Büyükelçiliklerine haber göndererek, buldukları ülke yönetimlerine bağımsızlığı tanımamalarını iletmelerini talep etmişti.¹⁸⁸

Bağımsızlık ilânına tepki göstermesine rağmen çözüm için öneriler sunan İngiltere, garantör ülkeler arasında bir toplantı düzenledi. Londra'ya giden Türkiye Dışişleri Bakanı İler Türkmen, İngiltere Dışişleri Bakanı Geoffrey Howe ile görüşmüştü. Türkmen görüşmede bağımsızlık ilânının sürpriz olduğunu, Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen Denктаş'ın KKTC'yi ilân etmesinin engellenemediğini açıklamış, Türkiye'nin tanımak zorunda kaldığını dile getirmiştir.¹⁸⁹

Kıbrıs konusunda, Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkiler dönemsel olarak inişli çıkışlı olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler Özal döneminde artmıştır. Özal ve Thatcher'in uyuşan politikaları ve ekonomik çıkarları, olumlu gelişmeler sağlamıştır.

¹⁸⁴ O'Malley and Craig, s. 92.

¹⁸⁵ O'Malley and Craig, s. 145.

¹⁸⁶ Sinan Oğan, "Rusya Federasyonu'nun Kıbrıs Politikası", 6.2.2005, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/603-rusya-federasyonu-nun-kibris-politikasi>, (Erişim: 4.3.2018).

¹⁸⁷ Hande Erol, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluş Süreci", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 17 (Eylül 2015), s. 309.

¹⁸⁸ "İngiltere KKTC'nin Müslüman ülkelerde tanınmamasını istemiş", 8.7.2015, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/07/08/ingiltere-kkctcin-musluman-ulkelerde-taninmamasini-istemis>, (Erişim: 4.3.2018).

¹⁸⁹ Mustafa Bostancı, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin İlânı ve Buna Yönelik Tepkilerin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34, Sayı: 57 (Mart 2015), s. 343.

İngiltere, kendi içinde ve Avrupa’da Türkiye karşıtı olan lobilerin ve grupların artması nedeniyle, Özal döneminde Türk tarafını zorlayan politikalar yürütmüştür.¹⁹⁰

E. Sovyetler Birliği’nin Kıbrıs’a Bakışı ve Uyguladığı Stratejiler

1980’lerin ilk yılları Sovyetler Birliği’nde sık sık değişen iktidarlar, Mihail Gorbaçov’un gelmesiyle son buldu. 1982’de Leonid Brejnev’in yerine, Yuri Andropov geldi. Ardından kısa bir dönem yönetime gelen Konstantin Çernenko görevi 1985’te Gorbaçov’a bıraktı ve yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Sovyet politikasında ekonomik ve siyasal dönüşüm, dış politikaya da yansdı. Silahsızlanma ve uluslararası ilişkilerin geliştirilmesine yönelik Sovyet dış politikasında, yumuşama dönemi başladı. Özal döneminde yapılan enerji ve ticari anlaşmalar sonucu, iki ülke arasında ilişkiler arttı.¹⁹¹

1963 olayları sırasında Sovyetler Birliği, Türkiye’nin müdahalede bulunması aleyhine açıklamalar yapıyordu. Türkiye’nin sahip olduğu imkânların, müdahale için yeterli olmadığı Türk liderler tarafından biliniyordu. Denktaş’ın açıklamaları, Türk yöneticilerin farklı bir endişeye sahip olduğunu göstermekteydi. Dönemin Başbakanı İnönü ile yaptığı görüşmede Denktaş, adaya müdahale etmenin farklı uluslararası sorunlara yol açacağı konusunda bilgilendirildi. Türkiye’nin adaya müdahalesi, Türk-Yunan savaşına sebep olabilirdi. Bu savaş sırasında Bulgaristan Yunanistan’a saldırabilir, böylece NATO ve Varşova Paktı üyeleri karşı karşıya gelebilirdi. 1963’te Rusya’nın tehdidiyle karşılaşan Türkiye, bir yıl sonra iki ülke arasında gelişen ilişkiler sonucunda destek gördü. 30.10.1964’te Rusya’yı ziyaret eden Türkiye Dışişleri Bakanı, Sovyetler Birliği’nin Kıbrıs konusunda federal bir yapıyı destekleyeceği konusunda anlaşma sağladı.¹⁹²

Adanın Ortadoğu ve Afrika ülkelerine olan yakınlığı, Sovyetlerin etkisini yaygınlaştırmasında önemli bir duraktı. Kıbrıs Rumlarının Sovyet politikalarına yakın durması nedeniyle, adanın Sovyet etkisinden çok uzak olmadığı biliniyordu. Sovyetlerin amacı, adanın bağımsız kalmasını sağlamaktı.¹⁹³ Kıbrıs’ın etnik bir sorun

¹⁹⁰ Nilgün Gülcan, “Türkiye-İngiltere İlişkileri ve İşbirliği İmkanları”, Ed. Sedat Laçiner, *Bir Başka Açıdan İngiltere*, Ankara: ASAM Yay., 2001, s. 40.

¹⁹¹ Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası 2. Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, Ankara: Kaynak Yay., 2017, s. 679-680.

¹⁹² Göktepe, ss. 414-415.

¹⁹³ S. Gülcan, s. 180.

olmasından ziyade, kendi bölgesel stratejilerine göre politikalar yürüttü.¹⁹⁴ Adanın kırsal kesimlerinde artan sosyalistlerin etkisini görmezden gelen Makarios'un amacı uluslararası alanda sosyalist ülkelere hoş görünmektir. Çünkü uluslararası alanda bu ülkelerin desteğine ihtiyaç duyuyordu.¹⁹⁵ Sovyet liderleri Makarios'a yakın durarak, Kıbrıs'ta bulunan İngiliz üslerini ele geçirmenin peşindeydi.¹⁹⁶ Yunanistan ve GKRY'nin dış politikası, dinî temellerden tamamen ayrı değildi. Yunanistan, Sovyetler Birliği'yle yakın ilişkiler kurmasında Ortadoks kilisesinin de etkileri vardı. Aynı durum Kıbrıs'ta da yaşanmaktaydı.¹⁹⁷ Sovyet etkisi Kıbrıs'ta AKEL partisinin kurulmasıyla başladı. AKEL'in sosyalist politikalar izlemesi, Batılı ülkeleri endişelendiriyordu. Sosyalist politikaların bölgede yaygınlaşması, İsrail'in de çıkarlarına ters düşüyordu.¹⁹⁸ 1974'te Yunan cuntasının Kıbrıs'ta darbe yapmasını Sovyet liderler kınamıştı.¹⁹⁹

KKTC'nin bağımsızlık ilânının geri alınması yönünde açıklamalar yapan Sovyet hükümeti, BM gözetiminde Rumlarla görüşmeyi tavsiye etmiştir. Zira Sovyetler Birliği adada yaşanan her türlü sorunun, ABD ve NATO çıkarlarına hizmet ettiğini düşünmektedir. Soğuk Savaş döneminde Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Sovyet yönetimi, bağımsızlık ilânı sonrası adanın fiilen ikiye bölünmesi konusunda endişe duymuştur.²⁰⁰

Sovyetlerin dinî ve ekonomik ilişkilerine bağlı olarak, Güney Kıbrıs'la ilişkileri yoğundur. Güney Kıbrıs'ın Bağılantısız Ülkeler içinde olması Sovyet yönetiminin çıkarlarına uygundur. Bunun yanında Sovyetlerin Kıbrıs'taki yatırımları sonucu ikili ilişkiler artmıştır. Fakat GKRY'nin AT üyesi olmasıyla, adadaki jeopolitik konum değişmiştir. Bunun sonucunda Sovyetler Birliği'nin bazı dönemler KKTC'yi öne çıkararak açıklamaları olmuştur.²⁰¹

BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olan Sovyetler Birliği'nin Türk dış politikası ve Kıbrıs sorununda önemli bir konuma sahip olduğu, Türk karar vericileri tarafından göz ardı edilmektedir. Sovyetlerin politikaları konusunda gerekli çalışmalar yapılmamakta, Kıbrıs konusundaki tutumu yanlış algılamalara neden olmaktadır.

¹⁹⁴ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 64. Baskı, İstanbul: Küre Yay., 2011, s. 402.

¹⁹⁵ O'Malley and Craig, s. 151.

¹⁹⁶ O'Malley and Craig, s. 208.

¹⁹⁷ Huntington, s. 238.

¹⁹⁸ Çeçen, s. 92.

¹⁹⁹ H. Erol, "Kuzey ...", s. 300.

²⁰⁰ Bostancı, s. 346.

²⁰¹ Davutoğlu, *Teoriden ...*, s. 184.

Güney Kıbrıs'la ekonomik işbirliği yapan Sovyetler Birliği, dağılma sürecine girmesiyle kendi sorunlarına dönmek zorunda kalmıştır. Kıbrıs konusunda hem kendi iç dinamikleri hem Batılı aktörlerin etkisiyle uzak duran bir görüntü vermiştir. Kıbrıs konusunda sürekli Rum tarafının tezlerini destekleyen politikaları, zaman zaman değişebilmektedir. Adada olabilecek bir çözüm konusunda diğer ülkelerle birlikte hareket eden Sovyet yönetiminin, Kıbrıs Türklerine ekonomik yardımları ve yatırımları destekleyici açıklamalar yapmıştır. Müslüman ülkelerle ilişkilerini iyi tutmak isteyen Sovyet yönetimi, Türkiye'nin ve İKÖ üyeleriyle aynı yönde politikalar sürdürmesi önemli bir gelişmedir. Sovyetler Birliği, GKRY'yi Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temsilcisi olarak tanımakta, KKTC'yi devlet olarak tanımamaktadır.²⁰²

VII. KIBRIS'IN LEVANT BÖLGESİ VE DOĞU AKDENİZ İÇİN ÖNEMİ

Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra Makarios, Bağlantısızlar topluluğuyla ilişkiler kurmanın yollarını aradı. Makarios'un kendi kararlarını uygulamaya çalışması, ABD ve Yunanistan'ın tepkilerine neden oluyordu. Kıbrıs'ın Rumlara ait olduğu görüşünü Bağlantısız ülkelere kabul ettiren Makarios, bu devletlerin desteğini almayı başarmıştı. Makarios ve Yunanistan bölge ülkeleriyle ilişkiler geliştirirken, Türkiye ABD yanlısı politikalar izlediği bir dönem içindeydi. Cezayir'in bağımsızlığını tanımayan Türkiye, Arap devletleri ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ters düşmüştü. Türk dış politikası, Kıbrıs konusunda bu politikanın cezasını ödemek zorunda kaldı. Yunanistan'ın bölge ülkelerine yakın politikalar izlemesi, Kıbrıs konusunda elini güçlendirdi. Yunanistan Arap ve Üçüncü Dünya ülkelerinin yanı sıra, Avrupa devletlerinin de desteğini alıyordu.²⁰³

Bölge ülkeleri açısından bakıldığında, Kıbrıs'ın jeopolitik konumu farklı bir özellik kazanıyordu. Türkiye'ye olan yakınlığından dolayı Kıbrıs, güvenlik açısından büyük öneme sahipti. İsrail açısından bakıldığında dünyaya açılan tek kapı niteliğindediydi. Suriye ve Mısır, adanın dost olmayan bir devlet tarafından kontrol edilmesini, kendileri açısından güvenlik sorunu olarak görmekteydi. Süveyş Kanalı'nın önünde olan Kıbrıs, Mısır'ın Batıya açılan kapısı konumundaydı. Aynı

²⁰² "Rusya Federasyonu'nun Kıbrıs Politikası", 6.2.2005, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/603-rusya-federasyonu-nun-kibris-politikasi>, (Erişim: 4.3.2018).

²⁰³ Çeçen, s. 82-83.

durum Suriye için de geçerlidir.

A. İsrail'in Kıbrıs Politikası

Kıbrıs'ın jeopolitik konumu, İsrail için daha fazla önem taşımaktadır. Her tarafı Müslüman ülkelerle çevrili olan İsrail, tek çıkış olarak Akdeniz'i görmektedir. Bundan dolayı yakın kara olarak Kıbrıs'ın, İsrail'e dost olmayan bir yönetim altında olması büyük bir tehlike olarak görülmektedir. İsrail, tek bir yönetimin Kıbrıs'a hâkim olmasını istememektedir. Bu doğrultuda Kıbrıs üzerinde farklı politikalar üreterek, bir taraftan Türk tarafına destekte bulunmakta, diğer taraftan Türkiye-Yunanistan arasında çatışma ortamı yaratmaktadır. ABD'de sahip olduğu güçlü lobi sayesinde İsrail, maddî ve politik manevralarla bölge ülkelerini kontrolü altında tutmayı başarmaktadır.²⁰⁴ Türkiye, İsrail'in ABD Kongresi'nde güçlü olan lobi desteğini almak için ilişkileri düzeltme yoluna gitti. Özal döneminin ilk yıllarında düşük seyreden ilişkiler, 1986'dan sonra düzelmeye başladı. Özal, Müslüman ülkelerle ilişkilerine zarar vermeden iki ülke arasında siyasi ve ticari ilişkileri geliştirdi. 1987'de 54 milyon dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 1991'de 100 milyon dolara çıktı.²⁰⁵

İsrail, Türk kamuoyunu Kıbrıs konusunda etkileyebilmek için Türkiye'deki gazetelerde yayınlar yapılmasını destekledi. 1950'li yıllarda Türkiye'de yapılan bu yayınların amacı, Türklerin Kıbrıs'a yönelik taleplerinin artmasını sağlamaktı. Kıbrıs üzerinde yapılan politikalar, din temelli ve çıkar ilişkilerine yönelikti. Yayınların da etkisiyle Türk halkı, Kıbrıs Türkleri üzerine düşünmeye başladı. Mitingler düzenlenerek, Kıbrıs'ın Türk olduğu, adanın geleceğini Türklerin belirlemesi gerektiğine inanan görüşler öne çıktı.²⁰⁶

Türk dış politikası Kıbrıs konusunu değerlendirirken, bölge ülkeleri ve uluslararası alanda etkin olan aktörlerin görüşlerine fazla dikkat etmemektedir. Özellikle ABD Kongresi'ne etkisi ve lobi faaliyetlerinde güç sahibi olan İsrail'in, Kıbrıs adasına yakınlığına önem vermek yerinde olacaktır. İsrail'in, adada oluşabilecek yönetimlere karşı izlediği politikalara dikkat edilmelidir. İsrail, kendi

²⁰⁴ Çeçen, s. 26-27.

²⁰⁵ Hande Erol, *Türkiye Ortadoğu İlişkileri 1983-1993*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008, ss. 124-126.

²⁰⁶ Çeçen, s. 56-57.

çıkartına uygun olmayan bir yönetimin, Kıbrıs'ta egemen olmasına sürekli karşı çıkmıştır. İsrail'in Kıbrıs politikaları Türkiye'de görmezden gelinerek, bölge ülkeleriyle İsrail ilişkilerine bakıldığında, İsrail'in Kıbrıs konusuna sessiz kalmasını beklemek yanlış olacaktır.²⁰⁷

ABD Başkanı Richard Nixon (1969-1974), Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesine izin vermiyordu. İsrail, Kıbrıs'ı Yunanistan'ın kontrol etmesini istemiyordu. Yahudi lobisinin ABD'deki etkin rolü, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesinin yolunu açtı.²⁰⁸ İsrail lobisinin ABD üstündeki etkisi sayesinde, ABD'nin Kıbrıs politikaları istikrarsız bir yön izlemiştir. Birçok kez Türkiye'yi zor durumda bırakan ABD politikaları, kendi çıkarının yanı sıra İsrail'in çıkarlarına da uygundur. ABD'nin sahip olduğu politikalar, Kıbrıs'ta Türk veya Yunan çıkarlarına yönelik değil, İsrail'in güvenliği açısından değerlendiriliyordu.²⁰⁹

Filistin-İsrail mücadelesinde sürekli olarak Filistin yanlısı tutum takınan Türkiye, uluslararası alanda yaşanan gelişmelerde Filistin'den aynı desteği bulamıyordu. Filistin'de Ortodoksluğa ve Yunanlılara yakınlık duyan kesimler vardı.²¹⁰ Filistin yönetimi, 1987'de Bulgaristan'la Türkiye arasındaki bir uyuşmazlıkta Bulgaristan'ı desteklemiştir. Filistin yönetimi bununla yetinmeyerek, İKÖ'de Bulgaristan aleyhine çıkarılacak kararlara itiraz etmiştir. Buna karşın Türkiye, Filistin'in 1988'de bağımsızlık mücadelesine destek vermiş, Filistin'in bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye bölgesinde iyi ilişkiler kurma ve geliştirmeye yönelik olarak 1991'de İsrail'le ilişkisine önem vermiş, ilişki seviyesi büyükelçiliğe yükseltilmiştir.²¹¹

B. Bağlantısız Ülkeler ve Kıbrıs Sorunu

Bağlantısızlar hareketini başlatan Üçüncü Dünya ülkeleri, Türkiye'nin yakın ilişkiler kurduğu birçok ülkeyi kapsıyordu. Bu ülkeler kendi bağımsızlık mücadelelerinde Türkiye'yi örnek almıştı. Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinde, destek aldığı ülkeler de bunlardı. BM'de yapılan Cezayir oylamasında Türkiye'nin

²⁰⁷ Çeçen, ss. 85, 89.

²⁰⁸ "Özal'ın Sağ Kolundan Tarihi Açıklama", 6.1.2014, <http://haber.kibris.com/ozalin-sag-kolundan-tarihiaciklama-2014-01-06.html>, (Erişim: 29.9.2017).

²⁰⁹ Çeçen, ss. 109-110.

²¹⁰ Tuncer, *Özal'ın ...*, s. 41.

²¹¹ Aknur ve Ersoy, s. 137.

Fransa yanlısı oy vermesi, Yunanistan'ın Cezayir'i desteklemesi, Bağılantısız ülkeler tarafından unutulmamıştı. Bunun sonucunda Türk tarafı Kıbrıs konusunda bu ülkelere destek bulamazken, Yunanlılar desteğin karşılığını aldı. Aynı desteği Kıbrıs'ta GKRY'ye de verdiler. 1962'de Türkiye'nin Cezayir'in bağımsızlığını tanımasının, iki ülke arasında ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilere faydası olmadı. Cezayir'in kendini yönetmesi için 1958'de BM'de yapılan oylamada Türkiye'nin çekimser oy vermesinin derin olumsuzluğu oldu. Çünkü oyların eşit çıkması, verilen çekimser oyla değişebilirdi. Özal'ın yıllar sonra özür dilemesinin, Bağılantısız ülkelerle ve Cezayir'le olan ilişkilerin düzelmesine çok katkısı olmadı. Uluslararası alanda Türkiye için önemli olan konularda ve Kıbrıs konusunda Türkiye karşıtı oy verdiler. Süveyş krizi sırasında destek vermeyince Mısır, sürekli Türkiye karşıtı oldu. Kıbrıs konusunda Türk tarafına destek vermezken, Rumlara silah desteğinde bulundu.²¹² Rum yönetiminin, Bağılantısızlar topluluğunun üyesi olmasının etkisi de önemliydi. Bağılantısız ülkeler, Kıbrıs konusuna bakarken kendi içinde yaşayan azınlıkların ayaklanmasına ve bağımsızlık talep etmelerinin endişesini göz önünde tutarak soruna yaklaştılar.²¹³

²¹² Öymen, *Silahsız ...*, ss. 121-125.

²¹³ S. Gülcan, s. 181.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖZAL'IN KIBRIS POLİTİKASI VE TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ

Bu bölümde Özal'ın Kıbrıs sorununa çözüm bulma arayışları incelenecektir. KKTC uluslararası alanda, Türk dış politikasından ayrı görülmemektedir. Bu yüzden Kıbrıs konusu Türk dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Özal döneminde uygulanan politikaların, KKTC liderlerinin ve güvenlik konularında Genelkurmay'ın Kıbrıs konusunda takındığı tutum, dönem itibariyle değerlendirilecektir. Bürokrasi ve muhalefet partilerinin yürüttükleri politikalar da göz önünde tutulacaktır.

I. ÖZAL DÖNEMİ TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ

Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin siyasal gündeminde farklı görüşlerin öne çıkmasına neden olan bir konudur. İktidardaki yöneticiler, muhalefet ve Genelkurmay adada yaşanan gelişmelere karşı farklı görüşler ileri sürebilmektedir. İktidardaki liderlerin dış politikayı rahatlatmak için sorunun çözümünü istemesine karşın, muhalefet ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin durumu muhafaza etme politikaları gündeme gelmektedir.¹ Türkiye'deki iktidar partilerinin kendi siyasi görüşlerine göre hareket etmesi, Türkiye'de kurumsal bir dış politika oluşturulmasını engellemektedir. Türk dış politikası bu değişimlerden olumsuz etkilenmektedir.² Değişen iktidarlar, dış politikada olduğu gibi iç siyasette de yaşanan değişimler, farklı sorunların ortaya

¹ Ali Balcı, "1990 Sonrası Türk Dış Politikası Üzerine Bazı Notlar: Avrupa Birliği ve Kıbrıs Örneği", Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, s. 94.

² Ertan Efeğil, "Türk Dış Politikasında Yeni Bir Karar Verme Modeli Önerisi", Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, s. 104.

çıkmasına neden olmaktadır. Türkiye’de iktidar ve muhalefet politikalarının çatışması ve bürokratik sorunlar sık sık yaşanmaktadır.³ Ülkenin gelişmesi önünde engel olan her sorunu çözmek isteyen Özal, Türk dış politikasına köklü değişiklikler getirdi. Kıbrıs sorununda kalıplaşmış düşüncelerin aksine, sorunu bir an önce çözmek istedi. Bireysel girişimlerle Kıbrıs sorununu çözmeye çabaları, statükocu kesimin engeline takıldı.⁴

Kıbrıs konusu, Türk siyasetinde yaşanan sorunların sürekli olarak etkisinde kalmıştı. Türkiye ile KKTC arasındaki görüş farklılıkları da, iki devletin uluslararası alanda birlikte hareket etmesini zorlaştırdı. KKTC’nin ilânı sonrası, her iki ülkenin maruz kaldığı uluslararası baskılar, kendi aralarında sorunların çıkmasına neden oldu. Uluslararası alandaki gelişmeler ve iki toplum arasında yaşanan farklılıklar, toplumsal algıyı etkiledi. Liderlerin söylemleri ve düşüncelerin farklı olması, toplumlar arası ayrılığı artırdı.⁵ Dış politikada ayrılan fikirler, toplumlar arasında kimlik olgusuna zarar getirmemesi için liderlerin bütünleştirici açıklamaları vardı. Denктаş, “Kıbrıslı Türk olmadığını bir anavatanının olduğunu” belirten açıklamalar yapıyordu. “Kıbrıslı” olmadığını, bu nedenle Kıbrıs Cumhuriyeti’nin de olmadığını savunuyordu.⁶ Zira o, anavatan Türkiye’yi örnek göstererek ayrı bir ulusal kimliklerinin olmadığını açıklıyordu. Anavatan Türkleri ve Kıbrıs Türkleri aynı değerlere sahipti. Kıbrıslı Türkler farklı bir devlet kurmuştu, fakat anavatanın bir parçası olduğunu söylemlerinde kullandı.⁷

Özal iktidarı, hem iç hem dış politikada eleştirilerle başladı. Darbe hükümetinden görevi tamamen alamadığı, KKTC’nin ilân edilmesiyle uluslararası alandan gelen baskıların altından kalkamayacağı basında yer aldı. Darbe yönetiminin siyaseti Özal’a bırakmayacağını, onun sadece ekonominin başbakanı olacağı yönünde haberler yapıldı. Demirel yaptığı bir açıklamasında, “*KKTC’nin ilân edilmesiyle Özal’ın önüne mayın döşediler*” diyebilecekti. İç siyasi çevrelerde Özal iktidarı, darbe yönetiminin kuklası olarak değerlendiriliyordu. Türkiye’de yaşanan bu gelişmeler, uluslararası alanda farklı yorumlara neden oldu. Yunan basını sözde başbakan gibi yorumlar yapıyor, “*Başbakan*” yazarak alaycı bir dil kullanıyordu. Özal döneminin ilk yılları askerî vesayetın gölgesinde geçtiği, yaşanan her olay karşısında kendini

³ Efeğil, “Türk Dış Politikasında Yeni ...”, s. 106.

⁴ Yavuzalp, ss. 321-325.

⁵ Efeğil, “Türk Dış Politikasında Siyasal ...”, s. 4.

⁶ Kızılyürek, s. 294.

⁷ Aliefendioğlu ve Kara, ss. 57-58.

hissettirdi.⁸

Kıbrıs konusunda dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan biri sorunun tarihsel gelişimidir. 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması, 1974'te yapılan Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında oluşabilecek bir yapılanmada Türkiye'de yaşanan yönetim sorunu, son olarak 1983'te KKTC'nin ilânı, Kıbrıs sorununda kritik dönemlerdi. Bu üç dönemin ortak ve önemli özelliği, Türkiye'de hükümet boşluğu dönemine denk gelmesiydi. Bu yüzden Türkiye, Kıbrıs konusunda sürekli geride kalmıştı.⁹

Kıbrıs Cumhuriyeti ilân edildiği tarihte, Türkiye'yi temsil eden bir hükümet yoktu. Antlaşmaları imzalayan Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Zorlu, yapılan darbe sonrası görevlerinden uzaklaştırılmıştı.¹⁰ Erbakan'la anlaşamayan Ecevit istifa edince, Kasım 1974'te Kıbrıs konusunda görüşmek için Türkiye'ye gelecek olan Kissinger, konuşacak bir muhatap olmaması nedeniyle ziyareti iptal etti.¹¹ Ecevit hükümetinin istifa ettiği dönemde Yunanistan, AT üyeliğine başvuruda bulundu. AT ilişkileri yolunda Ecevit'in yaptığı bir diğer hata da 1978'de AT ile ilişkileri dondurma kararı almasıydı.¹² Özal'ın hükümeti kurmaya yoğunlaştığı bir dönemde KKTC'nin ilân edilmesi, kurulacak hükümeti uluslararası alanda gelen baskılara karşı savunmasız bıraktı. Dayatma şeklinde yapılan ilân, Türkiye'yi zamansız yakalamış, ciddi tartışmaların yaşanmasına neden olmuştu.¹³

Eleştiriler Denктаş üzerinde yoğunlaştı. Denктаş'ın böyle bir karar almasında, kendi siyasi çıkarı olduğu yönünde görüşler ileri sürüldü. Kıbrıs sorunu iç siyasi çıkarlar uğruna, uluslararası bir sorun haline gelmişti. 12 Eylül askerî yönetimi ve Dışişleri Bakanlığı'nın bağımsızlık ilânına sınırlı tepkileri oldu. Asıl sorun, Özal'ın yeni hükümetine bırakılmıştı. Özal hükümeti daha kurulma aşamasında, uluslararası alanda önemli bir sorunla baş başa kalmıştı.¹⁴ Özal'ın ve Dışişleri Bakanlığı'nın, bağımsızlık ilânından haberi yoktu. Bağımsızlık kararını Evren'in kendisini köşke çağırmasıyla öğrendi. Uluslararası alanda altyapısı oluşturulmadan bağımsızlık ilan etmek, sistem içinde sorunlar yaşanmasına neden oldu. Uluslararası alanda tanınmayan KKTC, kimlik kavramını oluşturmamış olmanın sancılı sürecini yaşadı.¹⁵

⁸ Hasan Cemal, *Özal Hikayesi*, 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yay., 1989, ss. 66-68.

⁹ Efegil, "Türk Dış Politikasında Siyasal ...", s. 3.

¹⁰ O'Malley and Craig, s. 133.

¹¹ Karpat, s. 245.

¹² Yavuzalp, s. 193.

¹³ Fırat, s. 108.

¹⁴ Fırat, s. 108.

¹⁵ Tezcan, s. 728.

Askerî yönetim tarafından Yunanistan'a verilen tavizler ve KKTC'nin ilânı, Özal'ın sürdürmek zorunda kaldığı bir süreci başlattı. Özal'ın göreve geldiği ilk dönemde uygulanan politikalar, seçenekleri değerlendirmekten çok, zorunlu olarak yürütülmesi gereken politikalarıydı.¹⁶ Askerî yönetim 1983'te Özal'a hükümeti devrettiğinde, Yunanistan'la ilişkiler Papandreu'nun da etkisiyle en alt düzeye inmişti. Bunun yanında KKTC'nin ilânının uluslararası alanda yarattığı olumsuzlukları, yeni kurulacak hükümete bırakmıştı.¹⁷ Askerî yönetim hükümeti devrederken, çok büyük bir sorunu da devreliyordu. Özal'ın altından kalkamayacağı, Özal dönemini başlamadan bitirebilecek bir sürece girildi. Özal, Kıbrıs konusunda izleyeceği politikalarda zorluklar yaşadı. Soruna önceki yönetimlerden farklı yaklaştı ve realist politikaları terk ederek liberal bir çözüm aradı.¹⁸ KKTC'nin ilânı, uluslararası alanda sürekli öne çıkarılmış, atılacak adımların önünde aşılması gereken bir sorun olmuştu. Aynı zamanda tanınmayan KKTC, Türkiye için ekonomik yönden bir baskı oluşturuyordu. Bu durum hem uluslararası alanda hem de iki ülke arasında sorunları artırıyordu.¹⁹

Yunanistan'la yaşanan Ege sorununda kullanılmayan herhangi küçük bir adacığın, iki ülke arasında büyük bir soruna yol açtığı düşünüldüğünde, Kıbrıs'ın nasıl bir öneme sahip olması gerektiğini anlamak zor olmayacaktır.²⁰ Kıbrıs'ın Türkiye için önemini artıran en önemli özelliği, güney tarafını çevrelemesiydi. İskenderun ve Mersin limanlarının önünde olan ada, ticaret ve güvenlik açısından önemli bir konuma sahipti.²¹ Türkiye'nin, güvenlik ve güney sahillerine yakın olan adada ekonomik konuları da göz önünde tutması gerekiyordu. Enerji nakil hatlarının üzerinde olması ve Türkiye sahillerine olan yakınlığın etkisiyle, turizm açısından önemli bir konumdaydı.²² Ticaret, enerji ve turizm açısından, Türkiye'nin güney sahilleri ile Kıbrıs doğrudan bağıntılıydı. Bu bölgenin huzurlu olmasının, tüm bu konularda Türkiye'ye olumlu sonuçları olacaktı.²³

Kıbrıs'ın Soğuk Savaş sonrası jeopolitik önemi artmıştı. İki kutuplu düzenin sona ermesiyle, aktörler arası ilişkiler çok yönlü olmuştu. Bunun sonucunda, Balkan

¹⁶ Laçiner, s. 612.

¹⁷ Fırat, s. 108.

¹⁸ Ataman, *Mülakat*.

¹⁹ Yavuzalp, s. 230.

²⁰ Koç, s. xiv.

²¹ Karpat, s. 226.

²² Davutoğlu, *Teoriden ...*, s. 99.

²³ Davutoğlu, *Teoriden ...*, s. 123.

ülkelerinin de Ortadoğu politikaları gelişti. Doğu Akdeniz'in artan önemi, adanın daha fazla dikkat çekmesine neden oldu. Aynı zamanda, Rusya'nın Türkiye ile yakınlaşan ilişkilerinde, Kıbrıs'ın etkisi göz ardı edilemezdi. Yaşanan gelişmeler sonucu Kıbrıs'ın siyasi, ekonomik, bölgesel ve küresel boyutlarıyla değerlendirilmesi gerekmektedir.²⁴ Uluslararası ilişkilerde Türk dış politikası Kıbrıs'tan ayrı değerlendirilmemekte, atılacak adımlara karşı koz olarak kullanılmaktaydı.²⁵ Türkiye-Yunanistan ilişkileri, Kıbrıs ve Ege Denizi'nde yaşanan sorunlar nedeniyle komşuluk ilişkisinden ziyade, geleneksel bir çatışma ve gerilim üzerine yürütülüyordu.²⁶

A. Türkiye-Kıbrıs İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

Kıbrıs adası, Türkiye için Güney sahillerine yakınlığı nedeniyle, Türk dış politikasında sürekli göz önünde tutuluyordu.²⁷ 1571-1878 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü adada, Rumların ve Türklerin olduğu unutulmamalıdır. 1878'den itibaren İngiliz yönetiminde kalan Kıbrıs'ta, 1931'deki Rum ayaklanması dışında, 1950 yılına kadar önemli bir sorun yaşanmadı.²⁸

1878'de Osmanlı ile yapılan anlaşmayı fesheden İngiltere, 1914 yılında Kıbrıs'a tamamen el koydu. Lozan Antlaşması sonrası Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye göçleri başladı ve 1939'a kadar sürdü.²⁹ İngilizlerin baskılarından bunalan Türkler, ekonomik sıkıntı ve güvenlik kaygısıyla adayı terk etmeye başladılar. Kıbrıs'ta yaşayan birçok Türk aydını da adadan ayrıldı.³⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde çizilen Misak-ı Milli sınırları içinde yer almayan Kıbrıs konusunda, 1923'te yapılan Lozan Anlaşması'nda hak iddia edilmemişti. 1878'den beri İngiliz hâkimiyetinde olan Kıbrıs'tan böylece vazgeçildi.³¹

Türkiye, Lozan görüşmelerinde hak talebinde bulunmamasına rağmen, güvenlik ve ulusal çıkar bakımından Kıbrıs'ı gözden çıkarması mümkün değildi. Atatürk'ün Kıbrıs'a dikkat çeken konuşmaları vardı. Kıbrıs'ın yabancı devletlerin

²⁴ Davutoğlu, *Stratejik ...*, ss. 177-178.

²⁵ Mütercimler, s. xvii.

²⁶ Muhittin Ataman, "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, Sayı: 2 (2003), s. 56.

²⁷ M. Yılmaz, s. 26.

²⁸ M. Yılmaz, s. 27.

²⁹ Tuncer, *Kıbrıs ...*, s. 39.

³⁰ Aliefendioğlu ve Kara, s. 20.

³¹ Uğur B. Yıldız, "Ordunun Türk Dış Politikasındaki Rolü: Kurumsal Olmayan Mekanizmalar", Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 367-368.

elinde olması, Türkiye'nin güney bölgesinin güvenliği açısından sorun olacaktı. Ayrıca güney tarafının çevrili olması nedeniyle hareket alanı daralacaktı. Cumhuriyet döneminde kapalı ve Batı yanlısı dış politikalar izlenmesine rağmen, Kıbrıs göz önünde tutulmuştur. Bu yüzden Kıbrıs, Türkiye'nin aktif politika izlemesi gereken bir bölgeydi. Buna rağmen bazı dönemler Türk dış politikasında, Kıbrıs göz ardı edilmiştir.³²

1950'li yıllarda, Türkiye'nin Kıbrıs sorunu olmadığı yönünde Dışişleri Bakanları Necmettin Sadak ve Fuat Köprülü'nün açıklamaları oldu. Türk dış politikası karar vericilerine göre, İngiltere adada hâkimiyetini sürdürecekti. Türkiye'nin bu söylemlerine karşı Yunanistan, adanın kendine verilmesi yönünde açıklamalar yaptı. Pasif kalan Türk politikalarına karşı Yunanistan, Kıbrıs'ta hak arayan girişimlerde bulunarak konuyu BM'ye taşıdı. İngiltere ve BM tarafından kabul görmeyen Yunanistan talepleri sonrası, adada toplumlar arası çatışmalar çıkmaya başladı. Makarios, 1950'de Kıbrıs'a Başpiskopos olarak gönderildi.³³ Türkiye, 1950'li yıllarda İngiliz egemenliğinde olan Kıbrıs'la ilgili bir politikaya sahip değildi. O dönemde adada yaşanan gelişmeler, İngiltere'nin iç işleri olarak görülüyordu. Kıbrıs'ta yükselen Rum isyanlarının adada yaşayan Türk toplumunu tehdit etmesi sonucu, Türkiye'nin adaya bakışı değişti.³⁴ Yaşanan çatışmalar sonrası İngiltere, adada yeni bir yapılanmaya kalkıştı. Kıbrıs'taki toplumların karşılıklı hoşgörüden uzak olan tavırları nedeniyle sorunların devam edeceği görüldü. Türkiye, Türk toplumunun güvenliği için, adanın taksim edilmesi yönünde açıklamalar yaptı. Kurulacak bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin uzun yaşamayacağı, 1950'li yıllarda belli olmuştu.³⁵

II. Dünya Savaşı sonrası artan bağımsızlık hareketlerine paralel olarak Kıbrıs, Rumların İngiliz yönetimine isyanıyla gündeme geldi. 1950'li yıllarda adada yaşanan etnik temelli çatışmalar, Türk toplumunu zor durumda bıraktı. 1955 yılında Londra Konferansı'yla Türkiye, Türk toplumunun güvenliğini sağlamak için Kıbrıs sorununa taraf oldu. Türk basınının adaya olan ilgisi sonucu Kıbrıs, Türkiye için millî dava olarak görülmeye başlandı. Bu yıllarda taksim tezi savunuldu. 1964 yılında kurulan düzen yıkılınca, Türk tarafı federasyon fikrini savunmaya başladı. 1974 müdahalesi

³² Tuncer, *Kıbrıs ...*, s. 17.

³³ Tuncer, *Kıbrıs ...*, ss. 46-49.

³⁴ Özlem D. Bagdonas, "Post-Yapısalcılık ve Dış Politika: Türkiye'nin Kıbrıs Söyleminde 'Millî Çıkar'ın İnşası", Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, s. 66.

³⁵ Tuncer, *Kıbrıs ...*, ss. 51-55.

sonrası iki bölgeye ayrılan Kıbrıs'ta, 1983'te KKTC'nin bağımsızlığı ilân edildi. Özal döneminde toplumlar arası yeniden birleşme veya gevşek federasyon önerildi.³⁶

Türkiye, tarihsel olarak adadaki Türk toplumunun yanında olmuştur. KKTC ilân edildikten sonra da desteğini sürdürmüştür. İki devlet arasındaki ilişkiler tarihsel ve kültürel olmanın yanında, siyasi ve ekonomik işbirliğine bağlı yürütülmektedir. Kıbrıs sorununun çözümünde, iki ülke dış politikası uyum ve işbirliği içinde yürütülmüştür. Uluslararası alanda KKTC'ye uygulanan ambargolar, Türkiye ile imzalanan işbirliği anlaşmalarıyla aşılmaya çalışılmaktadır. Kıbrıs Türklerinin ürünlerini uluslararası piyasaya sürmesi, Türkiye tarafından yapılmaktadır. Bu yönüyle Türkiye, KKTC'yi uluslararası alana bağlayan bir köprü konumundadır. Kuzey Kıbrıs'ı kapsayan posta ve telekomünikasyon hizmetleri, Türkiye tarafından sağlanmaktadır. KKTC'nin uluslararası alanda maruz kaldığı kısıtlamaların kaldırılması ve uluslararası alana bütünleşmesine yönelik çalışmalara ara verilmeden devam edilmiştir. Kıbrıs'ta yaşayan Türk toplumunun haklarını korumaya yönelik yürütülen çözüm çabaları, Türkiye tarafından desteklenmiş ve yakın işbirliği sürdürülmüştür. KKTC dış politikası, Türkiye ile işbirliği ve müzakere üzerine şekillendirilmektedir.³⁷

B. Türkiye-KKTC Arasında Büyükelçiler Teatisi

KKTC'nin ilânı sonrası, Türkiye ile karşılıklı büyükelçiler atanmış, 17.4.1984'ten itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler büyükelçilik düzeyinde sürdürülmüştür. Büyükelçilerin atanmasına Rum yönetimi ve Yunanistan'ın yanı sıra BM ve İngiltere de tepki göstermiştir. Büyükelçilerin atanması diplomaside tanınan bağımsız bir devlet ilişkisi olmasından dolayı Rum tarafı, toplumlar arasında devam etmekte olan görüşmelerden çekilmiştir.³⁸ Daha önce temsilcilik görevini yürüten Peker M. Turgut, KKTC'nin ilk Ankara Büyükelçisi olarak Cumhurbaşkanı Evren'e güven mektubunu sunmuştur. Turgut 1987'de görevi Oğuz Ramadan Korhan'a bırakmıştır.³⁹ 1979'dan beri Türkiye'nin Kıbrıs'taki temsilcisi olan İnal Batu, Cumhurbaşkanı Denktaş'a güven mektubunu sunarak Türkiye'nin ilk Lefkoşa

³⁶ Yıldız, s. 367-368

³⁷ "Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkiler", <http://mfa.gov.ct.tr/tr/dis-politika/turkiye-cumhuriyeti-ile-iliskiler/>, (Erişim: 14.5.2018).

³⁸ Bostancı, ss. 348-349.

³⁹ "Tarihçe", <http://ankara.mfa.gov.ct.tr/temsilcilik/tarihce/>, (Erişim: 15.2.2018).

Büyükelçisi olmuştur. Batu'dan görevi devralan Bedrettin Tunabaş, 1987'de görevi Ertuğrul Kumcuoğlu'na bırakmıştır. 1991'e kadar Büyükelçilik görevini yürüten Kumcuoğlu'nun yerine Cahit Bayar atanmıştır.⁴⁰ Çizelge şeklinde vermek yerinde olacaktır:

Çizelge 1: Özal Döneminde Türkiye'nin ve KKTC'nin Elçileri

TÜRKİYE		KKTC	
Elçi	Görev Süresi	Elçi	Görev Süresi
İnal BATU	1979-1984	Peker TURGUT	1984-1987
Bedrettin TUNABAŞ	1984-1987	Oğuz R. KORHAN	1987-1994
Ertuğrul KUMCUOĞLU	1987-1991		
Cahit BAYAR	1991-1995		

C. Türkiye'nin KKTC'ye Yönelik Ekonomi Politikaları

KKTC'nin bağımsızlık sonrası ekonomisi, uluslararası alandan gelen baskı ve ambargolar nedeniyle Türkiye'ye bağlı bir seyir izlemiştir. Türkiye'nin Kıbrıs politikaları, genelde iktidar partilerinin uygulamalarına göre şekillenmiştir. Özal döneminde yürütülen politikalar, neo-liberal ekonomik sistem üzerine kurulması sonucu, Kıbrıs Türkleri de bu politikalardan etkilenmiştir. Bağımsızlığın sonucu olarak kendi ekonomik ve siyasi kurumlarını oluştururken, Türkiye'nin liberal politikalarına uymak zorunda kalmıştır.⁴¹

Özal döneminde, Türkiye'nin KKTC'ye uyguladığı ekonomik politikalar sonucu yardım ve kredilerde azalma yaşanmıştır. Bu dönemde uygulanan politikalar olumlu sonuçlar vermiş, Kuzey Kıbrıs'ın ekonomisi kendini idare edebilecek seviyelere yaklaşmıştır. Bunun sonucunda KKTC'nin cari açığı da azalmıştı. Cari açıklar Türkiye'nin gönderdiği hibe kredilerle kapatıldığı için gönderilen yardımlar azalmıştı.⁴² Özal dönemi Türkiye'nin gönderdiği yardımlar Çizelge 2'de, KKTC'nin

⁴⁰ "Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz", <http://lefkosa.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, (Erişim: 15.2.2018).

⁴¹ Murat Köylü, "Türkiye'de 1980'lerdeki Neo-liberal Dönüşüm, Türkiye ve Kıbrıs Siyasal Sürecine Etkisi", *Scientific Cooperation for the Future in the Economics and Administrative Sciences International Conference Proceedings Book*, Selanik: 6-8.9.2017, s. 415.

⁴² Oktay Türel, "KKTC Ekonomisinin Dünü Bugünü ve Yarını: Bir Makroekonomik Perspektif", Ed. Oktay Türel, *Akdeniz'de Bir Ada KKTC'nin Varoluş Öyküsü*, Ankara: İmge Kitap, 2002, ss. 88-91.

carî açık dengesi ayrıntıları Çizelge 3’te gösterilmiştir.

Özal, 1981’de yaptığı Kuzey Kıbrıs ziyareti sırasında konu hakkındaki görüşlerini açıklamıştı. Özal’a göre serbest bölgeler kurularak ticari bir merkeze yönelik adımlar atılmalı ve adadaki limanlar Türkiye’nin uluslararası piyasaya açılan pazarı durumuna getirilmeliydi. Türkiye’de hayata geçen serbest piyasa ekonomisi, KKTC’de uygulanması için anlaşmalar yapılarak, Türkiye ekonomisiyle bütünleşmesi sağlandı. 1984’te döviz işlemleri serbestisi getirilmiş, KKTC ekonomisinin uyumlaştırılmasına yönelik işbirliği protokolü 1986’da imzalanmıştır. Döviz kurlarını bankaların serbest şekilde belirlemesini sağlayan Para ve Kambiyo Yasası 1987’de yürürlüğe girmiştir. KKTC’yi uluslararası alanla bütünleştirmek amacıyla Off-shore Bankalar Yasası⁴³ da uygulamaya koyularak liberal yapıyı oluşturmak üzere, faiz oranlarının serbest bırakılmasına 1991 yılında başlanmıştır.⁴⁴ Kıyı bankacılığı KKTC’nin ekonomik sistemini düzeltmek için geliştirilmesine rağmen, daha sonraları yaşanan olumsuzluklar neticesinde istikrarsızlık getirmiştir. Bu sistemin kuruluş amacı, KKTC’yi finans merkezi yaparak ekonomik fayda sağlamaktı, fakat uluslararası alandan gelen baskılar sistemin önünü tıkadı.⁴⁵

Özal, KKTC’yi serbest bölge ilân ederek yabancı yatırımları bölgeye çekmeye çalıştı, fakat uygulanan ambargoların bu politikaya da etkisi oldu. Yabancı sermaye bölgeye gelmekte çekingen davrandı. Uluslararası baskılar ve Kuzey kesimin istikrarsız yapısı, sermayenin gelmesini engelledi. KKTC’nin kendini idare edebileceği bir yapıya kavuşturma çalışmaları yapılırken, ambargoların kaldırılması ve tanınması yönünde atılan adımlar zayıf kalıyordu.⁴⁶

Türkiye’den ayrı görülmeyen KKTC için Özal, uluslararası ilişkilerde uyguladığı ekonomik ve siyasi yaklaşımlarını her iki ülke için yürütmeye çalıştı. Kuzey Kıbrıs’ta serbest bölge kurulmasının, uluslararası alanda KKTC’ye olumlu katkıları olacağını düşünüyordu.⁴⁷ 1984 yılında, KKTC’nin gelişmesi ve ekonominin canlandırılması için adımlar atılmaya başlandı. Yatırımlarla KKTC desteklendi ve turizmin canlanması için uluslararası alanda tanıtımlar yapıldı. Ambargonun kalkması

⁴³ Kıyı bankacılığı da denilen sistemde, ülke dışında sağlanan fonların yine ülke dışında kullanılmasını amaçlayan ve sektörle ilgili her türlü yasa ve yönetmeliklerin dışında kalan serbest bankacılık olarak tanımlanmaktadır.

⁴⁴ Serdar Şahinkaya, “KKTC Finansal Piyasalarındaki Gelişmeler Üzerine Bazı Gözlemler”, Ed. Oktay Türel, *Akdeniz’de Bir Ada KKTC’nin Varoluş Öyküsü*, Ankara: İmge Kitap, 2002, s. 253.

⁴⁵ Köylü, s. 412.

⁴⁶ Tuncer, *Kıbrıs ...*, s. 138.

⁴⁷ Köylü, s. 416.

Çizelge 2: KKTC'ye Gönderilen Yardımlar (Cari Fiyatlarla MİLYON TL)

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Dış Yardımlar	3.912,7	7.015,1	11.787,9	14.607,6	25.902,4	22.132,4	37.192,9	50.884,9	113.680,3	150.698,5	296.341,6
Türkiye	3.866,2	6.961,8	10.450,9	11.701,7	19.942,6	15.455,0	33.297,3	48.988,6	109.767,6	149.212,7	291.885,0
Diğer	46,5	53,3	1.337,0	2.905,9	5.959,8	6.677,4	3.895,6	1.896,3	3.912,7	1.485,8	4.456,6

Çizelge 3: KKTC Bütçe Dengesi (Cari Fiyatlarla MİLYON TL)

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
BÜTÇE DENGESİ	-3.722,7	-6.789,8	-12.504,8	-22.585,4	-21.117,9	-19.386,5	-24.201,3	-83.535,0	-255.513,6	-341.678,9
FINANSMAN DENGESİ	-3.722,7	-6.789,8	-12.504,8	-22.585,4	-21.117,9	-19.386,5	-24.201,3	-83.535,0	-255.513,6	-341.678,9
FINANSMAN	3.722,7	6.789,8	12.504,8	22.585,4	21.117,9	19.386,5	24.201,3	83.535,0	255.513,6	341.678,9
Türkiye Kredileri	3.722,7	6.789,8	8.750,0	18.000,0	10.000,0	-	-	10.000,0	98.700,0	104.557,1
İç Borçlanma	0,0	0,0	3.754,8	4.585,4	11.117,9	19.386,5	24.201,3	73.535,0	156.813,6	237.121,8
GSMH	47.040,2	73.937,8	126.874,2	195.142,7	289.106,4	485.848,2	910.058,6	1.547.793,0	2.273.698,1	4.037.702,2

Kaynak: KKTC Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2015, "Devlet Planlama Örgütü Mayıs 2017", <http://www.devplan.org/Frame-tr.html>, (Erişim: 12.2.2018).

için uluslararası alanda çalışmalar yapıldı ve ekonomik destek verildi.⁴⁸

Özal'ın 1986'da yaptığı KKTC ziyaretine işadamlarıyla gitmesinin nedeni, işadamlarının bölgeye yatırım yapmasını sağlamaktı. İşadamları bu fikre pek sıcak bakmadı ve adaya yatırım yapmakta istekli olmadılar. İşadamları yapacakları yatırımın getirisini düşünerek, KKTC'ye yapılabilecek katkıları ikinci planda tuttular. İki ülke arasındaki ilişkilerin sağlam temelleri olmaması, işadamlarının çekingen davranmasının diğer nedeni oldu. Siyasi çekişmeler de işadamlarının yatırım yapmasına engel oldu. Türk işadamlarının aksine Kıbrıslı olan Asil Nadir, KKTC'ye yatırım yapan güçlü bir işadamıydı. Bu yatırımlar KKTC ekonomisine nefes aldırdı.⁴⁹

Kıbrıs adasında ticari faaliyetler, genelde Rumların denetimindeydi. Adadaki bölünme sonrası, ticarete hâkim olan Rumların Güney'e gitmesiyle, KKTC ekonomik olarak da sıkıntılar yaşadı. Uluslararası alanda tanınmaması sonucu, Kıbrıslı Türkler kendini idare edebilecek yollar aramaya başladı. İngiltere'de yaşayan ve fabrikatör olan Kıbrıslı Türkler vardı. Bunların en bilineni Asil Nadir'di. Nadir'i önemli kılan husus, KKTC'ye yatırım yapan bir işadamı olmasıydı. Ambargolara maruz kalan Kuzey Kıbrıs'a, işadamlarının yatırım yapmaya çekingen davrandıkları düşünüldüğünde, Nadir'in yatırım yapması önemli bir girişimdi. Nadir yatırım yapmaya başlayınca, bazı kesimler tarafından huzursuzluk çıkarıldı. KKTC'de ekonomik ilerleme ve üretimin başlaması sonucu, iki toplum arasında birleşmenin zorlaşacağı yönünde eleştiriler oldu. Aslında yapılan yatırımlarla Kıbrıs Türkleri kendi ayakları üstünde durabilecek, Türkiye'ye olan bağımlılığı azalacaktı. Nadir, paketleme yerleri kurarak KKTC ekonomisine canlılık getirdi. Aynı zamanda, turizmin gelişmesine yönelik oteller açtı.⁵⁰ 1985 yılında, Manisa'da televizyon fabrikası kurdu. Bu yatırımları yapmasında, Özal'ın kişisel ve devlet desteği sağlaması etkili olmuştu.⁵¹

KKTC'nin Türkiye üzerindeki ekonomik yükünün azalması, kendi ekonomik gelişmesine bağlıydı. KKTC'ye yönelik Özal politikaları genelde ekonomi ağırlıklıydı.⁵² Adada uygulanmasını istediği sistem, uluslararası alanda etkili olan serbest ekonomik modeldi. KKTC'nin kendine ait bir para biriminin olmaması, para politikasında dışa bağımlı olmasına neden oldu. Buna bağlı olarak, Türkiye'de olacak

⁴⁸ Güzel, *Mülakat*.

⁴⁹ Fırat, s. 121.

⁵⁰ Hindle, ss. 30-32.

⁵¹ Hindle, s. 62.

⁵² Aknur ve Ersoy, s. 139.

bir krizin KKTC'yi etkilemesi kaçınılmazdı.⁵³ Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Kuzey Kıbrıs'ın ekonomisi gelişme göstermiş, Kıbrıs Türkleri girişimciliğe başlamıştı. Özal dönemi adada yaşayan Türkler için de değişim yılları olmuştu.⁵⁴

Şemiler, Özal'ın KKTC'yi serbest bölge yapmayı düşündüğünü açıklamıştı. Özal'ın KKTC'nin ekonomik olarak ayakları üzerinde durabilmesi için projeleri vardı. Sunulan ekonomik politikalar, KKTC yöneticileri tarafından ciddiye alınmadı ve dönemin KKTC Maliye Bakanı Mehmet Altınay, bu önerileri anlamadıklarını belirtti. Özal'ın, KKTC'yi Türkiye'nin Hong Kong'u haline getirme planları, GKRY ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik anlaşmaya göre Güney kesiminde uygulanıyordu. Özal'ın ekonomi politikaları, farklı algı yönetimlerine malzeme edildi. Öneriyi anlamayan KKTC yöneticileri, belirli kesimleri harekete geçirerek Özal'ı protesto etmelerini sağladılar. Özal'ın oteli önünde toplanan grup, sunulan önerileri KKTC'nin sonunu getiren politikalar olarak protesto etti. Otelde, Türkiye'nin Başbakanına hizmet edecek personel dahi yoktu. Denктаş sunulan ekonomi politikalarını desteklemişti, çünkü KKTC'nin ekonomik olarak gelişmesini sağlayacaktı. Fakat KKTC'li bürokratlar tarafından kabul edilmemesi üzerine Özal, KKTC için ekonomi politikası geliştirmeyi bıraktı.⁵⁵

KKTC'ye uygulanan ambargolar sonrası Türkiye ve KKTC arasındaki ekonomik bütünleşme, kaçınılmaz bir zorunluluk olmaktadır. Kıbrıs Türkleri tarafından ekonomik ilişkiler eleştirilse de birlikte hareket edilmesi gerekmektedir. Kurumsal bütünlüğü sağlanması, ulaşım ve iletişim sorunlarının çözülmesi gerekmektedir. İki ülkenin faydasına yönelik adımlar atılarak, beyin göçü tehlikesine karşı da önlemler alınmalıdır.⁵⁶ Ambargolara maruz kalan KKTC'nin ekonomik yönden Türkiye'ye bağlı kalması, ilerleyen yıllarda değişebilir. Ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı Kuzey Kıbrıs'ın savunma ve güvenliğinin Türk askeri tarafından sağlanması, bağımsızlığına gölge düşürmemektedir. İKÖ'de yeri ve sözü olan, birçok ülke ile ticari ve kültürel ilişkisi olan KKTC'nin, ambargolarla yalnızlaştırılmasını engelleyen ilişkilerin geliştirilmesi yoluna gidilmiştir.⁵⁷ Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine yönelik Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) toplantılarına

⁵³ Şahinkaya, ss. 252-253.

⁵⁴ Köylü, s. 417.

⁵⁵ “Şemiler: Turgut Özal Ne Halleri Varsa Görünler Dedi”, (Erişim: 26.9.2017); Ahmet Tolgay, “Turgut Özal’a Reva Görülen Muamele”, 4.5.2017, <http://www.kibrisgazetesi.com/yazarlar/ahmet-tolgay/turgut-ozala-reva-gorulen-muamele/2189>, (Erişim: 26.9.2017).

⁵⁶ Türel, s. 114.

⁵⁷ Erol, “Kuzey ...”, s. 300.

katılan KKTC, bu ülkelerle de işbirliğini sürdürmüştür.⁵⁸

KKTC'ye Türkiye'den gönderilen ekonomik yardımlar bazı dönemler tartışma konusu olabilmekte, Türk halkları arasında olumsuzluklar yaşanabilmektedir. Yaşanan gelişmeler sonucu KKTC'nin bağımsız olmadığı yönünde görüşler gündeme gelmektedir. Günümüz uluslararası sisteminde dahi birçok devletin başka devletler ve örgütlerden aldığı yardımlar göz önünde tutulduğunda, KKTC'nin bağımsızlığının Türkiye'nin yardımlarına bağlanması çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Türkler arasında yaşanan bu çekişmelerden kurtularak, uluslararası alanda KKTC'ye uygulanan ambargoların kaldırılması yönünde ortak bir çalışmaya dönüştürülmesi gerekir. Ambargoya maruz kalmayan Kuzey Kıbrıs'ta turizm ve ekonomiye işlerlik kazandırılmasıyla, bu tartışmalar gündemden çıkacaktır. Limanlarını kullanamaması, uluslararası aktörlerden ve örgütlerden yardım alamaması sonucu KKTC, bağımsızlığı tanınan aktörlerden daha fazla fedakârlık yapmak zorunda kalmaktadır.⁵⁹

1. KKTC'nin Ekonomik Yapısı

KKTC'nin coğrafi yapısı nedeniyle hava ve deniz yolu ulaşımı kullanılmakta, fakat uluslararası alanda uygulanan ambargolar nedeniyle limanların kullanımı düşük seviyelerde kalmaktadır. Bunun sonucunda taşıma maliyeti artmakta, ihraç ürünlerin az olması sonucu stoklu çalışmayı gerektirmektedir. İşçilik ücretlerinin yüksek olması, limanların günün ihtiyacını karşılamayan yapısından dolayı ticari faaliyetler olumsuz etkilenmektedir. Kuzey kesiminde bulunan küçük işletmelerin, kaynak yetersizliği ve yüksek maliyetli üretimiyle rekabet gücü zayıflamaktadır.⁶⁰ Denктаş'a göre KKTC ekonomisi uygulanan ambargolara rağmen istikrarlı bir şekilde yürütülmektedir. Güney kesimin uluslararası alanda maruz kaldığı bir sorunu olmadığı ve maddi destekler aldığı halde krizler yaşadığını belirtmektedir.⁶¹

KKTC'nin ilânı ve Özal döneminin başlamasıyla, Kuzey Kıbrıs'ta kurulan ekonomik sistem kökten değişmiştir. Devletçilik üzerine kurulu olan ekonomik sistemin yerine liberal uygulamalara geçilmiş, fakat uygulamalar Türkiye'den daha

⁵⁸ "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ile İlişkiler", <http://mfa.gov.ct.tr/tr/dispolitika/uluslararasıorgutler/eit/>, (Erişim: 9.2.2018).

⁵⁹ Ecevit, s. 287.

⁶⁰ Aylin Ege, "KKTC Ödemeler Dengesi 1977-2000", Ed. Oktay Türel, *Akdeniz'de Bir Ada KKTC'nin Varoluş Öyküsü*, Ankara: İmge Kitap, 2002, ss. 157-158.

⁶¹ Erol, "Kuzey ...", s. 311.

farklı bir yol izlemiştir. Örneğin, Türkiye'nin uyguladığı ücret politikaları, KKTC'de ağırdan alınıyordu. Kıbrıs İşleri Teşkilatı, 1984'te Kıbrıs İşleri Müşavirliği'ne dönüştürülerek, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin yürütülmesi sağlanmıştır. Türkiye'den firmalar adanın kuzeyinde, turizm sektörüne yönelik girişimlerde bulunmuştur. Özal'ın KKTC ziyaretinde imzalanan "Ekonomik İşbirliği Protokolü" sonucunda turizm, ticaret ve eğitim konularının geliştirilmesine yönelik politikalar izlenmiştir.⁶²

Türk lirasının resmî para birimi olarak kullanılması, kendi para biriminin olmaması sonucu KKTC'nin ekonomik yapısı genelde Türkiye'ye bağlı kalmaktadır. Türkiye'de yaşanan ekonomideki dalgalanmalar, KKTC'yi de etkilemektedir. Kıbrıs Türklerinin ekonomik sorunları, kendi iç yapısından da etkilenmektedir. Uzun vadeli bir ekonomi programı uygulamakta zorlanan yöneticiler, kısa vadeli politikalarla durumu idare etmeye çalışmaktadır. Ekonomide yaşanan yetersiz büyüme, yatırımların eksik kalması ve verimsiz olmasından kaynaklanmaktadır.⁶³ Ekonomik sorunlar nedeniyle büyük sanayi tesisleri kurulamamakta, kalifiye elemanın ve pazarlamanın yeterli olmaması sonucu yatırıma cesaret edilememektedir. Kurak ve sıcak iklim koşulları, üretimi sınırlandırıcı bir etkiye sahiptir.⁶⁴ KKTC'nin uluslararası alana uyum sağlayacak bir sanayisinin olmaması, tecrübe ve kaynak yetersizliğine ek olarak kurumsallaşmada yaşanan eksiklikler, gelişimi engellemiştir. Küreselleşme ve uluslararası alana uyum sağlayabilecek üretim, sermaye piyasası ve turizm yatırımlarında önemli eksikler yaşanmıştır.⁶⁵ Uygulanan ambargolar KKTC ekonomisini ağırlaştırmakta, yatırımların yetersizliği ve üretimdeki verimin düşük olması nedeniyle sorunlar yaşanmaktadır. Çizelge 4'te görüleceği gibi Özal döneminde, KKTC ekonomisi büyüme göstermiştir.

1988-1992 KKTC Kalkınma Planı'yla düzenlenen eğitim, turizm ve inşaat sektörünün yanı sıra, kumarhane turizmi için düzenlemeler de yapılmıştır. 1992'de imzalanan "Karma Ekonomi Komisyonu Protokolü" ile yapılacak yatırımlar, KKTC bütçesiyle yapılan ve Türkiye bütçesiyle yapılan projeler olarak ayrılmıştır. Bu dönemde Türkiye yardımları ortalamanın altına düşerken, yatırım ve kişi başına düşen

⁶² Köylü, s. 416; Emine Tahsin, "Kuzey Kıbrıs Özelinde Neoliberal Dönüşümün Boyutları", *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, Sayı: 2 (Aralık 2014), s. 83.

⁶³ Türel, ss. 80-81.

⁶⁴ Ahmet Mor ve M. Dursun Çitci, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Ekonomik Etkinlikler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, Sayı: 1 (2006), s. 44.

⁶⁵ Köylü, s. 415.

Çizelge 4: KKTTC'nin Ekonomik Göstergeleri

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
GSMH (Milyon \$)	202,9	201,2	240,2	285,9	331,6	341,7	425,4	591,0	541,4	585,5	624,9
Reel Büyüme Hızı (%)	1,6	6,4	7,5	4,8	6,8	7,0	8,5	5,7	-5,3	7,8	5,9
Fert Başına GSMH (\$)	1.305	1.274	1.498	1.757	2.009	2.043	2.513	3.447	3.116	3.343	3.528
GSYİH (Milyon \$)	200,3	197,5	236,3	281,0	325,5	336,9	419,7	587,5	537,0	582,0	614,8
GSYİH Reel Büyüme Hızı (%)	1,5	5,8	7,8	4,7	6,7	7,5	8,6	6,4	-5,5	8,1	4,8
Enflasyon Oranı (%)	33,8	70,7	43,0	48,1	43,0	62,6	51,8	69,4	46,3	63,4	61,2
Bütçe Açığı (Milyon \$)	16,1	18,5	23,7	33,1	24,2	13,6	11,3	31,9	60,8	49,5	46,7
Döviz Rezervi (Milyon \$)	27,9	41,6	61,3	83,5	116,0	149,7	183,2	183,7	217,8	233,9	301,9
İhracat (Milyon \$)	40,7	38,8	46,3	52,0	55,1	52,4	55,2	65,5	52,5	54,6	54,5
İthalat (Milyon \$)	145,3	136,3	143,0	153,2	221,0	218,1	262,5	381,5	301,1	371,4	363,9
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-104,6	-97,5	-96,7	-101,2	-165,9	-165,7	-207,3	-316,0	-248,6	-316,8	-309,4
İhracat / İthalat (%)	28,0	28,5	32,4	33,9	24,9	24,0	21,0	17,2	17,4	14,7	15,0
Gelen Yolu Sayısı	98.934	113.318	125.075	131.492	184.337	229.401	274.073	300.810	220.237	267.618	359.313
Türkiye	78.467	93.413	103.791	105.729	147.965	173.351	214.566	243.269	179.379	210.178	281.370
Diğer	20.467	19.905	21.284	25.763	36.372	56.050	59.507	57.541	40.858	57.440	77.943
Turizm Geliri (Milyon \$)	37,1	40,3	47,3	52,0	103,5	118,0	154,9	224,8	153,6	175,1	224,6

Kaynak: KKTTC Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2015, "Devlet Planlama Örgütü Mayıs 2017", <http://www.devplan.org/Frame-tr.html>, (Erişim: 12.2.2018).

gelirler artmış, Kuzey Kıbrıs ekonomisi talep yönlü büyüme kaydetmiştir.⁶⁶

1994'te AT Adalet Divanı'nın (ATAD) aldığı bir kararla KKTC ekonomisinde büyüme hızı düşüş göstermiştir. ATAD Kararı'yla KKTC'den gönderilen ürünlerin, AT üyesi ülkelere girişi yasaklanmıştır.⁶⁷ AT'ye yapılan ihracat, 1973'te Kıbrıs Cumhuriyeti ile AT arasında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması'na göre yürütülüyordu. Kıbrıs Türkleri tarım ürünleri ve hazır giyim ürünlerini Avrupa'ya ihraç ediyordu. KKTC kendine ait mührü kullanmaya başlaması sonucu, GKRY konuyu 1991'de AT'ye taşıdı. ATAD, konu hakkında Türk tarafını savunma yapması için davet etmesine rağmen, Türk tarafı bu davete cevap vermedi. 1994'e kadar KKTC'nin AT ülkelerine ortalama 50-70 milyon dolar olan ihracatı 45-50 milyon dolara düştü.⁶⁸

KKTC ekonomisini destekleyecek yeraltı kaynakları bulunmamaktadır. Buna bağlı olarak üretim için gerekli hammadde ve üretilen ürünlerin uluslararası piyasaya sunulması için taşıma giderleri artmaktadır. Artan maliyet nedeniyle uluslararası alanda rekabet etme şansı azalmakta, üretim iç pazara yönelik olmaktadır. İthalatın artması ekonomide cari açığın artmasına neden olmaktadır. KKTC'nin ithal ettiği ürünler arasında makine ve teçhizatlar önemli bir yer tutmaktadır. Gıda ve kimyevi ürünlerin ithalatı, tekstil ürünleri de azımsanamayacak oranlara ulaşmaktadır. İthalatın büyük bir bölümü Türkiye'den sağlanmakta, İngiltere de ithalat yapılan ülkeler içinde önemli bir yere sahiptir. İngiltere'de yaşayan Kıbrıs Türklerinin fazla olması sonucu, KKTC'nin İngiltere'yle ekonomik ilişkisi artmaktadır.⁶⁹ KKTC'nin uygulanan ambargolara rağmen ticari ilişki içinde olduğu ülkeler, Çizelge 5'te ayrıntılı olarak gösterilmektedir.

2. KKTC'de Turizm

KKTC ekolojik ve tarihsel yapısı nedeniyle turistlerin uğrak yerlerinden biridir. Adanın kuzey kesiminde sürekli artış gösteren turizm gelirleri, ekonomide yaşanan cari açığı azaltan bir etkiye sahiptir. 1974 müdahalesi öncesi adada önemli

⁶⁶ Tahsin, s. 84.

⁶⁷ Judgment Of The Court, 5.7.1994, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61992CJ0432&from=EN>, (Erişim: 28.2.2018).

⁶⁸ "Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) süreci ve yanlış anlaşılan 8.5 milyon dolarlık ihracat konusu", 9.11.2013, <https://www.havadiskibris.com/avrupa-birligi-adalet-divani-abad-sureci-ve-yanlisanlasilan-8-5-milyon-dolarlik-ihracat-konusu/>, (Erişim: 28.2.2018).

⁶⁹ Ege, ss. 132-135.

Çizelge 5: KKTC'nin Dış Ticaret Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	1983		1984		1985		1986		1987		1988		1989		1990		1991		1992		1993	
	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.
1.Türkiye	65,3	6,5	61,5	8,4	65,1	5,4	70,1	7,7	94,3	7,9	101,9	6,3	112,5	9,2	153,5	7,9	143,0	7,3	178,7	9,1	150,9	12,5
2.Diğer Ülkeler	80,0	34,2	74,8	30,4	77,9	40,9	83,1	44,3	126,7	47,2	116,2	46,1	150,0	46,0	228,0	57,6	158,1	45,2	192,7	45,5	213,0	42,0
2.1.AB Ülkeleri	55,2	24,8	48,6	23,3	52,9	35,1	51,3	34,7	71,7	41,4	64,3	42,5	94,7	40,2	131,1	51,0	92,9	42,0	91,4	41,8	121,7	36,4
2.1.1.Birleşik Krallık	29,0	23,0	20,9	21,4	27,5	31,2	22,7	32,8	31,4	36,7	32,6	37,5	49,6	35,2	67,1	44,0	45,7	35,4	45,5	36,3	65,4	26,7
2.1.2.Diğer AB Ülkeleri	26,2	1,8	27,7	1,9	25,4	3,9	28,6	1,9	40,3	4,7	31,7	5,0	45,1	5,0	64,0	7,0	47,2	6,6	45,9	5,5	56,3	9,7
2.2.Orta Doğu Ülkeleri	0,1	9,0	0,1	6,8	0,8	4,5	1,7	5,3	3,2	3,6	5,1	1,9	4,2	3,4	6,4	1,6	4,7	0,7	2,3	1,5	3,2	2,2
2.3.Uzak Doğu Ülkeleri	11,5	-	12,2	-	10,7	-	15,8	-	33,0	-	24,9	-	29,5	-	52,3	-	32,4	-	37,9	0,1	47,3	0,1
2.4.ABD	1,8	-	1,3	-	1,4	0,1	1,1	2,3	1,6	1,0	2,4	0,5	3,6	0,8	5,7	3,3	3,4	0,3	7,4	-	3,1	0,1
2.5.Diğer Ülkeler	11,4	0,4	12,6	0,3	12,1	1,2	13,2	2,0	17,2	1,2	19,5	1,2	18,0	1,6	32,5	1,7	24,7	2,2	53,7	2,1	37,7	3,2
Toplam	145,3	40,7	136,3	38,8	143,0	46,3	153,2	52,0	221,0	55,1	218,1	52,4	262,5	55,2	381,5	65,5	301,1	52,5	371,4	54,6	363,9	54,5

Kaynak: KKTC Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2015, "Devlet Planlama Örgütü Mayıs 2017", <http://www.devplan.org/Frame-tr.html>, (Erişim: 12.2.2018).

ölçüde turizm geliri sağlanmaktaydı. 1974'ten sonra Kıbrıslı Türklerin kontrolünde kalan bölümde, çok sayıda turistik tesis bulunmaktaydı. Otellerin yoğun olduğu Maraş bölgesinin siyasi sorunlar nedeniyle turizme kapatılması sonucu, bu bölge KKTC ekonomisine fayda sağlayamamıştır.⁷⁰ 1980 öncesi dönemde gelen turistlerin yaptığı alışverişlerin ekonomiye katkısı, Türkiye'nin ticari kısıtlamaları sonrası azalmıştır.⁷¹ 1980'de Türkiye'nin serbest ticarete geçmesi, adadan yapılan ithal mallara olan talebi azaltmış ve bavul ticaretini zayıflatmıştır.⁷² Kuzey Kıbrıs'a seyahat edenlerin %81,4 oranında Türkiye'den geldiği göz önünde tutulduğunda, ekonomiye olumsuz etkisi fazla olmuştur. İngiltere, Almanya, ABD ve Moldavya'dan gelen turist sayısı yaklaşık %10'dur.⁷³ KKTC ekonomisinin ağırlıklı olarak kamu sektörüne bağlı kalması ve turizmi geliştirecek yatırımların zayıf kalması sonucu ekonomi yeteri kadar gelişmemiştir.⁷⁴

Bir ada ülkesi olan KKTC için turizm, ekonomik gelişmenin en önemli başlığını oluşturmaktadır. Adanın iklimi ve çevre koşullarının yanında kültürel tarihindeki çeşitlilik, turistleri bölgeye çekmektedir. Kuzey Kıbrıs gibi küçük devletler için önemli bir gelir kaynağı olan turizm, sahip olunan kaynakları etkili ve sürdürülebilir tutmayı gerektirir. Tahrip edilen bitki örtüsü, suların kirlenmesi, tarihî alanların bozulması ve gürültü kirliliği gibi konular, turizm açısından olumsuz etkilere sahiptir.⁷⁵ KKTC turizmini etkileyen en önemli konu, uluslararası alanda uygulanan ambargolar ve tecrit politikalarıdır.

Kıbrıs Türk Turizm İşletmeleri (KTTİ), turizmi ve yatırımları artıran bir etkiye sahip olmuştur. 1980'de 32 tane turistik tesis bulunan KKTC'de, 1990'da bu sayı 55'e yükselmiştir. 1999'a gelindiğinde önemli bir artış sağlanarak, 102 tesise ulaşılmıştır. Özal döneminde tesis sayısında ve yatırımlarda önemli bir artış sağlanmıştır. 1987 yılında Turizm Endüstrisi Teşvik Yasası yürürlüğe konularak, turizmin geliştirilmesi temin edilmiştir. Asil Nadir'in turizme yaptığı yatırımlar ve turist sayısının artması ekonomiyi canlandırmıştır. 1990'da Nadir'in iflas etmesinin, turizm sektörüne önemli

⁷⁰ Meltem Dayıoğlu, "KKTC Turizm Sektörüne Eleştirel Bir Bakış", Ed. Oktay Türel, *Akdeniz'de Bir Ada KKTC'nin Varoluş Öyküsü*, Ankara: İmge Kitap, 2002, ss. 203-204.

⁷¹ Ege, s. 136-137.

⁷² Dayıoğlu, s. 215.

⁷³ Mor ve Çitci, s. 46.

⁷⁴ Dayıoğlu, s. 199.

⁷⁵ Okan V. Şafaklı, "Üniversite Öğrencilerinin Turizmin Olumsuz Çevre Etkilerini Algılama Düzeyi: Kuzey Kıbrıs Örneği", *Scientific Cooperation for the Future in the Economics and Administrative Sciences International Conference Proceedings Book*, Selanik: 6-8.9.2017, ss. 117-118.

etkisi olmuştur.⁷⁶ KKTC'ye giden yolcu sayıları ve turizm gelirleri, Çizelge 4'te gösterilirken, otel sayısı ve kapasiteleri Çizelge 6'da ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Bölgede yaşanan sorunlara bağlı olarak, KKTC turizmi önemli derecede etkilenmiştir. 1990'da başlayan Körfez Savaşı sırasında bölgedeki istikrarsız ortam nedeniyle, adaya giriş yapan kişi sayısı önemli oranda azalmıştır. 1991'de Türkiye-KKTC arasında yapılan anlaşmaya göre, giriş çıkışlarda pasaport yerine kimlik kullanılması kolaylığının getirilmesiyle, Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a girişlerde önemli bir artış sağlamıştır.⁷⁷

Çizelge 6: KKTC'deki Konaklama Tesis ve Yatak Sayıları

Yıl	Turistik Konaklama Tesisleri		Diğer Konaklama Tesisleri		Doluluk Oranı %	Toplam	
	Tesis	Yatak	Tesis	Yatak		Tesis	Yatak
1983	36	3.555	16	397	30,3	52	3.952
1984	37	3.687	18	446	27,5	55	4.133
1985	37	3.687	17	433	23,1	54	4.120
1986	38	3.715	20	458	22,7	58	4.173
1987	40	3.779	24	573	43,4	64	4.352
1988	42	3.917	34	652	43,0	76	4.569
1989	46	4.338	48	916	37,9	94	5.254
1990	55	5.414	34	711	35,3	89	6.125
1991	59	6.012	21	621	22,7	80	6.633
1992	68	6.630	18	457	31,2	86	7.087
1993	74	7.017	19	445	36,3	93	7.462

Kaynak: KKTC Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2015, "Devlet Planlama Örgütü Mayıs 2017", <http://www.devplan.org/Frame-tr.html>, (Erişim: 12.2.2018).

⁷⁶ Dayıoğlu, ss. 205-206.

⁷⁷ Dayıoğlu, s. 210.

3. Özal Döneminde KKTC’de Gelişen Eğitim Sistemi

Özal döneminde KKTC’de eğitim sisteminin geliştirilmesine yönelik, üniversitelerin sayısı artırılmıştır. Türk öğrencilerin Kıbrıs’a gelmeye başlamasıyla KKTC ekonomisi yeniden canlanmıştır. Öğrencilerden alınan harçlar ve gelenlerin yaptığı harcamalar, turizm ve ticari faaliyetleri artırmıştır.⁷⁸ Kuzey Kıbrıs’ta açılan özel ve vakıf üniversiteleri, adaya giden öğrenci sayısının artmasını sağlamıştır. Öğrenci ve ailelerinin adaya gelmesinin, KKTC ekonomisine önemli katkısı olmuştur.⁷⁹ Özal dönemi eğitim sisteminin gelişimi ve öğrenci sayısı, Çizelge 7’de ayrıntılı olarak verilmiştir.

1985’te Özal, KKTC’de üniversitelerin oluşturulmasına başlanmasına ve eğitim kurumlarının artırılmasına yönelik adımlar atmıştır. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından bir heyet gönderilerek incelemelerde bulunulmuş, 1986’da Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ) devlet üniversitesine dönüştürülmüştür. İki ülkenin eğitim alanındaki işbirliği sonucu, Türkiye’den KKTC’ye giden öğrenci sayısı hızla artmıştır.⁸⁰

Girne Amerikan Üniversitesi (GAÜ) birçok ülkeyle eğitim ortaklığı kurarak, Rusya, ABD ve İngiltere gibi ülkelerle öğrenci değişim programları uygulamasıyla, öğrencilerin bu ülkelerde eğitim alabilmesinin önünü açmıştır.⁸¹ 1988’de kurulan Yakın Doğu Üniversitesi (YDÜ), KKTC üniversiteleri arasında yerini alarak, sürekli gelişmiş, birçok uluslararası eğitim kuruluşuna üye olarak itibarını artırmıştır. Gelişen eğitim sistemi ve kalitenin artması sonucu, farklı ülkelerden gelen öğrenci sayısında önemli artışlar yaşanmıştır. YDÜ kurulduğu günden itibaren hızla gelişmiş, KKTC’nin en kapsamlı üniversitesi haline gelmiştir.⁸² Öğrenci sayılarındaki bu hızlı artış, Çizelge 7’de yıllara göre öğrenci sayısında görülebilmektedir.

Uygulanan ambargolar ve siyasi baskılara rağmen KKTC’de kurulan üniversiteler, dünyanın birçok ülkesinden öğrenciler kabul etmekte ve diplomaları uluslararası alanda kabul görmektedir. Aynı zamanda eğitimciler de farklı ülkelerden gelerek, KKTC’de bulunan üniversitelerde ders vermektedir.⁸³

⁷⁸ Ege, s. 137.

⁷⁹ Dayıoğlu, s. 213.

⁸⁰ “DAÜ Tarihi”, <https://www.emu.edu.tr/tr/dau-hakkinda/kibrisin-devlet-universitesi/593>, (Erişim: 10.2.2018).

⁸¹ “GAÜ’nün Tarihçesi”, <http://www.gau.edu.tr/kurumsal/gaunun-tarihcesi>, (Erişim: 10.2.2018).

⁸² “YDÜ Tarihi”, <https://neu.edu.tr/ydu-hakkinda/ydu-tarihi/?lang=tr>, (Erişim: 10.2.2018).

⁸³ Ecevit, s. 415.

Çizelge 7: KKTC'de Yıllara Göre Yükseköğretimdeki Öğrenci Sayıları

	1982-83	1983-84	1984-85	1985-86	1986-87	1987-88	1988-89	1989-90	1990-91	1991-92	1992-93	1993-94
Genel Toplam	201	257	474	907	967	1.375	1.816	1.943	2.068	2.334	2.828	4.181
A	6	87	238	437	812	1.185	1.490	2.502	3.879	5.218	5.633	6.805
B	-	3	35	93	100	243	438	521	568	594	667	697
C	207	347	747	1.437	1.879	2.803	3.748	4.966	6.515	8.146	9.128	11.683
D	201	214	224	275	395	583	719	716	715	865	1.025	1.659
Doğu Akdeniz Üniversitesi	6	87	198	195	513	898	1.122	1.801	2.326	2.541	2.774	3.159
A	-	3	35	93	100	243	438	514	544	559	477	452
B	207	304	457	563	1.008	1.724	2.279	3.031	3.585	3.965	4.276	5.270
C	-	-	-	7	12	9	11	12	14	15	12	14
D	-	-	-	128	196	153	165	214	184	269	215	227
Gine Amerikan Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	-	-	8	8	3	4
A	-	-	-	135	208	162	176	226	206	292	230	245
B	-	-	-	-	-	-	34	12	117	182	281	312
C	-	-	-	-	-	-	9	124	680	1.460	1.553	1.881
D	-	-	-	-	-	-	-	1	5	11	156	204
Lefke Avrupa Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	43	137	802	1.653	1.990	2.397
A	-	-	-	-	-	-	-	-	23	43	60	168
B	-	-	-	-	-	-	-	-	193	370	406	569
C	-	-	-	-	-	-	-	-	3	5	11	13
D	-	-	-	-	-	-	-	-	219	418	477	750
Uluslararası Amerikan Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17
A	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	90
B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
C	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
D	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	110

A: KKTC B: TC C: Diğer Ülkeler D: Toplam

Kaynak: KKTC Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2015, "Devlet Planlama Örgütü Mayıs 2017", <http://www.devplan.org/Frame-tr.html>, (Erişim: 12.2.2018).

4. KKTC'nin Su ve Enerji Sorunu

1974 müdahalesi sonrası Kuzey Kıbrıs, altyapı ve enerji sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Yetersiz enerji ve su kaynaklarına ek olarak kurak geçen iklimi nedeniyle sorun artarak devam etmiştir. Su sorunu özellikle tarımı olumsuz etkilemenin yanında, turizm sektörünü de etkilemektedir. Kalitesi düşük olan suyun taşıma yöntemiyle kullanıma sunulması aksaklık ve maliyetin artmasına neden olmuş, yapılan çalışmalar istenilen etkiyi sağlamamış, sorunlar Kuzey Kıbrıs'ta hayati olumsuz etkilemiştir.⁸⁴

Kıbrıs'ta su sorunu, İngiliz yönetimi döneminde uygulanan yanlış politikalar sonrası ortaya çıkmıştır. İngiltere adanın kontrolünü Osmanlı'dan aldıktan sonra, Kıbrıs'taki bataklıkların sağlık sorunlarına neden olduğu gerekçesiyle, kurutmak için okalipütüs ağaçları dikmeye başlamıştır. Adada yağış miktarının da az olmasının etkisiyle, adada kuraklık artmıştır. Barış harekâtı sonrası, adada yaşayan Türklerin su sorunu Türkiye'nin gündemine gelmeye başladı. Özal döneminde su sorununun çözümü için farklı çalışmaların yanı sıra göletler yapıldı. Adada bazı yıllar yağışların az olması ve kuraklık nedeniyle göletlerin doluluk oranı düşük seviyelerde kaldı.⁸⁵

KKTC'de enerji, Kıbrıs Türk Elektrik Kurumu (KIB-TEK) ile Ekonomi ve Enerji Bakanlığı'nın kontrolünde yürütülmektedir. KIB-TEK, 4.2.1975 tarih ve 6216 sayılı kararla tüzel kişilik kazanarak, elektrik enerjisinin üretim ve dağıtımını sağlamaktadır. Devlet bütçesinden bir ödeneğe sahip olmamasından dolayı, Türkiye Lefkoşa Büyükelçiliği Yardım Heyeti Başkanlığı tarafından, yatırım harcamaları için malî destek almaktadır. Elektrik üretimi Kuzey Kıbrıs'ta 1974 Harekâtından sonra Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) tarafından başlatılmıştır. 1975-1994 arası dönemde KKTC ihtiyacının %10-20'sini kendi üretmiş, kalan kısmı GKRY'den karşılanmıştır. Bu dönemde yapılan yatırımlar sonrası, 1996'ya gelindiğinde ihtiyacı olan elektriği kendisi üretebilecek seviyeye gelmiştir. Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, 17.12.1977'te tüzel kişilik kazanan Kıbrıs Türk Petrolleri'ni (K-PET) bünyesinde bulundurarak, ülke piyasasının %60'ını elinde tutmaktadır. KKTC'de doğal gaz kullanılmamakta, petrol bazı ürünler ulaştırma, ısınma ve elektrik üretiminde kullanılmaktadır.⁸⁶

⁸⁴ Dayıoğlu, s. 239.

⁸⁵ Bahadır S. Dilek, "Barış Suyu Projesi Yaşam Buluyor", http://www.emo.org.tr/ekler/af7c96251ec5ea3_ek.pdf?dergi=4, (Erişim: 26.2.2018).

⁸⁶ Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, "KKTC Enerji Sektörünün Kurumsal ve Fonksiyonel Analizi", KKTC: 2012, ss. 17-21.

II. ÖZAL'IN KIBRIS POLİTİKASI VE ADADA ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Özal, uluslararası alanda yürütmek istediği ekonomik politikaların önündeki siyasi engelleri aşmak için farklı politikalar geliştirdi. Uluslararası alanda gelecek destek ve yardımların önünde duran, politik sorunların başında Kıbrıs sorunu vardı. Batılı devletlerle her türlü ilişkilerde Kıbrıs sorununun öne çıkarılması, Türkiye'nin atmak istediği adımların önünde engel oluyordu. Bu sorun ekonomik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi konusunda koz olarak kullanılıyordu.⁸⁷

Özal, iktidara geldiği ilk dönemlerde KKTC'nin tanınması için çaba göstermedi. Hükümeti devraldığında çok yeni olan bağımsızlık ilanına, uluslararası alanda gelen yoğun tepkiler vardı. Özal hükümeti, öncelikle bu tepkileri önlemenin yollarını aradı. Tanımak isteyen devletlere sessiz kalan Özal, adadaki iki toplum arasında olabilecek bir çözüm arayışına girdi.⁸⁸ Özal'ın AT'ye üyelik yolunda Kıbrıs konusuyla uğraşmak zorunda kalması, çözümü savunan görüşleri sürmesine neden oldu. KKTC'nin Türkiye üstündeki ekonomik yükü ve adada bulunan Türk askerinden dolayı, dış politikada çıkan sorunlar nedeniyle Özal, KKTC'de bulunan Türk askerinin sayısını azalttı.⁸⁹

Özal'ın Kıbrıs politikası, uluslararası alanda Türklerin haklı olduğunu ispatlamaya yönelikti. Kıbrıs sorununu bir an önce çözerek, Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı koz olarak kullanmasını önlemeyi düşündü. Özal'ın uyguladığı politikalar uluslararası alanda dikkat çekiyor, Yunanistan ve Rum Yönetimi'ni zor durumda bırakan hamleler yapıyordu. Özal, “*Kıbrıs Türkiye için bir yüküdür ve ayak bağıdır*”, sözleriyle eleştirilere maruz kaldı.⁹⁰ KKTC'nin tanınması yönünde pasif politikalar yürüten Özal, bazı uluslararası konferanslara KKTC'nin katılabilmesini sağladı. Asıl hedefi bağımsız bir KKTC yerine, adadaki toplumlar arasında ortak bir çözüme ulaşmaktı.⁹¹

Kıbrıs Türklerinin güvenliğine ayrı bir önem veren Özal, sorunun çözümü için farklı önerilerde bulunmuş, Yunanlı yöneticilerle yakınlaşma yollarını aramıştı. Kıbrıs'ta federe bir oluşumu savunan Özal, Kıbrıs Türklerinin güvenliği ve siyasi haklarını koruma altına alan bir yönetimi destekliyordu. Desteklediği bu model, bağımsız ve toprak bütünlüğü sağlayan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yakın bir çözüm önerisiydi. Özal yurtdışında katıldığı programlarda

⁸⁷ Fırat, s. 117.

⁸⁸ Güzel, *Mülakat*.

⁸⁹ Hande Erol, *Kıbrıs Politikalarında Lider Rauf Denктаş'ın Rolü*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi), 2014, s. 83.

⁹⁰ Ataman, “Özalist ...”, s. 56.

⁹¹ Fırat, s. 121.

çözüm yanlısı konuşmalar yaparak, Kıbrıs'ta iki toplumlu yapıya uygun hareket etti. 1984'te ABD'nin yapacağı yardımlardan, Maraş bölgesinde yaşayan Rumların da faydalanabileceği konusunda olumlu görüşler ileri sürmüştü.⁹²

Özal hükümetinin Kıbrıs'ta toplumlar arası çözüme yönelik tavırları, uluslararası alanda GKRY'nin rahat hareket etmesini sağladı. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temsilinde Kıbrıslı Türklerin gittikçe uzaklaşması, Rum yöneticilerin daha fazla etkili olmasına neden oldu. KKTC'nin tanınmadığı uluslararası toplantılarda Kıbrıs Cumhuriyeti, Rumlar tarafından temsil ediliyordu. Kıbrıslı Türk temsilcilerinin olmadığı bu toplantılar da, Türkiye'nin itirazıyla karşılaşmıyorlardı. Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak hareket eden Rumlara karşı tepki verilmemesi, uluslararası alanda da Türk toplumunun görünürlüğünü azalttı. Uluslararası alandan gelen işbirliği önerilerini destekleyen açıklamalar yapıldı. İki toplum arasında işbirliğinin kurulmadığını gören Özal, KKTC'yi desteklemek için ekonomik yardımlar yaptı.⁹³ Kıbrıs'ta farklılıkların öne çıktığı dönemlerde Özal'ın endişesi artıyor, bağımsızlığı savunuyordu. Bu dönemlerde adada alternatif çözüm olarak, Tayvan modelini benimsiyordu. Bu modelle ambargolar kaldırılacak, KKTC uluslararası sistemle bütünleştirilecekti. Tanınması yönünde politikalar geliştirilerek, dost ülkelerin tanınması sağlanabilecekti.⁹⁴

Özal, Kıbrıs Türklerini kalkındırmak ve kendi ayakları üstünde durabilecek bir yapıya kavuşturmak istedi. Dönemin bakanlarından Abdullah Tenekeci'yi özel temsilci olarak KKTC'ye gönderdi. Tenekeci Paşa, Barış Harekâtında görev almış bir komutandı. Kıbrıs'ı bilen bir komutanı görevlendiren Özal, adaya yatırımlar yapılması ve maddi destekte bulunulması talimatı verdi. KKTC'de Magosa'dan Lefkoşa'ya oradan Girne'ye kadar olan yollar düzenlenerek asfaltlandı. Kuzey Kıbrıs'ta eğitim sistemi düzenlenerek üniversiteler canlandırıldı ve sayısı artırıldı. Su ihtiyacını karşılayabilmek için, 9 tane gölet yapıldı. Kurumların idari personel yapısı düzenlenerek, çalışma şekilleri Türkiye'ye uyarlandı. Tenekeci'nin açıklamalarına göre Özal, KKTC'nin bir gün Türkiye ile birleşeceğini düşünüyordu. Rum Kesimi ve Yunanistan'ın, Kıbrıs Türklerine yönelik söylemlerini samimi bulmuyordu.⁹⁵

1986'daki KKTC ziyaretinde Özal, coşkuyla karşılandı. Yaptığı etkili bir konuşmayla Kıbrıs Türklerini etkilemeyi başarmıştı. Kıbrıs Türklerinin Ecevit'e olan hayranlığı ayrı tutulduğunda, Özal'ın gönüllerinde ayrı bir yeri vardı. Özal, Denктаş'ın katı tutumunu

⁹² Aknur ve Ersoy, s. 139.

⁹³ Tuncer, *Kıbrıs ...*, s. 130.

⁹⁴ Güzel, *Mülakat*.

⁹⁵ "Turgut Özal-5 İcraatın İçinden", Abdullah Tenekeci'nin Açıklamaları, <https://www.youtube.com/watch?v=T45xgNQS35Q>, (Erişim: 1.10.2017).

eleştiriyor, fakat milli bir kahraman olduğunu söylüyordu. Özal, Kıbrıslı Türklerin milli gelirlerinin yüksek olmasına rağmen, adaya yardımlar gönderiyordu. Ziyareti sonrası yardımlar artırılarak, KKTC ekonomisinin geliştirilmesi yönünde adımlar atılması talimatını verdi. İlk hedef olarak ambargoların kalkması sağlanacak, turizm ve eğitim canlandırılacaktı. Bu hedeflere ulaşmak için uluslararası alanda yapılan turizm ve eğitim fuarlarına gidilerek tanıtımlar yapıldı. KKTC'nin ekonomisini canlandırmak için ürettiği ürünleri, Türkiye üzerinden uluslararası piyasaya sunulması sağlanacaktı.⁹⁶

Özal'ın dış politikasında en çok eleştirildiği konu Kıbrıs'tı. Sorunu karşılıklı tavizler vererek çözmek istiyordu, fakat kamuoyu baskısıyla istediği politikaları yürütemedi. Toplumlar arası bir çözüme ulaşabilmek için iki tarafın kabul edebileceği bir anlaşma yapmak istemesi, taviz olarak görülüyordu.⁹⁷ Özal'a göre Kıbrıs konusunda inatla hareket etmenin faydası olmazdı. Sorunu ortaya çıkarmak, çözüm önerileri sunmak gerekirdi. Sunduğu önerilerin başında, gevşek bir federasyonla adadaki sorunu çözmek vardı. Eğer tam federasyon olursa, birbirine şüpheyle yaklaşan toplumları bir arada tutmanın zor olacağını düşünüyordu. Özal için önemli olan, Kıbrıs sorununun Türkiye-Yunanistan ve uluslararası ilişkilerine zarar vermemesiydi.⁹⁸

Özal'ın Kıbrıs konusunda çok farklı bir planı daha vardı. 1991 Körfez Krizi sırasında, Musul'a girme planları yaptığı herkesin bildiği bir durumdu. Musul'u Türkiye'ye bağlamayı planlıyordu. Bölgede yaşayan Kürt toplumunun yoğunluğunu dengelemek için, Kıbrıs ve Nahçıvan'la birlikte dördü birliğin kurulabileceği, Özal'ın düşünceleri arasındaydı.⁹⁹ Özal, Körfez Savaşı sürerken ABD Başkanı Bush'la görüşmesi sırasında, dışişleri bakanı Bozer istifa etmişti. Musul ve Kerkük'e girmeyi kabullenemeyen Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay da istifa etti.¹⁰⁰

Özal'a göre Türkiye, bölge ülkeleri arasında çıkan sorunlarda dahi hakem rolü üstleniyordu. Osmanlı havzasında çıkan sorunlarda, ülke yöneticilerinin Türkiye'den destek beklemesi, Türkiye'nin tarihine dayanıyordu. Bölgesinde böyle bir konuma sahip olan Türkiye'nin, kendi sorununu çözememesi düşünülemezdi. Aktif dış politikalar yürüten Türkiye, Kıbrıs sorunuyla yoğun bir şekilde ilgilendi.¹⁰¹

⁹⁶ Güzel, *Mülakat*.

⁹⁷ Laçiner, s. 621.

⁹⁸ Barlas, s. 98.

⁹⁹ Özdemir, s. 391.

¹⁰⁰ Yavuz, ss. 190-191.

¹⁰¹ Barlas, s. 132.

A. Bürokrasinin, Askerî Vesayetin ve KKTC Yöneticilerinin Çözüm Politikalarına Etkisi

Kıbrıs konusunda Özal'a göre çözüm odaklı politikalar uygulamak gerekirken, bürokrasi ve muhalefete göre statüko korunmalıydı. Özal öncesi dönemde Türkiye'nin sahip olduğu güvenlik odaklı yaklaşım nedeniyle, Kıbrıs konusunda geliştirilecek olan farklı tezlerin tartışma zemini kaybolmaktaydı. Kıbrıs'ın stratejik konumu, güvenlik odaklı düşüncelerin öncelikli olarak göz önünde tutulmasına neden oluyordu. Özal, Kıbrıs'ın milli dava olarak görülmesinin yanlış olduğunu savunmuş, adadaki Türklerin konumunu güçlendiren çözümler aramıştı.¹⁰²

Özal KKTC'yi yük olarak görmüyor, adada çözümü sağlamak istiyordu. Özal'ın adaya gönderdiği yardım paketleri herkes tarafından biliniyor, fakat muhalefet tarafından eleştiri konusu oluyordu. Dış politikada yaşanan durumların iç siyasete malzeme edilmesi, Özal'ı zor durumda bırakıyordu. Kıbrıs'ta iki toplum arasında bir çözüm önerilerine karşı Denktaş'ın birleşmeye karşı olan konuşmaları, iki liderin farklı bakışını yansıtıyordu.¹⁰³ Kıbrıs konusunda sadece uluslararası alanda değil, Türk liderler arasında da sorunlar çıkıyordu. Türkiye ve KKTC karar vericileri arasında sık sık sorunlar yaşanmaktaydı.¹⁰⁴ Türk siyaseti genelde, liderler arası kişisel çekişmeler üzerine yürütülmekteydi. Türk dış politikası ve iç politika, nadiren ideolojik farklar nedeniyle ayrılıyordu.¹⁰⁵

Kıbrıs konusunda Türk tarafının uluslararası alanda yalnız kalması ve destek bulamamasının bazı sebepleri vardı. Bunların başında, Türk karar alıcılarının birlikte hareket etmekten uzak tavırları gelmekteydi. Toplumların sahip olduğu kimlik, millî duygu ve din, kültürle birlikte oluşturulan politikaları etkilemektedir. Bunu önlemenin en önemli adımı, siyasal sosyalleşmeyi sağlayan toplumlar oluşturmaktır. Toplumların kendi içinde bile farklı düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Siyasal sosyalleşmeyi sağlayamayan bu toplumlarda, birlik olma duygusu zayıflamaktadır. Özal'ın ellerini yukardan bağlayan birlik mesajı bu yönüyle önemlidir. Fakat Türkiye ile KKTC arasında birliğin kurulamaması, iki toplumu birbirinden uzaklaştıran etkiye sahiptir. Tarihsel yaşama bağlı olarak şekillenen siyasal sosyalleşmenin etkileri görülmektedir. Birbirine uzak kalan kültürler, kaçınılmaz olarak değişime uğramakta ve farklılaşmaktadır. Uzaklaşan kültürel değerler zamanla farklı

¹⁰² D. Bagdonas, ss. 62-63.

¹⁰³ Güzel, *Mülakat*.

¹⁰⁴ Mütercimler, s. 4.

¹⁰⁵ Tuncer, *Özal'ın ...*, s. 13.

bölgelerde farklı kültürel değerlerin oluşmasına neden olur. Böylece parçalanmış siyasi kültür meydana gelir.¹⁰⁶ Türk yöneticilerin ihtiyaç duyulan birliği sağlaması, KKTC ve Türkiye'nin birlikte hareket etmesi için siyasi kültürü aynı noktaya getirmeleri gerekmektedir.

Özal'ın savunduğu dörtlü konferans fikri benimsenerek ABD gözetiminde yapılması kararına Mesut Yılmaz itiraz etti ve dörtlü konferans fikrinin temelleri atılmadı.¹⁰⁷ 1992'de, Özal ve Yılmaz arasında bir tartışma yaşandı. Çözüm arayışlarında olan Cumhurbaşkanı Özal, Başbakan Yılmaz'ı Kıbrıs sorununu çözümsüzlüğe sürüklemekle suçladı. 9.12.1992'de Yılmaz, basına Yunan Başbakan Konstantin Mitçotakis'le 11.9.1991'de yaptığı görüşmenin ayrıntılarını yayınlattı. Yılmaz ile Mitçotakis arasında Paris'te yapılan görüşmede, Güzelyurt bölgesinin Rum tarafına verileceği, Cumhurbaşkanı'nın dönüşümlü olmayacağı üzerine tartışma çıkmıştı. Yunan Başbakan çözümün istediği yönde olmaması halinde, Batı Trakya'daki Türklerin haklarının daraltılacağı, AT ilişkilerinde ve uluslararası alanda Türkiye karşıtı eylemlere devam edeceği tehdidinde bulunmuştu. Yılmaz'ın bu taleplerin kabul edilemeyeceğini söylemesi sonucu, görüşmeden bir sonuç alınamamıştır.¹⁰⁸

Özal'ın Kıbrıs politikalarını etkileyen önemli bir gelişme, 1992'de Türkiye'de yapılan genel seçimlerde, DYP-SHP koalisyonunun iktidara gelmesi oldu. Mesut Yılmaz'ın idaresindeki ANAP iktidarı kaybetti. Cumhurbaşkanı Özal, bundan sonra rakip olduğu hükümetle çalışmak zorunda kaldı. Koalisyon hükümeti birçok konuda olduğu gibi, Kıbrıs konusunda da Özal'dan farklı politikalar izledi. Kıbrıs konusunda Özal öncesi dönemde olduğu gibi statükocu tezleri savundu. Özal'ın çözüm bulma çabalarında sorunlar yaşayan Denктаş, koalisyon hükümetinin politikalarını destekledi.¹⁰⁹

Türk bürokrasisindeki karar vericiler, Kıbrıs konusunda çözüm için fikir sahibi değildi. Çözüm için adımlar atmak, Kıbrıs'ta barışı kalıcı hale getirmek gerektiğini düşünen Özal, Kıbrıs konusunda öncelikle ne istediğimizi bilmemiz ve ona hareket etmemiz gerektiğini söylüyordu. Soğuk Savaş sonrası dünyada birçok sorunun çözüldüğü bir dönemde Türkiye'nin de, Kıbrıs sorununu çözmesi gerekiyordu. Körfez savaşı sırasında Özal, ABD Başkanı'yla sorunu çözmek istedi. ABD'nin, Kıbrıs konusunda tarafsız hareket edeceğini düşünüyordu.¹¹⁰

KKTC'nin ilânının gelişim süreci hakkında bilgi almak isteyen Özal, Türkiye'nin Lefkoşa Temsilcisi Batu'yu Ankara'ya çağırdı. Batu, uluslararası alanda Rum Yönetimi'ni dengeleyebilmek, müzakere ve çözüm görüşmelerinde eşit taraf olabilmek için böyle bir karar

¹⁰⁶ Efegil, "Türk Dış Politikasında Siyasal ...", ss. 194-196.

¹⁰⁷ Güner, s. 200.

¹⁰⁸ Mütercimler, ss. 5-6.

¹⁰⁹ Fırat, s. 455.

¹¹⁰ Barlas, s. 131.

alındığını söyledi. Bağımsızlık kararı Özal'a göre, uluslararası alanda gelecek tepkileri cevaplamının zorluğuyken, Denktaş'a göre Türkiye'de hükümet kurulmadan yapılması, yeni kurulan hükümet üzerinde uluslararası baskıyı azaltacağı yönünde değerlendirilmişti.¹¹¹ Darbe dönemi Başbakanı Uluşu Denktaş'la temas halinde olduklarını, hükümeti devretmeden ilânın yapılması gerektiğini belirtiyordu.¹¹²

Özal iktidara geldiği ilk yıllarda, KKTC yönetimine karşı pek olumlu yaklaşmadı. KKTC yönetimine uzak, ilişkilerin düzelmesi için Yunanistan'a yakın politikalar izleyerek adada yaşanan sorunların çözümüne ağırlık verildi.¹¹³ Özal'ın bir başka önerisi de Kuzey ve Güney bölgeleri arasında serbest dolaşımın sağlanmasının, çözümü kolaylaştıracağı yönündeydi. Özal'ın bu düşüncesi, Türk dış politikasının savunduğu Kıbrıs politikasına ve Denktaş'ın söylemine ters düştü.¹¹⁴ Özal, Yunanistan'la iyi komşuluk ilişkisine paralel, Kıbrıs'ta toplumlar arası ekonomik ilişkileri geliştirerek, geleneksel dış politikayı değişime zorluyordu. Yunanistan'la yaşanan sorunlar ve Kıbrıs sorununun, uluslararası alanda karşısına çıkması, Özal'ın bu konuları çözmesini zorunlu kılıyordu. Denktaş'la fikirleri uyuşmayan Özal'ın ilişkileri, resmî bir seviyede seyrediyor, çok iyi olmadığı görülüyordu.¹¹⁵

KKTC'de Türkiye karşıtı söylemler nedeniyle Özal, adada yeni bir siyasi yapılanmaya ihtiyaç olduğunu düşünerek bu yönde adımlar attı. Özal, KKTC'deki siyasi ve bürokratik yapılanma içinde söz sahibi olmak istiyordu. Türkiye'den adaya yerleşen Türklerin içinde olduğu, Yeniden Doğuş Partisi'nin kurulmasına destek oldu. Bu partinin çalışmaları pek etkili olmadı. KKTC'deki karışık siyasi yapılanma, ülke içindeki istikrarın azalmasına neden oluyordu. Özal'ın Türkiye ve KKTC bürokrasisinde destek bulamaması, uygulamada başarıyı azalttı.¹¹⁶

Denktaş, Türkiye'de Kıbrıs konusuna farklı bakışların olduğunu kabul etmektedir. Bürokraside bazı kesimlerin Kıbrıs'ı sorun olarak gördüğünü, bazılarının da Denktaş politikalarını desteklediğini düşünmektedir. KKTC'nin ilânının böyle bir zamanda yapılmasını Özal'ın istemediğini ve bu yüzden eleştirilerde bulunduğunu, bağımsızlık ilânının hükümeti kurma çalışmalarına denk gelmesinin sıkıntı yarattığını açıkladı. Denktaş'a göre Özal, ilk başlarda yapılan ilânı kabullenmediğinden dolayı ilişkilerin düşük seviyede kaldığını, ilerleyen yıllarda iyi ilişkiler kurduklarını açıkladı. Yürütülen farklı politikalara karşı denge kurmak için

¹¹¹ Erol, "Kuzey ...", s. 310.

¹¹² Erol, "Kuzey ...", s. 310.

¹¹³ Yavuzalp, s. 324.

¹¹⁴ Oran, s. 29.

¹¹⁵ Ataman, *Mülakat*.

¹¹⁶ Fırat, s. 121.

Kıbrıs politikası geliştiren Denктаş, uygulamada toplumsal çıkarı ön planda tutmaya özen gösterdi. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin uzun ömürlü olmadığına farkında olan Denктаş, acele ile yapılacak bir anlaşma için taviz vermeden, Türk toplumunun haklarını koruyarak KKTC'yi yaşatmaya çalıştı.¹¹⁷

Özal, Kıbrıs konusunda atılan adımların yetersiz kaldığını düşünüyordu. Barış Harekâtı sonrası Kıbrıs'ta, Türkiye tarafından sağlam bir adım atılmamıştı. Özal, yetkili makamların adada çözüm için bir politika üretmediğini düşünüyordu. Sorunun sürece bırakılması Türkiye'nin atacağı adımlarda engel teşkil ediyor, kalıcı bir çözüm bulunması gerekiyordu. Özal, Körfez Savaşı ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ortaya çıkan uluslararası durumdan faydalanmak istiyordu. Kıbrıs'ta farklı iki toplumdaki kaynaklanan farklı kültür, din ve dilin bir arada yaşaması zor görünüyordu. Gevşek federasyon, her iki toplum için daha iyi olacaktı. Asıl sorun Rumların, Türk toplumunu eşit olarak görmemesiydi. 23.6.1991'de Özal, Denктаş'la görüştü. Soruna çözümsüzlük üzerine kurulu statükocu bir bakışla yaklaşmanın yanlış olduğunu, cesaretle yaklaşılması ve çözüm bulunması gerektiğini belirtti. Uygun bir çözüm olarak, iki ayrı devlet şeklinde şu anki durum sabit kalacak veya gevşek bir federasyon üzerine çalışılmalıydı. Özal sorunun ABD ile çözülmesi gerektiğini düşünüyor, Avrupa'ya güvenmiyordu. Çünkü Özal, Avrupa'yı ön yargılı ve taraflı görüyordu.¹¹⁸

Şemiler açıklamalarında, Özal'ın Kıbrıs konusunda yalnız kaldığını, bu nedenle sorunu çözmek için ABD Başkanı Bush'tan destek aldığını söyledi. Bush'un desteklediği, iki bölgeyi bir federasyonun Kıbrıs'ta oluşması için çalışmalar başlattı. Özal, atılacak adımları paylaşmak için Denктаş'ı Ankara'ya davet etmiş, ancak Denктаş hasta olduğu gerekçesiyle, bu davete gelmemişti. İki lider arasındaki görüşme Antalya'da gerçekleşti. Görüşme sonrası Denктаş Ankara'ya giderek, Demirel ve Genelkurmay Başkanı'yla görüştü. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) konuşan Denктаş, Özal'ı eleştiren bir sunum yaptı. Ertesi gün gazeteler, "Kıbrıs satılıyor" manşetiyle yayımlandı. Özal'ın hedefi, kapalı olan Maraş bölgesini uluslararası otellerin kullanımına açarak bölgeyi canlandırmaktı. Askerî yöneticiler, Maraş bölgesinin askerî bölge olduğunu belirterek, atılacak adımları engelledi. 1988 yılında atılacak bu adımlara Denктаş ve askerî yöneticiler karşı çıktı.¹¹⁹ Özal, eleştirilerden kurtulamadı ve Kıbrıs'ı satan adam olarak gösterildi.¹²⁰

¹¹⁷ Ömer Bilge, "Yağmur Gibi İndiler", 15.1.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/yagmur-gibi-indiler-19688297>, (Erişim: 18.2.2018)

¹¹⁸ Güner, s. 191.

¹¹⁹ "Kıbrıs konusunda herşey bitmişti", 19.11.2012, <http://haberkibris.com/kibris-konusunda-hersey-bitmist-2012-11-19.html>, (Erişim: 28.1.2014).

¹²⁰ Ataman, *Mülakat*.

B. Uluslararası Alanda Etkin Aktörlerin Çözüm Etkisi

1990'da Çanakkale'de yapılan anma törenlerine katılmak için İngiltere Başbakanı Thatcher de gelmişti. Özal'la görüşen Thatcher, Kıbrıs konusunda çözüm süreçlerinin başarısız kalmasında KKTC lideri Denktaş'ı suçluyordu. Kıbrıs Türk yöneticileriyle konunun görüşülmesi gerektiğini savunan Özal'a, İngiltere'nin arabuluculuk yapmak istemediği yanıtını vermişti. İngiliz yöneticilere göre Kıbrıs sorunu, BM'nin sunacağı öneriler üzerine ve görüşmelerle çözülebilirdi.¹²¹

Özal Kıbrıs sorununun, BM ve AT'nin çözeceği bir konu olmadığını savundu.¹²² ABD'nin Kıbrıs konusunda tarafsız ve çözüm yanlısı olacağını, Avrupa'nın Kıbrıs konusunda Yunanistan'ın tezlerini destekleyeceğini düşünüyordu. Adadaki çözüm için Denktaş'la sık sık görüşen Özal, dördü konferansı öneriyordu. 1991 Temmuz ayında, ABD Başkanı Bush Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında imzalanacak olan protokolle, ABD'nin adadaki çözüme desteği sağlanabilecekti.¹²³ Özal'a göre Türkiye'nin önünde iki önemli sorun vardı. Türkiye, Kıbrıs ve Güneydoğu sorununu aşmadığı sürece, kalkınmanın önündeki engeller kalkmayacaktı. Özal'ın, Körfez Krizi sırasında ABD Başkanı ile ilişkileri çok güçlüydü. ABD Başkanı Bush'un Türkiye'ye yardım edeceğini düşünüyordu.¹²⁴

Özal'ın Kıbrıs konusunda hedefi, uluslararası alanda çözüm yanlısı görünen bir duruş sergilemektir. Uluslararası alanda etkin olan devletlerin desteğini alarak, Türkiye'nin önüne çıkan bu sorunu aşmak istedi. Rum Yönetimi'nin AT üyeliği başvurusu sonrası, sorunu çözmek için farklı politikalar geliştirdi. Kıbrıs sorunu, Türkiye-AT ilişkilerinde sorun çıkarmamalıydı. Sorunun dördü konferansla çözülerek, AT'ye taşınmaması gerekiyordu. Özal'ın bu yaklaşımının, AT üyeliği yolunda olan Rum Yönetimi ve Yunanistan tarafından kabul görmesi zor görünüyordu. Özal'ın dördü konferans önerisi, Yunanistan tarafından BM'ye taşınmak istendi. Yunanistan Başbakanı BM Güvenlik Konseyi üyelerinin de dâhil olacağı, dokuzlu konferans yönünde açıklamalarda bulundu.¹²⁵

28.5.1991'de Cumhurbaşkanı Özal, dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet K. Alptemoçin'den, ABD Dışişleri Bakanı James Baker'e mektup göndermesini istedi. Bu mektubun içeriğinde, KKTC, GKRY, Yunanistan ve Türkiye'nin katılacağı dördü bir konferans

¹²¹ "Turgut Özal - Margaret Thatcher görüşmesinin tutanakları 27 yıl sonra açıklandı", 31.12.2016, <http://t24.com.tr/haber/turgut-ozal--margaret-thatcher-gorusmesinin-tutanaklari-27yilsonraaciklandi,380381>, (Erişim: 10.2.2018).

¹²² Güner, s. 162.

¹²³ Güner, ss. 84-85.

¹²⁴ Birand ve Yalçın, ss. 535-536.

¹²⁵ Fırat, s. 454.

önerisi sunuldu. Baker cevabında, ABD, İngiltere, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti temsilcilerinden oluşan beşli bir konferans önerdi. Bush'un, Türkiye ziyareti sırasında, Özal ile yaptığı görüşmede Mesut Yılmaz, dörtlü konferansın sakıncalı olduğunu belirtti. Bu açıklamayla, Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasındaki görüş ayrılığının derinliği belirgin bir şekilde ortaya çıkmış oldu.¹²⁶

Özal Körfez Krizi sürdüğü sırada, ABD ile ilişkiler iyi bir durumdayken, Kıbrıs sorununun çözülmesi gerektiğini belirtiyordu. 25.6.1992'de Denktaş'ı Muğla Marmaris Okluk Koyu'na davet ederek, çözüm için gerekli fikirleri paylaştı. Sohbet sırasında, Denktaş'ın inatçı olduğunu düşünüyordu, fakat Denktaş'ın haklı olduğunu, kendisinin de aynı şekilde davranacağını belirtmişti.¹²⁷ Özal'a göre Kıbrıs, uluslararası alanda engel olmaktan çıkarılmalı, gevşek bir federasyon kurularak iki toplumun iç işlerinde serbest, dış ilişkilerinde birlikte hareket edeceği bir modelde çözüme kavuşmalıydı. Savunmanın ortak olacağı, siyasi ve toplumlar arası eşitlik ilkelerini kapsayan bir sistemdi. 1960 Garanti Antlaşması'nın devam edeceği sistem, iki toplumlu, iki bölgeyi karşılıklı uzlaşma ve saygıya bağlı olmalıydı. Özal sorunun Avrupa'ya taşınması halinde çözümü zorlaştıran etkilerin artacağını savunuyordu. Avrupa'nın konuya dâhil olacağını tahmin ediyor ve sorunun çözümsüzlük içinde kalacağını belirtiyordu. Avrupa'nın Rum tarafının tezlerini destekleyeceğini, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda tek başına kalacağını söyledi. Fakat Özal'ın sorunu çözme fikrinin, ülkedeki bazı kesimleri etkileyemediği görüldü. Uluslararası gelişmeler ve Soğuk Savaş'ın bitmesi, küresel alanda sorunların çözülmesini kolaylaştırıyordu. Böyle bir ortamda Kıbrıs sorununun çözümü için politikalar geliştirilmeli ve kararlı bir şekilde çözüme ulaşılmalıydı.¹²⁸

Özal Kıbrıs konusunda çözüm için, dünya siyasetine hâkim olan görüşler üzerine yoğunlaşıyordu. Dünya siyasetinde sonuç alabilmek için bazı riskler alınması gerektiğini savunuyor, çözüm çalışmalarının sonuçsuz kalmasını eleştiriyordu. Adada çözüm odaklı stratejiler geliştirilmesinin gereklerini anlatan Özal, sorunu ele alarak sonuca yönelik adımların cesaretle atılması gerektiğini belirtiyordu.¹²⁹ AT ile yaşanan sorunlara, Kıbrıs sorununun dâhil edilmesiyle ilişkiler daha zor bir döneme girdi. Özal, Müslüman Türkiye'nin AT'ye alınmayacağını konuşmalarında açıkça dile getiriyordu. Kıbrıs sorununun çözümünde Yılmaz'ı suçlayan Özal'a göre, ABD ile sorunu çözmeye yaklaşmışken Yılmaz'ın muhalif tavırları dolayısıyla konu ABD ile masaya yatırılmamıştı. Yaşanan gelişmeler sonrası ABD, Kıbrıs

¹²⁶ Mütercimler, s. 7.

¹²⁷ Özdemir, ss. 319, 532.

¹²⁸ Özdemir, ss. 320-323.

¹²⁹ Özdemir, s. 598.

konusunu AT'ye ve BM'ye yönlendirerek tarafsız bir görüntü veriyordu. Özal'a göre ABD ile çözülmeyen Kıbrıs sorunu, AT ve BM ile daha zor çözülebilecekti.¹³⁰

Yılmaz'a göre, lehimize olan sorun, yine bizim tarafımızca bulandırılmıştı. Görüşmelerin Türkiye'nin savunduğu mecradan çıktığı, üçüncü tarafların müdahalesine yol açtığını belirtti. Kıbrıs, toplumlar arası bir sorun olmaktan çıkmıştı. Kendisine danışılmadığını, konumuna bağlı olarak böyle bir çıkış yaptığını söyledi. Bu gelişmeler sonucu ABD, Türkiye karşıtı bir tutum sergiledi. Mütercimler'e göre, Özal'ın dörtlü zirve önerisi ulusal çıkara uyan öneriler içermiyordu. Alptemoçin'e yazdırılan mektup ve Yılmaz'ın görüşme tutanakları birlikte değerlendirildiğinde, Kıbrıs sorunu daha sıkıntılı bir sürece girebilirdi.¹³¹

III. ÖZAL DÖNEMİNDE KIBRIS SORUNU BAĞLAMINDA YUNANİSTAN'LA İLİŞKİLER

Yunanistan'la Ege ve Kıbrıs'ın yanında, Batı Trakya'da yaşayan Türkleri kapsayan bir ilişki yürütmek gerekiyordu. Özal, Yunanistan'da yaşayan Türklerin sorunlarının çözümünün, iyi ilişkiler sonucu olacağını düşünüyordu. İki ülke arasında ticarî ve turizm ilişkilerini artırmaya yöneldi. İlk hedeflerinden biri, Yunanistan'la iyi komşuluk ilişkileri kurmaktır. Yunanlıların olayları Türk düşmanlığına bağlı değerlendirmeleri sonucu, ilişkileri geliştirmek kolay olmadı.¹³²

Özal'ın Yunanistan'a karşı dostça adımlar atmasına karşı, Yunanistan'ın uyguladığı politikalar tam tersiydi. Yunanistan, Türkiye'nin Ege ve Kıbrıs'ta uyguladığı politikaları sürekli eleştiriyor, uluslararası toplantılarda şikâyet ediyordu. Yunanistan, AT üyeliği sonrası iki ülke arasındaki sorunları AT'ye taşımaya çalışıyor, üyelik avantajını kullanarak Türkiye üzerinde baskı oluşturuyordu. Buna karşın Özal, 1964 tarihli Yunan gayrimenkullerinin satışını yasaklayan kararnameyi, 1988'de kaldırdı. Özal'ın dostluk ve iyi niyet yaklaşımına karşı Yunanistan Kıbrıs başta olmak üzere, Ege ve azınlık hakları konusunda sürekli eleştirel tavırlar takınıyordu.¹³³ Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde Özal dönemi, Yunanistan'da iktidarda olan Papandreu'nun karşıt ve sert politikalarına denk gelmişti.¹³⁴ Ege krizi, Özal'ın sağlık sorunu nedeniyle yurt dışında olduğu bir dönemde yaşandı. Özal telefon diplomasisi yoluyla sorunu çözmeyi başardı.¹³⁵

¹³⁰ Özdemir, s. 343.

¹³¹ Mütercimler, ss. 8-10.

¹³² Yavuzalp, ss. 266-269.

¹³³ Erhan ve Arat, s. 91.

¹³⁴ Aksu, s. 166.

¹³⁵ Aksu, s. 292.

Papandreu, Kıbrıslı Türkleri yok sayan politikalar izleyerek, sorunu uluslararası alana taşıdı. Türkiye'nin adada işgalci olduğunu, Kıbrıs'tan askerini çekmesi ve adanın eski haline dönmesini savundu. 15.5.1983'te BM Genel Kurulu'nda, Türkiye'nin askerini çekmesi ve adanın bölünmüşlüğü'nün sona ermesi yönünde karar çıkmasını sağladı. Toplumlar arası görüşmelerin önemini azalttı.¹³⁶

Yunanistan'la ilişkileri düzeltmek isteyen Özal, uyguladığı politikalarla Papandreu'yu yumuşatmak, uluslararası alanda Türkiye'nin dostluk mesajlarını duyurmak istedi. Yunanlıların Türkiye'yi ziyaret etmelerini kolaylaştırmak için, tek taraflı olarak vize serbestliği getirdi.¹³⁷ Özal'ın vize uygulamasını, Dışişleri Bakanlığı görevlileri gazetelerden öğrendi. Bu durum, Özal'ın statükocu bürokrasiye yaklaşımındaki farklı bir örnekti. Böyle bir durum o ana kadar yaşanmamıştı. Özal'ın vizeyi kaldırması, turizme canlılık getirdi ve gelen Yunanlı turistlerin ekonomiye katkısı oldu. Yunanistan hükümeti vizenin kaldırılmasını hoş karşılamadı ve önlem almak için bazı adımlar attı fakat beklenen etkiyi vermedi. Toplumlar arası ticari ve kültürel ilişkilerin gelişmesini isteyen Özal'ın vize serbestisi kararı Türkiye açısından olumlu bir gelişmeydi. Kültürel ve ticarî yönde iki toplum arasında yakınlaşma, siyasî sorunların çözümüne katkı sağlaması kaçınılmazdı.¹³⁸ Özal'ın Yunanistan'la ilişkilerin düzelmesine yönelik attığı adımlar, Yunanlı karar vericileri etkilemede yetersiz kaldı. Özal'a göre Yunanistan'ın AT üyeliğine güvenerek, komşuluk ilişkisini ikinci plana atması hatalıydı. AT'nin coğrafi olarak kıyısında kalan Yunanistan'ın, Topluluk içinde etkisi sınırlı kalıyordu. Türkiye'nin AT üyesi olmasıyla, Yunanistan'ın ekonomik ve güvenlik açısından etkisi artabilirdi. Bunun yanında iki ülke insanların birlikte uzun yıllar yaşamasının olumlu yönlerini ortaya çıkarmak gerekirdi. Ortak geçmişin dostane yaklaşım içinde yeniden canlandırılması, Avrupa ile bütünleşmeyle daha sağlıklı bir ortama dönüşebilirdi.¹³⁹

Yunanistan'ın ekonomik sıkıntılar çekmesi, Papandreu'nun politikalarından dönmesine neden oldu. Askerî harcamalar ülke ekonomisine büyük bir yük getirmiş, Yunanistan ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştı. AT Yunanistan'ın ekonomik yapısını düzeltmesi yönünde uyarıda bulunmuş, Yunan hükümeti kemer sıkma politikasını uygulamaya koymuştur. Söylemlerinde Türk düşmanlığını sürekli dile getiren Papandreu, daha yumuşak bir dil kullanmaya başlamıştı. 1986'da Davos'ta Özal ve Papandreu'nun, iki ülke arasındaki sorunların konuşulacağı bir kahvaltı programı ayarlandı. Bu program Türk basınında yayınlanınca, Papandreu tarafından

¹³⁶ Uslu, *Türk ...*, s. 375.

¹³⁷ Fırat, s. 109.

¹³⁸ Yavuzalp, ss. 263-265.

¹³⁹ Özal, s. 379.

son anda iptal edildi. Türkiye karşıtlığı azalan Papandreu'nun, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri düzeltmesi, böylece başka bir bahara kaldı.¹⁴⁰

Özal ve Papandreu 1987'de yapılan Davos'a da katılmıştı. Özal kendi resepsiyonuna katılmayan Papandreu'nun resepsiyonuna katılarak, diplomatik bir adım atmıştı. Özal'ın bu tutumu salonda bulunanlar ve uluslararası alanda şaşkınlık yarattı. Özal'ın amacı iki ülke arasındaki ilişkileri düzeltmekti, fakat Papandreu liderliğindeki PASOK iktidarı, Türkiye karşıtı bir tutum içindeydi. Özal'ın bu diplomasi hamlesi, Yunan Başbakanın köşeye sıkışmasına neden oldu. Özal döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerde unutulmaması gereken konuların başında, PASOK iktidarının uzlaşmaz tavırları gelmektedir. Papandreu ABD, NATO ve Türkiye karşıtı söylemlere sahipti. İktidara geldiğinde bu söylemlerinden vazgeçti. Yunanistan'ı AT üyesi yaptı, NATO'ya geri döndürdü, ama çatışmacı politikasıyla Türkiye'yi zor durumda bıraktı.¹⁴¹

3.3.1988'de Özal ve Papandreu arasında başka bir görüşme oldu. Brüksel'de bir araya gelen liderler, dostluk ve iyi niyet çerçevesinde açıklamalar yaptılar. İki lider çatışmacı söylemlerden kaçınarak, birlik ve dostluğu destekleyen mesajlar verdiler. Askerî alanda, Kıbrıs konusunda ve Yunanistan'da yaşayan Türklere yönelik iyi niyetli açıklamalar yapıldı. Yunanistan, AT üyeliğinde Türkiye'ye destek vereceğini beyan etti. Papandreu'nun daveti üzerine Özal, Yunanistan'ı ziyaret etti. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirmek için, yanında işadamlarını götürdü. İki ülke ilişkilerinde oluşan bahar havası, 1989'da Papandreu hükümetinin iktidarını kaybetmesiyle kesintiye uğradı. Aynı yıl Özal, Cumhurbaşkanı oldu.¹⁴²

Yunanistan tarafında yöneticiler, halkın baskısına karşı zor durumda kalıyordu. Yunan Başbakan Kostas Karamanlis, Türklere olan çatışma ortamından dolayı, halkın Kıbrıs konusunda hassas davrandığının farkındaydı. Yunanlıların Kıbrıs üzerindeki taleplerinin önünde duran Türkiye'nin sahip olduğu veto hakkı, iki toplum arasındaki gerginliği artırıyor. Karamanlis'in gerçekçi olan bazı itirafları, Yunan halkı tarafından hoş karşılanmıyordu. Karamanlis, NATO komutanlarından birine Kıbrıs'ı dışardan gelen bir saldırıya karşı asla koruyamayacağını anlatmıştı. Yunanistan'ın maddî yetersizlikleri, Yunanlı yöneticilerin Kıbrıs'ta çözümü siyasî olarak sağlamalarını gerektiriyordu.¹⁴³

Yunanistan'la ilişkileri düzeltmek isteyen Özal, Kıbrıs sorununda çözümün Yunanistan'la ilişkilere göre şekilleneceğini düşünüyordu.¹⁴⁴ Atılan dostluk adımlarına

¹⁴⁰ Fırat, s. 111.

¹⁴¹ Ataman, *Mülakat*.

¹⁴² Fırat, ss. 114-115.

¹⁴³ O'Malley and Craig, ss. 117, 125.

¹⁴⁴ Balcı, *Türkiye ...*, s. 198.

rağmen, Yunanistan'la sorunlar ortaya çıkıyordu. 1987 yılında yaşanan Ege sorunu bunlardan biriydi. Yunanistan Ege Denizi'nde petrol arama faaliyetine başlayarak, hassas bir konuyu gün yüzüne çıkardı. Yunanistan'ın bu davranışı, Türkiye'nin AT'ye üyelik başvurusunda bulunacağı bir dönemde gerçekleşti. Özal, konunun üstünde fazla durmayarak geçiştirmeye çalıştı. Özal'a göre dostluk ilişkilerinin bozulmaması için, böyle konuların abartılmadan çözülmesi ve bu tür adımların atılmaması gerekiyordu. Özal'ın bu dostluk çağrılarına rağmen Yunanistan'ın, Bern Bildirisi'ni¹⁴⁵ ihlâl eden hareketlere devam etme çabası içinde olduğu görüldü. Yunanistan'ın bu davranışına karşı söylemini sertleştiren Türkiye, misilleme yapılacağını bildirdi.¹⁴⁶

Özal'ın, iki ülke arasındaki ilişkilerde ve AT üyeliği yolunda sorun yaşamak istememesine rağmen, Türk Dışişleri ve Genelkurmayı, Ege Denizi konusunda bir nota vererek Yunanistan'ı engelledi. Kıbrıs konusunda da askerî yönetimin, Özal politikalarına engel olan çıkışları oldu. Çözüm odaklı hareket eden Özal, Kıbrıs konusunda sürekli bürokrasi ve askerî idareyle karşı karşıya kalıyordu.¹⁴⁷

AT ve Yunanistan'la ilişkilerin bozulmaması için uygulanan sessiz diplomasinin diğer bir örneği, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde yaşandı. Kıbrıs Cumhuriyeti için ayrılan koltuklarda Kıbrıs Türklerinin temsil edilmemesine, Türkiye sessiz kaldı. Avrupa ile giderek uzaklaşan KKTC, AT tarafından gönderilen yardımlardan faydalanmak için, GKRY'nin iznine ihtiyaç duyar hale geldi. 1990'da GKRY'nin AT üyeliğine başvurması, adadaki ayrılığı derinleştirici bir etki yapmıştır.¹⁴⁸

Özal'ın yurt dışı ziyaretlerinde, Rum ve Yunanlılar tarafından protesto edilmesi sık yaşanıyordu. Rum protestoculara göre Özal, Kıbrıs'ın Saddam'ı olarak görülmekte ve ağır sözlerle eleştirilmekteydi.¹⁴⁹

Yunanlı Uluslararası İlişkiler ve Jeopolitik Profesörü Dimitri Kitsikis'in, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilere farklı bir yaklaşımı vardı. Bir dönemler iki ülke arasında bir konfederasyon kurulmasını savunan Kitsikis, Özal'a danışmanlık da yapıyordu. 1990'da Özal aracında halkı selamlarken, o sıra Özal'ın ziyaretine katılmış, Özal'la birlikte halkı selamlamıştı. Özal'ın sevecen ve samimi tavırları, uluslararası alanda sempati toplamasına

¹⁴⁵ Bern Bildirisi, Türkiye-Yunanistan arasında 11.11.1976'da imzalanmıştır. Anlaşmaya göre iki ülke arasında Ege kıta sahanlığının sınırlandırılması konusunda görüşmelerin yapılması ve aykırı bir eylemde bulunulması yasaklanmıştır. (<http://www.mfa.gov.tr/the-delimitation-of-the-aegean-continental-shelf.en.mfa>).

¹⁴⁶ Fırat, s. 113.

¹⁴⁷ Balcı, *Türkiye ...*, ss. 187-188.

¹⁴⁸ "Turgut Özal Döneminde Kıbrıs Niçin Çözülemedi", http://www.usbed.org/yayinlar/turgut_ozal_doneminde_kibris_nicin_cozulmedi.pdf, (Erişim: 9.2.2018).

¹⁴⁹ Özdemir, s. 339.

neden oluyordu. Diğer taraftan Yunanistan'da, Kitsikis ve Türkiye-Yunanistan arasında dostluğu savunan Profesör Giannos Kranidiotis, yaptığı çalışmalar ve açıklamalar sonucunda Yunanlıların eleştirilerine maruz kalıyordu.¹⁵⁰

IV. KIBRIS TÜRKLERİNİN ÖZAL POLİTİKALARINA BAKIŞI

Özal KKTC'nin Türkiye üzerindeki ekonomik yükünü, azaltmanın yollarını aradı. Türkiye'de uyguladığı liberal ekonomik politikaları, KKTC'ye uyarlamaya uğraştı. 1984 yılında, bankalar kuruldu, serbest ticaret bölgesi oluşturulmaya çalışıldı. Yabancı yatırımı Kuzey Kıbrıs'a çekmenin yolları arandı. Uluslararası alanda tanınmayan KKTC'nin ekonomik gelişiminin önünde, siyasi engeller ortaya çıktı. Uluslararası sermaye, gelen baskılar sonucu KKTC'ye yatırım yapamadı. Özal'ın 1986'daki ziyaretinin amacı, KKTC'nin ayakları üstünde duracağı ekonomik politikalar geliştirmek, Türkiye tarafından destek sağlamaktı. Türk işadamları adaya yatırım yapacak, yatırımları devlet güvencesi altında olacaktı. Vergilerin de düzenlenmesini öneren Özal, yatırımların önünü açmak istedi. Bunların yanında KKTC için de yapılacak bazı düzenlemeleri içeren anlaşma, Denктаş tarafından imzalanmıştı. Bu anlaşma, KKTC'de bazı kesimlerin tepkisine neden oldu. Tepkilerin nedeni, bu anlaşmaların KKTC'nin Türkiye'ye bağlanması anlamına geldiği yönündeydi. KKTC Türkiye'ye yakınlaşacak, Güney Kıbrıs'la ayrılık derinleşecekti. Kuzey Kıbrıs'taki farklı fikirlerin bir araya gelmemesi, adadaki iki toplum arasında bir çözüme ulaşmayı ve KKTC'nin Türkiye'yle bütünleşmesini başarısız kıldı.¹⁵¹

Özal'ın KKTC politikaları, Kıbrıslı Türklerin bir kısmı tarafından eleştirildi. Bu eleştirilere göre KKTC'de bulunan sanayi tesisleri, Özal tarafından kapatıldı. 1974 yılında yapılan müdahale sonrası adanın kuzeyine yerleşen Kıbrıslı Türklerin, kendilerini idare edebileceği bir sanayisi ve tarım alanları vardı. 1975 yılında Sanayi Holding, Kuzey Kıbrıs'ta kurulmuştu. Plastik ürünler, cam ve kozmetik ürünler dâhil birçok ürün, Kıbrıslı Türkler tarafından üretiliyordu.¹⁵² Sanayi Holding, 38 fabrika ve 7 satış mağazasına sahipti. Ayrıca Rumlar bu fabrikaları terk ederken, hammadde ve bitmiş mamulleri de bırakmışlardı. Özal'ın 2.7.1986'daki KKTC ziyaretinden sonra, fabrikaların kapatılmaya başlandığı ve 1997'de

¹⁵⁰ Güner, s. 95.

¹⁵¹ Fırat, s. 120.

¹⁵² "Seyis, Şımarık Kıbrıslıların Üretimden Koparılış Sürecini Anlattı", 22.7.2015, <http://www.kibrispostasi.com/index.php/cat/35/news/167941>, (Erişim: 29.9.2017).

Sanayi Holding'in tamamen kapatıldığı yönünde eleştirilerde bulundular.¹⁵³

Kıbrıs Türkleri, 1980'li yıllarda Türkiye'de başlayan liberal politikaların, Kuzey Kıbrıs'a uygulanmak istemesiyle düzenin bozulduğunu düşünüyorlardı. Liberal politikalar KKTC yöneticileri tarafından değil, Türkiye tarafından uygulanıyordu. Özal'ın 1986'daki ziyareti sırasında sunduğu ekonomik paketler önerisi, KKTC liderleri tarafından uygulanmadı. Özal'a göre KKTC, turizme öncelik vermeliydi. Bu nedenle KKTC'nin sahip olduğu sanayi tasfiye edildi. KKTC'de üretilen sanayi ürünleri Türkiye'ye gönderiliyordu. KKTC sanayisinin sahip olduğu cam, boru ve beton üretme tesisleri sökülerek Türkiye'ye götürüldü. Özal'ın sunduğu maddi desteklerle KKTC, Türkiye'ye daha çok bağımlı hale geldi.¹⁵⁴

Kıbrıs Türkleri tarafından yapılan bu eleştiriler, Özal'ın bürokratları tarafından kabul edilmedi. H. Celal Güzel'e göre Özal'ın hedefi, Kıbrıslı Türklerin fabrikalarını kapatarak onları zor durumda bırakmak değildi. KKTC'de Rumlardan kalan küçük ve zarar eden işletmeler vardı, dolayısıyla önemli sayılabilecek bir üretim yapan sanayi yoktu. Kıbrıs Türkleri, üretim yapabilecekleri bir işletme kurmamıştı.¹⁵⁵ KKTC, Türkiye'den gelen yardımlarla mücadelesine devam ediyordu. Ekonominin yetersiz kalması sonucunda kendi yöneticilerini suçlayan Kıbrıs Türklerinin, siyasi eleştirileri başladı. Türkiye'den adaya gönderilen vatandaşların yükümlülükleriyle, adada huzursuzluklar yaşanıyordu.¹⁵⁶

Özal'ın KKTC'de uygulanmasını istediği ekonomik politikalar, bazı kesimlerin sert muhalefetiyle karşılandı. On yıl gibi kısa bir sürede emekliliği savunan kesimlerin yanında, vergi ödemeyen ve düşük üretim yapan tesislerin kapatılmasını istemeyen kesimler karşı çıktı.¹⁵⁷ KKTC yöneticilerinin paketi kabul etmemesine rağmen Özal, Kuzey kesimde üretilen ürünlerin Türkiye'de satılabilmesi için gümrüğü kaldırdı. Kıbrıs halkını üretime yönlendirerek, ekonominin canlanmasını sağlamıştır. Kuzey Kıbrıs için sorunlar, Türkiye'nin AET Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalamasından sonra başlamıştır. Başbakan Tansu Çiller döneminde imzalanan anlaşma sonrası, Kıbrıs Türklerinin büyük bir bölümü ticari faaliyetlerden uzaklaşarak memur olmuştur.¹⁵⁸

¹⁵³ "Sanayi Holding Neden Kapatıldı", 25.1.2017, <http://www.kibristime.com/kibris/sanayi-holdingnedenkapatildi68392.html>, (Erişim: 29.9.2017).

¹⁵⁴ "Seyis, Şımarık Kıbrıslıların Üretimden Koparılış Sürecini Anlattı".

¹⁵⁵ Güzel, *Mülakat*.

¹⁵⁶ Fırat, s. 106.

¹⁵⁷ "Turgut Özal'dan beridir yuvarlanıp gidiyoruz" 8.6.2016, http://www.kibrispostasi.com/index.php/c/1/col/169/art/28295/PageName/KIBRIS_POSTASI, (Erişim: 21.4.2018).

¹⁵⁸ "Çiller, Özal ve KKTC Gerçeği", 23.9.2015, <http://www.starkibris.net/index.asp?haberID=212811>, (Erişim: 21.4.2018).

SONUÇ

Özal dönemi, Türkiye'nin uluslararası alanda görünürlüğünü artıran bir dönem olmuş, ülkenin itibarı artmış ve küreselleşme politikalarına uygun olarak uluslararası işbirliği geliştirilmiştir. Jeopolitik konumu nedeniyle hem Türkiye hem de KKTC, uluslararası ilişkilerde bir köprü olabilmektedir. Enerji nakil yolları, Avrasya ve Ortadoğu'nun kesişme noktasındaki konumunun olumlu yönleri olmasına rağmen, her iki ülke de idaresi zor bir bölgede bulunmaktadır.

Uluslararası alanda etkin aktörlerin çıkar mücadelesi göz önünde tutularak, Kıbrıs'ın uluslararası boyutta değerlendirilmesi gerekir. Kıbrıs'ın stratejik konumu, uluslararası sistem içinde egemenlik mücadelesi içindeki her aktörün gündeminde yer alır. Bundan dolayı adada yaşanan her sorun, uluslararası bir boyuta dönüşebilir. Türk dış politikası karar alıcıları, Kıbrıs'ta çıkan sorunlara karşı tepkisel tavırlar takınmak yerine, aktif bir Kıbrıs politikasına sahip olmalıdır. Türk dış politikası karar alıcıları Yunanistan'la yaşadığı Ege, Kıbrıs ve terör sorunlarını tek tek ele almak yerine, birlikte değerlendirmeye önem vermelidir.

Türkiye'nin iç siyasetine ve ekonomik sistemine köklü değişiklikler getiren Özal, aynı zamanda toplumsal huzurun tesis edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'yi ideolojik saplantılardan kurtaran Özal'ın, hem iç hem dış politikada uyguladığı birlikte hareket etme ruhu, ülke toplumunun huzurunu sağlamış, bölgesel ve uluslararası ilişkilerde işbirliğini ve hoşgörüyü artırmıştır. Özgürlükleri ülke içinde artırarak, halkın üretime katılmasını, refah seviyesini ve toplumsal huzurun gelişmesini sağlamıştır. Devleti halkın hizmetinde bir yapıya dönüştürerek, hizmetin kolay ve hızlı alınmasını sağlayarak, devlet ile toplum arasındaki korku ve endişeleri kaldırmıştır. Halkın ihtiyaçlarını karşılamının ötesinde, lüks tüketim ürünlerinin ülke genelinde yaygınlaşmasını sağlamıştır. İletişim, ulaşım ve teknolojik ürünlerin yasağını kaldırarak, ülke insanının bilgiye ulaşmasının önünü açmıştır. Artan refah ve ekonomik gelir ülke içindeki farklılıkları azaltmış, toplumun birlik ve işbirliği içinde yaşamalarına zemin

hazırlamıştır. Sanata ve spora önem veren, halkın her kesimine yakın bir kişiliğe sahip olan Özal, farklı alanlarda ülke bayrağının dalgalanmasını sağlamıştır. Türkiye’de yaşanan bu değişimleri anlayabilmek, Özal öncesi ve Özal dönemini yaşayarak görmenin zorunluluğunu gerektirir.

Özal’ın komşu ülkelerle çatışmadan uzak ve işbirliğine yönelik politikaları, sorunları bürokrasi dışı çözüme girişimleri dönem itibarıyla olumsuz karşılanmıştır. Uluslararası ilişkilerde realist güç mücadelesinden sıyrılarak, liberal ekonomik ilişkileri benimsemiştir. Özal, tehdit ve korku üzerine kurulan dış politikayı kökünden değiştirmiş, sorunların üstüne gitme cesaretini göstermiştir. Soğuk Savaş sonrası hızlanan küreselleşme ve liberal yapı, sonraki yıllarda Türk dış politikasının temelini oluşturmuştur. Özal döneminde uygulanan politikaları eleştiren kesimlerin, sonraki yıllarda eleştirdiklerini savunmaya başladığı görülmüştür. Dış politikada laiklik tehlikesi olarak görülen İslâm ülkeleriyle işbirliğini geliştirmiş, uluslararası alanda ideolojiden çok ekonomik bütünlük üzerine yoğunlaşmıştır. Yurt dışında yaşayan Türkler ve Soğuk Savaş sonrası kurulan Türk Cumhuriyetleri’yle kurulan ilişkilere önem vermiş, bölgeler arası ticari ve kültürel işbirliğini geliştirmiştir.

KKTC’nin bağımsızlık ilânı her ne kadar Özal’ı zamansız yakalamış olsa da, hükümeti kurduktan sonra Kıbrıs konusuna ayrı bir önem vermiştir. KKTC’nin kendini idare edebilecek ekonomik ve siyasi bir yapıya kavuşturulmasına, adada bir çözüm bulunarak Kıbrıs Türklerinin güvenliğini ve çıkarlarını korumaya yönelik politikalar yürütmüştür. İç politikada ve Kıbrıs Türkleri tarafından sık sık eleştiriler almasına rağmen Özal, KKTC’yi yalnız bırakmamış, uluslararası alanda ve uluslararası örgütlerde konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Kıbrıs’ta toplumlar arası bir çözüm aramış, bazı dönemler Rum yönetiminin çatışmacı söylemlerinin artmasına karşılık, KKTC’nin bağımsızlığını savunmuştur. Her ne kadar KKTC’nin tanınması için yoğun bir çaba göstermese de toplumlar arası bir çözüm arayışına fazlasıyla önem vermiştir. Çözüm arayışı bürokratik engellere takılmış, uygulamak istediği politikalar farklı yönlere çekilerek iç politikaya malzeme edilmiştir.

Kıbrıs sorununa çatışmadan uzak, işbirliği ve ulusal çıkara uygun bir çözüm aranmıştır. Kıbrıs konusunda Özal’ın çözüm çabaları ya bürokrasiye ya da Genelkurmay’ın düşüncelerine uymamıştır. Kurumlar arası yaşanan farklı görüşler sonucu Kıbrıs için Türkiye’nin sağlam temellere oturtulmuş sağlıklı bir tezi olmamıştır. İç siyasi çekişmelerle savunulabilecek bir tez oluşturulmaması sonucu, Türk tarafının uluslararası alanda haklı olduğu bir konuda eli zayıf kalmaktadır. Türk tarafının tezleri, genelde Rum tarafının sunduğu önerilere karşı tepki niteliği taşımakta, kapsayıcı bir nitelik arz etmemektedir. Özal’ın Kıbrıs’ta çözüm için uygulamak istediği politikaları, ilerleyen yıllarda kabul edilebilir olsa da, değişen uluslararası ortamdan

dolayı uygulanabilirliği yok olmaktadır.

Kıbrıs'ta toplumlar arası yaşanan sorunlar, adada olabilecek bir çözümden her iki toplumu uzaklaştırmakta, ortaya çıkan her sorun ayrılığı artırmaktadır. Uluslararası alanda GKRY'nin kabul görmesi, KKTC'nin tanınmaması ve uygulanan ambargolar sonucu Kıbrıs Türklerinin sıkıntıları artmaktadır. Uzun yıllar kendi başına ve Türkiye'nin desteğiyle çözüm arayan Kıbrıs Türkleri, adada yeniden birleşme umutlarını giderek kaybetmektedir. AT'nin GKRY'yi üyeliğe kabul etmesi, Rum toplumunun birleşme yönünde farklı görüşler kazanmasını sağlamıştır. Rum tarafının tarihsel olarak birleşmenin sadece kendi egemenlikleri altında olabileceği düşüncesi güçlenmiştir. Türk tarafını eşit bir statüde görmenin artık söz konusu olmadığı Güney kesiminde, Avrupa ve etkin aktörlerin de durumu kabullenmesi sonucu, kendi şartları çerçevesinde bir çözüm istenmektedir. Adada yaşanan sorunlara karşı kapsayıcı bir politika üretmeyen Rum yöneticilerin bu tavrı, Türkler üzerinde baskı oluşturmaktadır. Uluslararası alanda gelen tepkiler göz önünde tutularak, Türk tarafı yeni bir tez geliştirmek zorundadır. Türk tarafı tepkisel ve pasif duruşundan çıkarak, toplumun ihtiyacını karşılayabilen politikalar üretmelidir. Türk toplumu bunu başaramadığı sürece yetişen nesli adada tutmakta ve davayı savunmakta zorlanacaktır.

Adada yaşayan Türklerin, Türkiye ile ilgili söylemlerinde dikkatli olması, Türkiye'nin de Kıbrıslı Türklerin önceliklerini dikkate alarak davranması gerekir. Türk toplumu uluslararası alanda hak arayacaksa, öncelikle kendi içinde tüm kesimlerin savunduğu ve benimsediği bir öneri sunmalıdır. KKTC'nin kalabalık olmayan nüfusu içinde dahi birlikten uzak davranışlar sergileyen farklı grupların olması, parçalanmış bir benliği ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir toplumun uluslararası alanda iddia edecek bir hakkı varsa dahi, kendine taraftar bulamayacağı aşikârdır. Kıbrıs Cumhuriyeti pasaportu olduğu iddia edilen GKRY pasaportuna bağlı olmadan ve gelecek kaygısı yaşamadan, Denktaş'ın mirasına gereken önemi vermeleri gerekir. Türkiye ve Kıbrıs Türkleri arasındaki sorunlar, ana-yavru ilişkisinden çıkarılarak yeniden inşa edilmeli, Türk toplumu kendi bütünlüğünü sağlayarak haklarını savunmalıdır. KKTC'ye Barış Harekâtı sonrası yerleştirilen Türklerin, adada önemli bir misyona sahip oldukları hatırlatılmalıdır. Farklı ülkelerde yaşayan tek toplum imajı güçlendirilerek, toplumlar arası sorunlar oluşturmak yerine birleştirici bir rol alması, toplumsal birliğin sağlanabilmesi açısından önemlidir.

KKTC'nin uluslararası alanda tanınmamasının suçlusu olarak sadece Özal'ı görmek, dönem içinde yaşanan gelişmelere tezat oluşturur. Türkiye'nin uluslararası alanda görünürlüğünü artırmayı başaran Özal'ın, KKTC'nin tanınması konusunda pasif kaldığı düşünülmemelidir. Özal'ın uygulamak istediği politikaların bürokratik ve siyasi engellere takılması, Kıbrıs konusunda bir bütünlüğü sağlamamış olan Türk dış politikasının kurbanı

olmuştur. Tarihsel süreçte yaşanan olumsuzluklar, bağımsızlığın zamanlaması ve dış politikada süren askerî vesayet, uluslararası alanda kazanılabilecek bir başarıyı zorlaştırmıştır. Kurumlar arası birliğin sağlanamaması ve KKTC yöneticilerinin farklı beklentileri, Özal politikalarını zorlamaya yönelik olmuş, Türk tarafı Kıbrıs konusunda savunabileceği bir tez oluşturamamıştır. Özal'ın Kıbrıs sorununa farklı bir bakış getirmesi, çözümsüzlüğü sürece bırakmak yerine, çözüme yönelik politikalar izlemesi eleştirilerden kurtulamamıştır. Özal'ın adada ki sorunu çözüm çabaları, statükocu kesimlerin etkisiyle çözümsüzlük içinde kalmıştır.

Çalışmanın başında belirtilen “Kişisel olarak etkin ve atak; siyasi olarak da tek başına iktidar olmasına rağmen, Özal'ın Kıbrıs sorununu *neden* çözemediği” sorusunun/sorunsalının yanıtı olarak şu bulgulara ulaşıldığı belirtilebilir: 1) İç bürokratik engeller, 2) Kıbrıslı Türklerin ve KKTC'li yöneticilerin pek çok zaman Özal'ı anlayamaması ve desteklememesi, 3) Özal'ın, KKTC'yi bağımsız devlet kılmak istemeyen, bilakis Rumlarla birleşmesini isteyen şahsi görüşü ve bu görüşten kaynaklanan etkisizlik.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AKSU, Fuat, *Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi*, İstanbul: Bağlam Yay., 2008.
- ALİEFENDİOĞLU Hanife ve Nurten KARA, *Kuzey Kıbrıs'ta Medya ve Temsil*, Ankara: Dipnot Yay., 2009.
- BALCI, Ali, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul: Alfa Yay., 2017.
- BARLAS, Mehmet, *Turgut Özal'ın Anıları*, İstanbul: Gençlik Yay., 1994.
- BİRAND, M. Ali ve Soner YALÇIN, *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*, 12. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
- CEMAL, Hasan, *Özal Hikayesi*, 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yay., 1989.
- ÇEÇEN, Anıl, *Kıbrıs Çıkmazı*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay., 2005.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, *Küresel Bunalım*, 31. Baskı, İstanbul: Küre Yay., 2012.
- , *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 64. Baskı, İstanbul: Küre Yay., 2011.
- , *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, İstanbul: Küre Yay., 2011.
- ECEVİT, Bülent, *Dış Politika ve Kıbrıs Dosyası*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2011.
- EFEGİL, Ertan, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, Ankara: Nobel Yay., 2012.
- GRIGORIADIS, Ioannis N., *Kutsal Sentez: Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılama*, Çev. İdil Çetin, İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2014.
- GÜNER, Engin, *Özal'lı Yıllarım: Başdanışman Anlatıyor*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014.
- HINDLE, Tim, *Asil Nadir Olayının İç Yüzü Kıbrıs mı?*, Çev. Kemal Çiftçi, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1992.
- HUNTINGTON, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, 5. Baskı, Çev. Mehmet Turhan ve Y.Z. Cem Soydemir, İstanbul: Okuyan Us Yay., 2006.

- KARPAT, Kemal H., *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul: Timaş Yay., 2012.
- KISSINGER, Henry, *Years of Renewal*, London: Simon&Schuster UK Ltd., 2012.
- KIZILYÜREK, Niyazi, *Milliyetçilik Kısılcacında Kıbrıs*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2005.
- KOÇ, Rasim, *Kıbrıs Basınında Kıbrıs Olayları*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2006.
- MACİT, Nadim, *İmparatorluk Politikalarında Teo-stratejiler ve Türkiye*, Ankara: Fark Yay., 2008.
- MÜTERCİMLER, Erol, *Satılık Ada Kıbrıs: Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Bilinmeyen Yönleri*, 8. Baskı, İstanbul: Alfa Yay., 2010.
- NEWTON, Kenneth and Jan W. VAN DETH, *Foundations of Comparative Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- O'MALLEY, Brendan and Ian CRAIG, *Amerika Casusluk ve İşgal Kıbrıs Komplosu*, Çev. Nalan Çeper, İstanbul: Kalkedon Yay., 2012.
- ÖYMEN, Onur, *Silahsız Savaş*, 4. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- , *Uçurumun Kenarında Dış Politika: Eleştiriler Yorumlar Uyarılar*, 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.
- , *Ulusal Çıkarlar: Küreselleşme Çağında Ulus Devleti Korumak*, 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- ÖZAL, Turgut, *Tarih ve Miras, Antik Çağdan Cumhuriyet'e Anadolu Türk ve İslam Medeniyeti*, İstanbul: Yakın Plan Yay., 2010.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Turgut Özal Biyografisi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014.
- RECA, Ö. Faruk, *Zorluklara Rağmen Başaranlar*, Ankara: Tutku Yay., 2013.
- TUNCER, Hüner, *Kıbrıs Sarmalı - Nasıl Bir Çözüm*, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yay., 2012.
- , *Özal'ın Dış Politikası (1983-1989)*, İstanbul: Kaynak Yay., 2015.
- , *Türk Dış Politikası 2. Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, Ankara: Kaynak Yay., 2017.
- TÜRKİYE EKONOMİ POLİTİKALARI ARAŞTIRMA VAKFI, *KKTC Enerji Sektörünün Kurumsal ve Fonksiyonel Analizi*, KKTC: 2012.
- USLU, Nasuh, *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara: 21. Yüzyıl Yay., 2000.
- WENDT, Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer ve İhlamur Öner, İstanbul: Küre Yay., 2012.
- YAVUZ, Turgay, *Anlarıyla Ekrem Pakdemirli Özal'ın Mirası*, 2. Baskı, İstanbul: Ufuk Yay., 2013.
- YAVUZALP, Ercüment, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Ankara: Bilgi Yay., 1996.
- YENİGÜN, Cüneyt ve Ertan EFEGİL, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel

Kitap, 2010.

YILMAZ, Meşküre, *Tarihi Siyasi ve Kültürel Yönleriyle Türklerin Dünyası ve Türkiye'nin Dış Türkler Politikası*, Ankara: Kripto Kitaplar, 2010.

MAKALELER

ABRAMOWITZ, Morton, “Remembering Turgut Ozal: Some Personal Recollections”, *Insight Turkey*, Vol. 15, No. 2 (Spring 2013), ss. 37-46.

-----, “Turkey after Ozal”, *Washingtonpost, Newsweek Interactive, LLC, Foreign Policy*, No. 91 (Summer 1993), ss. 164-181.

AK, Ömer, “Liderlik Profili Analizi ve Dış Politika: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan”, Ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 501-528.

AKNUR, Müge, “Bağımlılık Yaklaşımı ve Türk Dış Politikası; Merkez Yanlısı Dış Politikadan Merkez Karşıtı Dış Politikaya: Kıbrıs Barış Harekâtı”, Ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 27-52.

AKNUR, Müge ve Rezzan ERSOY, “Siyasal Partiler ve Türk Dış Politikası”, Ed. Ertan Efegil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Yay., 2012, ss. 119-156.

AKSOY, Metin ve Murat ÇEMREK, “Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunsalı”, Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, ss. 151-169.

ALKAN, Nail, “1980-1999 Dönemi Uluslararası Durum”, Ed. Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919-2012*, 2. Baskı, Ankara: Barış Kitap, 2012, ss. 723-728.

ARAL, Berdal, “Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik ya da Kopuş”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 219-246.

ATAMAN, Muhittin, “1983-1991 Döneminde İç Politika: Özal'lı Yıllar”, Ed. Adem Çaylak vd., *Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Savaş Yay., 2011, ss. 587-602.

-----, “Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 351-384.

-----, “Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, Sayı: 2 (2003), ss. 49-64.

- B. ÇOŞKUN, Bezen, “Uluslararası İlişkilerde Kimlik ve Türk Dış Politikası”, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 603-620.
- B. ÇOŞKUN, Bezen ve H. Hakan EDİĞ, “Uluslararası Örgütler ve Dış Politika: Türkiye’nin Uluslararası Örgütlerde Artan Görünürlüğü”, Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, ss. 325-346.
- BALCI, Ali, “1990 Sonrası Türk Dış Politikası Üzerine Bazı Notlar: Avrupa Birliği ve Kıbrıs Örneği”, Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, ss. 87-102.
- BİLGE, Ömer, “Yağmur Gibi İndiler”, 15.1.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/yagmur-gibi-indiler-19688297>, (Erişim: 18.2.2018).
- BOSTANCI, Mustafa, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin İlâmı ve Buna Yönelik Tepkilerin Türk Kamuoyundaki Yankıları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34, Sayı: 57 (Mart 2015), ss. 317-355.
- BOZKURT, Veysel, “Geleceğin Toplumunu Dönüşümcü Liderlik ve Özal”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 169-196.
- ÇAHA, Ömer, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi (1983-1991)”, Ed. Adem Çaylak vd., *Osmanlı’dan İki Binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Savaş Yay., 2011, ss. 567-586.
- ÇALIŞ, Şaban, “Hayalet Bilimi ve Hayali Cemaatler Bağlamında Neo-Osmanlılık Balkanlar ve Özal”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 385-424.
- ÇEMREK, Murat ve Metin AKSOY, “Türk Dış Politikasında Din Olgusu”, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 661-678.
- D. BAGDONAS, Özlem, “Post-Yapısalcılık ve Dış Politika: Türkiye’nin Kıbrıs Söyleminde ‘Milli Çıkar’ın İnşası”, Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, ss. 53-82.
- D. BAYKOTAN Ceren ve Selim DURSUN, “Dış Politika Analizinde Aktör Yapı Sorunu: Mavi Marmara Baskını ve Türkiye’nin İsrail Politikasındaki Değişim”, Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, ss. 83-118.

- DABAN, Cihan, “Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 17, Sayı: 33 (2017), ss. 77-96.
- DAĞI, İhsan, “İnsan Hakları Demokratikleşme Tartışmaları ve Avrupa Birliği”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 247-284.
- DAYIOĞLU, Meltem, “KKTC Turizm Sektörüne Eleştirel Bir Bakış”, Ed. Oktay Türel, *Akdeniz’de Bir Ada KKTC’nin Varoluş Öyküsü*, Ankara: İmge Kitap, 2002, ss. 199-250.
- DEMİR, Nesrin, “Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, No: 1 (2005), ss. 347-367.
- DİLEK, Bahadır S., “Barış Suyu Projesi Yaşam Buluyor”, http://www.emo.org.tr/ekler/af7c96251ec5ea3_ek.pdf?dergi=4, (Erişim: 26.2.2018).
- EFEGİL, Ertan, “Dış Politika’da Rasyonalite Sorunsalı: Libya Krizi Sırasında Türk Dış Politikasının Rasyonalitesi”, Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, ss. 1-20.
- , “Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler”, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 85-102.
- , “Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi”, Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, ss. 375-398.
- , “Türk Dış Politikasında Yeni Bir Karar Verme Modeli Önerisi”, Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, ss. 103-126.
- , “Türkiye’deki Karar Vericilerin Dış Politika Anlayışları: Realizme Karşılık Liberal Bakış Açısı”, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 9-26.
- EGE, Aylin, “KKTC Ödemeler Dengesi 1977-2000”, Ed. Oktay Türel, *Akdeniz’de Bir Ada: KKTC’nin Varoluş Öyküsü*, Ankara: İmge Kitap, 2002, ss. 121-198.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Türk Politikasında Bir Reformist: Özal”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 15-32.
- ERHAN, Çağrı ve Tuğrul ARAT, “Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, ss. 83-101.

- EROL, Hande, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Kuruluş Süreci”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 17 (Eylül 2015), ss. 296-313.
- , “Rauf Denktaş Sonrası Kıbrıs Sorunu”, *The Journal of Academic Social Science*, Yıl: 4, Sayı: 25 (Mart 2016), ss. 223-238.
- EROL, Mehmet S. ve Emre OZAN, “İdeoloji ve Dış Politika”, Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, ss. 347-374.
- , “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Yay., 2012, ss. 237-270.
- FIGLALI, E. Ruhi, “Değişimci Özal ve Değişim Sürecinde İslam”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 211-218.
- FIRAT, Melek ve Ömer KÜRKÇÜOĞLU, “Arap Devletleri’yle İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, ss. 124-157.
- FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, ss. 102-123.
- , “Yunanistan’la İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, ss. 440-480.
- GÖKTEPE, Cihat, “Türkiye’de 27 Mayıs Darbesi Sonrası İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1961-1964)”, Ed. Adem Çaylak vd., *Osmanlı’dan İki Binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Savaş Yay., 2011, ss. 395-420.
- GÖZEN, Ramazan, “Özal ve Körfez Savaşı: İdealler Gerçekler Açmazında Dış Politika”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 307-350.
- , “Türk Dış Politikasında Değişim Var mı?”, Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, ss. 19-36.
- GÜLCAN, Nilgün, “Türkiye-İngiltere İlişkileri ve İşbirliği İmkanları”, Ed. Sedat Laçiner, *Bir Başka Açıdan İngiltere*, Ankara: ASAM Yay., 2001, ss. 1-66.
- GÜLCAN, Sibel, “Kıbrıs: Doğu Akdeniz’de Egemenlik Mücadelesi”, Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, *Dünya Çatışma Bölgeleri*, 2. Baskı, Ankara:

- Nobel Yay., 2007, ss. 167-182.
- GÜRBEY, Gülistan, “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 285-306.
- KAZDAĞLI, Hasan, “Özal’ın İktisadi Reformları”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul, Boyut Yay., 2003, ss. 443-470.
- KÖYLÜ, Murat, “Türkiye’de 1980’lerdeki Neo-liberal Dönüşüm, Türkiye ve Kıbrıs Siyasal Sürecine Etkisi”, *Scientific Cooperation for the Future in the Economics and Administrative Sciences International Conference Proceedings Book*, Selanik: 6-8.9.2017, ss. 409-419.
- LAÇİNER, Sedat, “Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993)”, Ed. Adem Çaylak vd., *Osmanlı’dan İki Binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Savaş Yay., 2011, ss. 603-630.
- MANGO, Andrew, “Greece and Turkey: Unfriendly Allies”, *Royal Institute of International Affairs, The World Today*, Vol. 43, No. 8 (Aug.-Sep., 1987), ss. 144-147, <http://www.jstor.org/stable/40395947>.
- MOR Ahmet ve M. Dursun ÇİTÇİ, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Ekonomik Etkinlikler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, Sayı: 1 (2006), ss. 33-61.
- MURİNSON, Alexander, “Margaret Thatcher and Turgut Ozal”, <http://www.strategicoutlook.org/europe/news-kindred-spirits-margaret-thatcher-and-turgut-ozal-.html>, (Erişim: 13.3.2014).
- OĞAN, Sinan, “Rusya Federasyonu’nun Kıbrıs Politikası”, 6.2.2005, <http://www.turksam.org/tr/makaledetay/603rusyafederasyonununkibrispolitikasi>, (Erişim: 4.3.2018).
- OĞUZLU, Tarık, “İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Bir Analizi”, Ed. Ertan Efegil ve Mehmet S. Erol, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara: Barış Kitap, 2012, ss. 21-52.
- ORAN, Baskın, “1980-1990: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2”, Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, ss. 9-33.
- ÖZER, Yonca, “Kıbrıs Meselesinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerindeki Rolü”, Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, ss. 557-576.
- SAK, Hüseyin, “Webergil ‘Karizmatik Otorite Tipolojisi’ Çerçevesinde Özal ve Demokrasimiz”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*,

2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 33-88.
- SEZAL, İhsan, “Bir Toplumsal Barış Mimarı ve Yarım Kalmış Devrim”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 161-168.
- ŞAFAKLI, Okan V., “Üniversite Öğrencilerinin Turizmin Olumsuz Çevre Etkilerini Algılama Düzeyi: Kuzey Kıbrıs Örneği”, *Scientific Cooperation for the Future in the Economics and Administrative Sciences International Conference Proceedings Book*, Selanik: 6-8.9.2017, ss. 117-124.
- ŞAHİNKAYA, Serdar, “KKTC Finansal Piyasalarındaki Gelişmeler Üzerine Bazı Gözlemler”, Ed. Oktay Türel, *Akdeniz’de Bir Ada: KKTC’nin Varoluş Öyküsü*, Ankara: İmge Kitap, 2002, ss. 251-298.
- TAHSİN, Emine, “Kuzey Kıbrıs Özelinde Neoliberal Dönüşümün Boyutları”, *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, Sayı 2, (Aralık 2014), ss. 78-95.
- TAYFUR, M. Fatih, “Akdeniz’de Bir Adanın Kalın Uçlu Bir Kalemle Yazılmış Hikâyesi: Kıbrıs”, Ed. Oktay Türel, *Akdeniz’de Bir Ada: KKTC’nin Varoluş Öyküsü*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, ss. 13-52.
- TEZCAN, Ercüment, “Dönemin Dış Politika Sorunları (1980-1999)”, Ed. Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919-2012*, 2. Baskı, Ankara: Barış Kitap, 2012, ss. 729-737.
- TÜREL, Oktay, “KKTC Ekonomisinin Dünü Bugünü ve Yarını: Bir Makroekonomik Perspektif”, Ed. Oktay Türel, *Akdeniz’de Bir Ada: KKTC’nin Varoluş Öyküsü*, Ankara: İmge Kitap, 2002, ss. 79-120.
- ULUDAĞ, M. Bülent, “Uluslararası Örgütlerde Türk Dış Politikası: Tarihsel Bir Bilanço”, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 251-270.
- USLU, Nasuh, “1965-1970 Dönemi Dış Politika”, Ed. Adem Çaylak vd., *Osmanlı’dan İki Binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Savaş Yay., 2011, ss. 461-488.
- UZGEL, İlhan, “ABD ve NATO’yla ilişkiler”, Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, ss. 34-82.
- , “Balkanlarla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*, C. 2, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2010, ss. 167-181.
- YAYLA, Atilla, “Liberal Siyaset-Liberal İktisat: Özal Çizgisi”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 425-

442.

YAZICIOĞLU, M. Sait, “Özal’ın İslam Anlayışı ve Dini Özgürlükler”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 197-210.

YENİGÜN, Cüneyt, “Türk Dış Politikasında Üçüncü Dalga”, Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul: Nobel Kitap, 2010, ss. 63-86.

YILDIZ, Uğur B., “Ordunun Türk Dış Politikasındaki Rolü: Kurumsal Olmayan Mekanizmalar”, Ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 1, Ankara: Nobel Yay., 2012, ss. 357-384.

YILMAZ, Aytekin, “Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 89-102.

YILMAZ, Bahri, “Özal’ın Dışa Açılma Politikaları ve Gerçek İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi: Güney Kore Deneyimi”, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yay., 2003, ss. 471-486.

TEZLER

EROL, Hande, *Kıbrıs Politikalarında Lider Rauf Denktaş’ın Rolü*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul, 2014.

-----, *Türkiye Ortadoğu İlişkileri 1983-1993*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008.

KARARLAR

<https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/574/99/IMG/NR057499.pdf?>

OpenElement, (Erişim: 3.3.2018).

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/453/99/IMG/NR045399.pdf?OpenElement>, (Erişim: 18.5.2018).

5399.pdf?OpenElement, (Erişim: 18.5.2018).

<https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/52/IMG/NR059652.pdf?>

OpenElement, (Erişim: 3.3.2018).

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/37/253, (Erişim: 15.2.2018).

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/353\(1974\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/353(1974)), (Erişim: 22.6.2018).

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/367, (Erişim: 22.6.2018).

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/541\(1983\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/541(1983)), (Erişim: 15.2.2018).

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/550\(1984\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/550(1984)), (Erişim: 22.6.2018).

19.5.2018).

Judgment Of The Court, 5.7.1994, <http://eur-lex.europa.eu/legaccontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61992CJ0432&from=EN>, (Erişim: 28.2.2018).

MÜLAKAT

ATAMAN, Muhittin, *Mülakat*, 23.5.2013.

GÜZEL, Hasan Celal, *Mülakat*, 23.5.2013.

İNTERNET

“4 Soruda 1987 Borsa Krizi”, 19.10.2016, <http://www.businessht.com.tr/piyasalar/haber/1312483-4-soruda-1987-borsa-krizi>, (Erişim: 22.2.2018).

“1974 Müdahalesinden Talat Dönemine”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/1974-mudahalesinden-talat-donemine>, (Erişim: 11.10.2017).

“Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo”, 26.6.2010, <http://www.icj-cij.org/files/case-related/141/16012.pdf>, (Erişim: 22.2.2018).

“Ahmet Tolgay, Turgut Özal’a Reva Görülen Muamele”, <http://www.kibrisgazetesi.com/yazarlar/ahmet-tolgay/turgutozalarevagorulen-muamele/2189>, (Erişim: 29.9.2017).

“Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) süreci ve yanlış anlaşılan 8.5 milyon dolarlık ihracat konusu”, 9.11.2013, <https://www.havadiskibris.com/avrupa-birligi-adalet-divani-abad-sureci-ve-yanlislanilan-8-5-milyon-dolarlik-ihracat-konusu/>, (Erişim: 28.2.2018).

“Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz”, <http://lefkosa.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, (Erişim: 15.2.2018).

“Çiller, Özal ve KKTC Gerçeği”, 23.9.2015, <http://www.starkibris.net/index.asp?haberID=212811>, (Erişim: 21.4.2018).

“DAÜ Tarihi”, <https://www.emu.edu.tr/tr/dau-hakkinda/kibrisin-devlet-universitesi/593>, (Erişim: 10.2.2018).

“Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ile İlişkiler”, <http://mfa.gov.ct.tr/tr/dis-politika/uluslararasiorgutler/eit/>, (Erişim: 9.2.2018).

“GAÜ'nün Tarihçesi”, <http://www.gau.edu.tr/kurumsal/gaunun-tarihcesi>, (Erişim:10.2.2018).

“İngiltere KKTC'nin Müslüman ülkelerde tanınmamasını istemiş”, 8.7.2015,

- <https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/07/08/ingiltere-kktcnin-muslumanulke-lerde-taninmamasini-istemis>, (Erişim: 4.3.2018).
- “Kıbrıs konusunda herşey bitmişti”, <http://haberkibris.com/kibris-konusunda-hersey-bitmisti--2012-11-19.html>, (Erişim: 28.1.2014).
- “Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi”, http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, (Erişim: 10.12.2017).
- “Kıbrıs’ta Demokrasi 40 Yaşında”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kibristademok-rasi-40yasinda>, (Erişim: 29.9.2017).
- “Özal’ın Sağ Kolundan Tarihi Açıklama”, 6.1.2014, <http://haberkibris.com/ozalin-sag-kolundan-tarihiaciklama-2014-01-06.html>, (Erişim: 29.9.2017).
- “Özal’lı Yıllar-7”, <http://www.32gun.com/ozalli-yillar-7-bolum>, 12.2.2016, (Erişim: 21.2.2018).
- “Paşaya-Rum-Oyunu”, <http://www.hurriyet.com.tr/pasaya-rum-oyunu-38279856>, (Erişim: 16.4.2017).
- “Sanayi Holding Neden Kapatıldı”, <http://www.kibristime.com/kibris/sanayi-holding-nedenkapatildih68392.html>, (Erişim: 29.9.2017).
- “Seyis, şımarık Kıbrıslıların Üretimden Koparılış Sürecini Anlattı”, <http://www.kibrispostasi.com/index.php/cat/35/news/167941>, (Erişim: 29.9.2017).
- “şemiler: Turgut Özal Ne Halleri Varsa Görsünler Dedi”, <https://www.gundemkibris.com/mansetler/semiler-turgut-ozal-ne-hallerivarsa-gorsunler-dedi-h199549.html>, (Erişim: 26.9.2017).
- “Tarihçe”, <http://ankara.mfa.gov.ct.tr/temsilcilik/tarihce/>, (Erişim: 15.2.2018).
- “Turgut Özal’dan beridir yuvarlanıp gidiyoruz”, 8.6.2016, http://www.kibrispostasi.com/index.php/cat/1/col/169/art/28295/PageName/KIBRIS_POSTASI, (Erişim: 21.4.2018).
- “Turgut Özal Döneminde Kıbrıs Niçin Çözülemedi”, http://www.usbed.org/yayinlar/turgut_ozal_doneminde_kibris_nicin_cozulmedi.pdf, (Erişim: 9.2.2018).
- “Turgut Özal”, <http://tha.com.tr/turgutozal/sayfa36.htm>, (Erişim: 23.3.2016).
- “Turgut Özal-5 İcraatın İçinden”, Abdullah Tenekeci’nin Açıklamaları, <https://www.youtube.com/watch?v=T45xgNQS35Q>, (Erişim: 1.10.2017).
- “Turgut Özal - Margaret Thatcher görüşmesinin tutanakları 27 yıl sonra açıklandı”, 31.12.2016, <http://t24.com.tr/haber/turgut-ozalmargaretthatchergorusmesinin-tutanaklari-27-yil-sonra-aciklandi,380381>, (Erişim: 10.2.2018).
- “Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkiler”, <http://mfa.gov.ct.tr/tr/dis-politika/turkiye-cumhuriyeti-ile->

iliskiler/, (Erişim: 14.5.2018).

“Türkiye Serbest Bölgeleri ve KKTC”, 2.12.2010,
<http://www.kibrispostasi.com/print.php?col=104&art=9877>, (Erişim: 28.2.2018).

“YDÜ Tarihi”, <https://neu.edu.tr/ydu-hakkinda/ydu-tarihi/?lang=tr>, (Erişim: 10.2.2018).

